

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS ÅRBOG 1981

VEJLE AMTS ÅRBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1981

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S . KOLDING

Indhold.

Offerlys og mindeskjolde. Af S. Ellkier-Pedersen	7
Landsbyen Oustrup. Af Jens Sigurd Thomsen	61
Christoph Heers beskrivelse af Fredericia fra 1660'erne. Af Bjørn Westerbeek Dahl	72
Brændtbensgrave fra ældre bronzealder. Af Leo Novrup . . .	87
Kirkerum og alterklæde på Koldinghus. Af Sigvard Skov . . .	99
Di Haassens Højstfolk. Af Sv. Aage Bay	104
Lidt om Hjarup præstegård. Af Aksel Nellemann	147
Hvordan kommer den lokalhisto- riske interesse til udtryk? Af Erik With-Pedersen	151
Fra museerne	155
Vejle Amts historiske Samfunds aktiviteter 1980–1981	171
Ekstrakt af årsregnskab	175
Annoncer	179

Offerlys og mindeskjolde.

En gammel begravelsesskik.

Af S. Ellkier-Pedersen.

Efterfølgende skal forsøge at kaste en smule lys over en halvglemte begravelsesskik fra 1800-tallet, som nogle få steder i landet på kirkeloftet, i museer og private hjem har efterladt sig spor i form af metal-lysskjolde (navneplader), lysehylder og særlige trælysestager.

Skikken kan betegnes som *begravelseslysoffer* og bestod i, at der ved jordefærd i velansete familier af landbo-, embeds- eller handelsstand skænkedes et par alterlys til kirken. Som regel benyttedes dette lyspar først under udsyngningen fra hjemmet og førtes derefter foran ligtoget til kirken, smykkede med hver sin påbundne metalplade (skjold), der bar afdødes navn og øvrige data. I kirken anbragtes de smykkede lys på alteret tændte under resten af ceremonien, hvorefter de overlodes kirken til brug under kommende kirkelige handlinger. I nogle tilfælde hjemtoges navneskjoldene af de efterladte straks efter begravelsen som et fremtidigt minde i

hjemmet; men oftest forblev de på lysene, til disse var brændt ned, og ophængtes eller henlagdes derefter i kirken.

Denne jordefærdsskik med både *brug, offer og bæring* af alterlys har tilsyneladende dybe rødder langt tilbage i tiden og har i hof- og adelskredse været fulgt i det mindste fra middelalderen og over reformationen op gennem det 17. og 18. århundrede, hvorefter skikken videreførtes i mindre omfang i 1800-årene for endelig at ebbe ud kort efter 1900.

Alle de endnu bevarede lysskjolde, lysestager og lysehylder stammer fra tiden fra 1800 til 1930'erne.

Selv et kort tilbageblik over lysets (ildens) brug vil vise, at den »levende« ild i flammen, bålet og faklen ikke alene har været identisk med selve varmen og lyset, men også stået som et sindbillede på alle de værnende, rensende og fortærende kræfter, der måtte agtes og frygtes.

Men det blev kristendommen, der i særlig grad helligede »det levende lys« i kertens form og omgav det med en så mangetydig symbolik, at vokslyset blev det uundværlige sindbillede under mange religiøse ceremonier.

Ikke mindst i de katolske kirkeformer blev — og er endnu — lyssymbolikken vidtfavnende og altudsigende som udtryk for både ydmygheden, hengivelsen, angeren, håbet, troen, takken, bønner, glæden og sorgen.

På trods af alle reformationer fulgte mangt og meget af denne massesymbolik med over i de protestantiske kirkesamfund, hvor de — om end i afdæmpet form — fandt sig en komfortabel plads i både verdslige skikke og kirkelige ritualer, ikke mindst i dem, der havde tilknytning til dødsfald, jordefærd og eftermæle, hvor den efterladte med sindet fyldt af usikkerhed, savn, tak, anger, minder og måske gensynshåb nok kunne have brug for et algyldigt symbol: det tændte lys.

Ved reformationens indførelse i Danmark i 1536 måtte der selvsagt tages skarp afstand fra alle de pavelige vranglærdomme, som ikke tålte lyset af »Evangelii klare Dag«, bl. a. pavekirkenes omfattende modtagelse af sjælegaver, for hvilke der sikredes gravplads i selve kirken, afholdtes sjælemesser i år og dag og lovedes til-

børlig nedsættelse af skærsildspinen, hvilket selvsagt var gudsbespottelig handel og arg papisme.

Lidt blidere kunne der dog ses på »christelige Gaver Kirken til Ziir og den Hedengangne til ærig Amin-delse«. Her faldt det let at acceptere den ældgamle skik med ofring af vokslys, der havde omgivet den afdødes bære og jordefærdsvej for at bortskræmme alt ondt fra den bortdragende sjæl. Det var klart for enhver, at her handlede man ubetinget i den dødes interesse. Og reformationen havde jo langtfra afskaffet hverken heksetro, djævlefyrgt eller helvedesrædsel. Disse skumle magter havde tværtimod vundet forøget respekt, så det stadig var vigtigt at have alle værgemidler parat, for her hjalp kun det stærkeste af alt: korstegnet, kristennavnet og luen på de viede kerter.

Inden udgangen af 1500-tallet havde lysofret og lysbæringen nået en betydelig udbredelse i de højeste samfundslag, og næsten samtidig blev den efterlignet i lavere kredse.

Det var kongehus, hof og adelsslægter, der optrappede lysorgierne. Hos dem omgaves den korsmærkede bære under flere ugers lit de parade i hjemmet af 10–20 mandshøje vokslys med påsatte heraldiske våbenskjolde (fig. 1), og på begravelsesdagen bares af degne og skolepeblinge andre skjold-

prydede offerlys, hvis antal hos de fornemste kunne tælles i mange snese.

Under sådan bevogtning var anslag fra selv det grummeste djævelskab selvsagt udelukket. Pompøst var det jo også.

Og lysmassens rigelige rester af voks var heller ikke i den lutherske kirke noget uvelkomment offer.

Brugen, bæringen og ofringen af alterlys i 1500- og 1600-tallet er nogenlunde veldokumenteret gennem samtidige beretninger, regnskaber og notater samt afbildninger.

Heraf til belysning nogle få eksempler:

I et responsum udsendt i 1566 af biskop Niels Jespersen på Fyn legaliseredes den fortsatte brug af offerlys ved adelsbegravelser, men dog med tilføjelsen »— aleneste er dog raadeligt, at heri rammes behørig Maade og ej at gøres paa Kap og forfængelig Ære, hvoraf GUD fortørnes kan. Thi bedst er Maade udi alle Tingest. Og skal samme Lys blive siden i Kirken og ej til anden Brug forvandles. Men hiine Fakler, som ere paafundne udi Bryllop og anden Værtskab, ere ikke sømmelige at bære for de Døde, efterdi man ingensteds udi nogen Kirke dennem bruge kan —«. ¹⁾

Samme bisp Jespersen fik da også selv lysbæring ved sin bortgang 1587,

da »der om hans Baare ginge 10 Kap-pedragere med prægtige Lys«. ²⁾

Ved adelsmanden Niels Parsbjergs enkes begravelse i København i 1566 bares der 18 par store anelys, ³⁾ mens fru Margrethe Valkendorfs bære samme år »kun« var ledsaget af 12 store lys. ⁴⁾

I øvrigt udsendte både Frederik II og Christian IV forordninger, som bl. a. begrænsede anelysenes antal til højst 16 par og forbød »— Bjældeklang og andent saadant Aberi« i Ligtoget. ⁵⁾

Som samtidige stik og beretninger viser, smykkedes kong Frederik II's ligtog dog både foran processionen og omkring selve børen af kompakte lysmasser, som kappedes med de fremførte våbenskjolde og kistens korstegn om at værne mod onde magter og at hædre kongens minde (fig. 2a og 2b). Reglen om højst 16 par offerlys blev nøje fulgt ved Gert Rantzaus jordefærd i 1627; ⁶⁾ men efter enevældens indførelse (1660) blussede lysmængden atter op ved adelsbegravelser, som nu tit henlagdes til aften- og nat-timerne, hvor mange flere lys selvsagt var nødvendige — og skabte forøget effekt.

Men allerede 22 år senere satte Christian V's begravelsesforordning (1682) bom for også disse udskjelser med bestemmelsen om, at brugen af lys i ligstue og på kirkegulv samt lysbæring i ligfølge skulle ophøre, og at det

alene skulle være tilladt ved begravelser at ofre et par alterlys til kirken.⁷⁾

Dette forhindrede dog ikke, at Christian V's søn Christian Gyldenløve i 1703 fik en særdeles pompøs ligbegængelse, hvor der af prælater og unge adelsmænd bares lys i rigt mål (fig. 3a og 3b og 3c).

Da samfundets privilegerede klasser ikke længere lovformeligt kunne fortsætte med lyspragten, overgik skikken lidt efter lidt til lavere samfundsklasser.

Troels-Lund beretter i Livsafslutning,⁸⁾ at en efterligning her allerede var begyndt omkring år 1600. I 1595 bebrejdede rigsrådet borgerne i Køge, at de »— bar fast lige saa mange Lys foran Liig som ellers ved Adelspersoners Begravelse«. ⁹⁾ Derefter fortsætter Troels-Lund: »Lysene var jo vitterligt Djævelen en vederstyggelig Brand under Næsen. Derfor anvendtes de af alle, rige og fattige. Ingen Morssjæl var så venneløs og arm, at der jo bares Lys for hans Baare«.

En så omfattende udbredelse savnes der dog bevis for.

Da adels-lysbæringen i begyndelsen af 1700-tallet lidt efter lidt ebbede ud, forsvandt selvsagt alle de heraldiske ane-våbenskjolde ud af billedet; de erstattedes hos de stænder, der

havde arvet lysbæringen, med efterligninger i form af bemalede blikplader med afdødes data samt selvkomponerede våbenmærker, sindbilleder og valgsprog eller religiøse sentenser.

Optegnelser indtil omkring 1750 omtaler sådanne uheraldiske lysplader, hvoraf de fleste med relation til ikke-adelige, men dog velansete samfundsborgere: kirkepatroner, provster og præster, amtmænd, rådmænd, officerer, handlende og jordejere (landadel?) og disses ægtefæller. Men kun i få tilfælde bemærkes det udtrykkeligt, at de skjoldprydende lys *er blevet båret i ligfølget*.

Fra ca. 1750 til 1800 er der kun fundet få og ret perifere oplysninger om offerlys-traditionen, og måske er det netop i den periode, den træder endnu et trin nedad i samfundsklasserne.

Fra begyndelsen af 1800-tallet kan den følges igen, bl. a. gennem regnskaber, skiftedokumenter, testimonier og de ca. 250 endnu bevarede lys-skjolde, som viser, at en bredere del af både embeds-, handels- og landbostanden var kommet med som brugere.

Også fra denne sidste periode foreligger der nogle få, men veldokumenterede oplysninger om, at *bæringen* af lysene foran ligtoget har fundet sted (herom senere).

Lysofferets og lysskjoldenes vej fra middelalderens adelskredse til det 20. århundredes hverdag har ikke (endnu) kunnet tegnes som en ubrudt linje.

Men at denne »nedstigning« gennem samfundsklasserne er sket, kan anses for overvejende sandsynligt.

I de efterfølgende afsnit omtales en væsentlig del af de endnu bevarede lysskjolde, som markerer skikkens sidste opblussen og endelige ophør.

Lysskjoldene (lyspladerne).

I sammenligning med f. eks. kisteplader, gaveplaquettes, epitafier og andre mindetavler udskiller lysskjoldene (-pladerne) sig ved 2—3 ret markante kendetegn:

1: for fastgøring på alterlysene er de på bagsiden forsynet med øskner (bøjler, øjer) til bindematerialet eller har randborede huller til samme formål;
2: de er i form og størrelse afpasset efter tilsvarende alterlys;

3: de forekommer parvis og oftest med samme inskription (dødsdata); men plader med henholdsvis fødsels- og dødsdata forekommer også.

Hertil kan dog bemærkes:

ad. 1: at bindematerialet *ikke* beviser pladeparrets brug under *lysbæring* i ligfølget. Adskillige lysskjolde af stort format har så svage bindeanordninger, at de sandsynligvis kun har været

brugt i hjemmet og (eller) i kirken. I øvrigt var *bæringen* den del af traditionen, der først gled ud, og i 1800-tallet var den ikke reglen, men undtagelsen;

ad. 2: at offerlysene, der som regel var specielt fremstillet (håndlavede) til lejligheden, kunne variere i størrelse efter familiens ønske og formåen;

ad. 3: at der ud over afdødes data også i visse egne tilføjedes et bømærke, symbol (sindbillede) eller et bibelcit.

En stor del af de endnu bevarede lysskjolde er med hensyn til materiale og forarbejdning af en så beskeden kvalitet, at de næppe har været tænkt som varige minder, men kun som en udsmykning i lysenes levetid.

Med hensyn til materiale, form, udsmykning og forarbejdning udviser de bevarede skjolde så mange forskelle, at der kan blive tale om et lokalt præg for hver af de egne, hvor lysoffer-traditionen har været fulgt.

Flere undersøgelser har tillige med god sikkerhed vist, at skikken — og dermed brugen af lysskjolde — kun i *enkelte dele af landet* er blevet bevaret op gennem 1800-tallet, mens den i andre egne ikke har efterladt sig spor siden 1750.

Nærværende undersøgelse har beskæftiget sig med tre af de mest markante brugsområder:

1: det tidligere Koldinghus len og

amt (senere Vejle amt) med en nordenfjords og en søndenfjords afdeling (henholdsvis nord og syd for Kolding fjord);

2: Sønderjylland, inddelt i et øst/midtsønderjysk og et sydvestligt område;

3: Bornholm.

Ved professor, dr. *Bjarne Stoklund*, Institut for europæisk Folkelivsforskning, er det oplyst, at skikken også har været kendt enkelte steder på Fyn, og at der i nogle sogne syd for Nissum Bredning findes bevarede lysskjolde med særligt egnspræg.

Disse to områder er ikke medtaget her, og heller ikke nogle sogne i Thisted-området, hvor der bl. a. i V. Vandet, Torsted og Tilsted kirker findes ophængt et ret stort antal mindeplader, som har nogen lighed med lysskjoldene, men som i virkeligheden er en slags mini-epitafier med megen udsmykning og lange, religiøse inskriptioner. De har ikke været brugt i forbindelse med lysbæring eller -offer, men har muligvis forbindelse med andre gaver til kirken.

I de forannævnte tre undersøgelsesområder (Koldinghus amt, Sønderjylland og Bornholm) har lysoffertraditionen langtfra været en fast skik ved alle begravelser.

Lysskjoldene sammenholdt med kir-

kebogsnotater og slægtsoptegnelser viser tværtimod, at det kun var velsituerede og velagtede samfundsborgere, der blev fulgt til jorde under denne skik, og tillige kan det ret tydeligt ses, bl. a. i Koldinghus-områderne, at det var i visse slægter og disses forgreninger, traditionen blev bevaret.

Samstemmende hermed ses det også, at man ofte netop i de samme kredse og slægter genfinder de såkaldte testimonier: levnedbeskrivelser (personallier) vedrørende den afdøde.

Testimonierne var ligesom lysskjoldene en arv fra gamle adelskredse, hvor livsbeskrivelsen indgik som et såre vigtigt led i selve ligprædikenen.

I 1800-årene blev testimoniet et særskilt led i begravelsesceremonien. Forfattet i et pompøst sprog af kirkedeggen og oplæst af denne eller præsten i kirken, ved graven eller i hjemmet blev det nu en rosende omtale af afdødes kristelige sind, gode menneskelige egenskaber, ærefulde levned og salige henfart.

Testimoniet har sikkert haft en noget større udbredelse i alle samfundslag end lysofferet; men det må nok kaldes en smule flot, når Troels-Lund i *Livsafslutning*¹⁰⁾ siger, at »— omkr. År 1800 kunne ingen Bondemand eller Bondekone i Norden flys til Jorde, uden at Deggen havde forfattet og oplæst deres Testimonium«.

En undersøgelse på videnskabeligt plan ville muligvis kunne påvise ikke helt ringe sammenhæng mellem lysofferskikken og testimonierne.

Lysskjoldenes ensartethed inden for samme brugsområde peger mod et enkelt, lokalt fremstillingssted; men eftersporingen af disse lokale leverandører har hidtil kun givet magert resultat.

Selve fremstillingen kan være foretaget af enhver habil metalbearbejder (blikkenslager, klejnsmed, gørtler og kobber- eller sølvsmed) med sædvanligt værktøj til rådighed.

Ingen af pladerne bærer præg af massefremstilling. Fraregnet en formpresning af selve skjoldet (navnepladen) er det håndarbejde af vekslende kvalitet, og da efterspørgslen har været begrænset, er de fleste pladepar sikkert lavet efter speciel bestilling i hvert enkelt tilfælde. Gamle begravelsesfirmaers kataloger og regnska-

ber giver ikke noget svar på, hvordan fremstilling og salg er sket. To mundtlige meddelere fra Sydsønderjylland mener at have set hel- og halvfærdige lysplader hængende til udvalg i blikkenslager- og malerværksteder helt op til 1900; men dokumentation herfor mangler.

Fra 1730'erne foreligger der optegnelser (Fyn), som nævner »— 3 Mark til Blikmageren for 2 Plader til Vaaben og 2 Rdl. til Maleren for samme at dekorere«. I bogen Egtved sogn (1. bind 1978) nævner J. Kvist¹¹) fra et begravelsesregnskab i 1774 1 rd. og 2 mark til gørtleren for lysplader og maleren 3 rdl. og 4 mark for at male disse og kisten.

På Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder findes i en stor samling lys-skjolde et enkelt pladepar, som bærer et gammelt velkendt sølvsmedeværkstedets stempel. Derudover er der ikke fundet andre firmabetegnelser eller -mærker.

Det gammelkoldingske område.

Det gammelkoldingske brugsområde kan efter de lokale pladetyper ses som en nordenfjords og en søndenfjords afdeling, sidstnævnte inklusive »de 8

sogne« og med nogen udbredelse mod vest.

Den nordenfjordske afdeling er især repræsenteret af Smidstrup sogn, hvor

der hidtil er optalt 32 bevarede eksemplarer, deraf i Smidstrup kirke 20 og resten i private hjem med slægts-tilknytning til de pågældende afdøde (fig. 4 og 5 og 6a og 6b).

På et par undtagelser nær er lyspladerne her af samme type, der kan beskrives som: en oval, ca. 24 : 18 cm navneplade formpresset med kantvulst af jernblik i ret ringe tykkelse og kun i nogle tilfælde svagt fortinnede. Pladens forside er sortmalet (sjældnere hvid) og herpå er inskriptionen udført i kontrastfarve eller »guld«, d. v. s. guldbronze. Oftest er indskriften ens på begge navneplader, nemlig navn og dødsdato; sjældnere er både fødsels- og dødsdato anført på begge plader, eller de to plader kan have henholdsvis en fødsels- og en dødsinskriftion. Over teksten et påmalet, latinsk kors, oftest i »guld«. Sindbilleder, bomærker, bibelcitater eller andre sentenser forekommer ikke.

To par af de bevarede lysplader fremtræder i denne enkle form, men til gengæld i noget større format, ca. 38 : 24 cm, og et tredje par har skjoldform uden anden udsmykning end et påloddet kors. Alle øvrige pladepar er forsynet med næsten ensartede udsmykninger, herunder et udsvajet og oprullet fodstykke til støtte mod lysestagens drypskål, endvidere udklippede palme(oliven?)-grene langs pla-

deranden samlet forneden med sløjfe og endelig et symbol foroven, formet som et strålebundt, hvis op- eller nedadrettede stråler muligvis kan tolkes som livssolen eller nådens lys over afdødes minde.

Alle de nævnte udsmykninger er udført i tyndere jernblik og fremtræder oftest guldbronzerede.

På navnepladernes bagside er påloddet to par blikøskener til anbringelse af de bindebånd, der fastholdt pladen til lyset.

Bindematerialet, som endnu findes på adskillige pladepar, varierer fra ståltråd og hyssingsnor til lærreds-, bomulds-, moiré-, fløjls- og silkebændler.

Da ingen af den omtalte nordenfjordske pladetype er forsynet med anordninger til fastgøring af sørgeflor, må det antages, at en sådan drapering ikke har været brugt i de pågældende sogne. Et par pladesæt bærer så ubehjælpomt malet inskription, at der måske kan være tale om genbrug af disse. Flere andre er på grund af ringe rustbeskyttelse så gennemtærede, at læseligheden er problematisk.

De bevarede lysplader fra Smidstrup sogn bærer dødsdata fra 1853 til 1898, deraf alene de elleve par fra 1880'erne, og traditionen synes især at være båret videre af 4—5 familier, alle tilhørende velmeriterede landboslægter. I øvrigt kan det bemærkes, at netop af de samme familier opbeva-

res endnu adskillige testimonier vedrørende de pågældende afdøde.

Flere mundtlige oplysninger godtgør dog, at både testimonier og lysoffer har haft større udbredelse i sognet, end de efterladte ting viser.

Også fra andre nordenfjordske sogne (Alminde, Viuf, Højen og Sønder Vilstrup) er det oplyst mundtligt, at lysoffer og brug af lysskjolde dér har været en kendt skik, især i landbokredse; men bevisligheder i form af optegnelser eller bevarede lysskjolde savnes.

Bæring af de tændte offerlys i ligtoget fra hjem til kirke var den detalje, der først gled ud af traditionen, fordi man efterhånden havde tabt troen på de omsvævende onde ånders magt og arge hensigter. Det kristne dåbsnavn blev dog endnu en tid båret med næsten til gravens rand. Så forsvandt også denne sidste del af symbolikken, og lysskjoldene var derefter kun til en pyntelig hædring af den afdødes minde.

Heller ikke i det nordenfjordske Kolding-område er der til dato fundet noget, som beviser eller sandsynliggør, at de skjoldsmykkede offerlys har været båret i ligfølget fra hjem til kirke.

Mest sandsynligt har de været til smykke ved båren under udsyngningen fra hjemmet og derefter under den efterfølgende kirkelige handling.

Når alterlysene derefter ved sædvanlig brug i kirken var brændt ned til overkanten af lysskjoldene, blev disse fjernet fra lysene og opbevaret (men sjældent ophængt) i kirken eller i ikke ganske få tilfælde overgivet til de efterladte.

Der er ikke fundet oplysninger om, hvor de ovennævnte 32 lysskjolde er fremstillet eller købt; men deres tydelige fællespræg peger stærkt mod samme fremstillingssted.

Den søndenfjordske afdeling af det gammelkoldingske område repræsenteres især af »de 8 sogne«. Hertil kommer delvise tilknytninger i Bække, Brørup og Jels sogne.

I de 8 sogne findes endnu 34 bevarede lysskjolde, deraf de 10 i Museet på Koldinghus og de 24 i Sønder Bjert kirke, mens der endnu ikke er fundet oplysninger angående eventuelle andre pladepar opbevaret i omegnens kirker eller private hjem. Men lysofferskikken har tilsyneladende været så udbredt i de 8 sogne, at ovennævnte 17 skjoldpar kun må være en del af de engang benyttede.

Lysskjoldene fra Kolding-områdets søndenfjordske sogne har et fællespræg, der tydeligt adskiller dem fra de nordenfjordske.

Mest karakteristisk er det, at selve navnepladen i det sydlige område har den velkendte, hjertelignende (heral-

diske) skjoldform, som her varierer i størrelse fra 30 : 22 cm til 18 : 14 cm henholdsvis i højde og bredde.

Skjoldet randes af påloddede, formpressede palmegrene sammenholdt med sløjfe forneden, og på selve skjoldfladens øverste halvdel er påclipset tre 6-takkede stjerner.

Det påloddede topsymbol er — på få undtagelser nær — en 6- eller 8-takket stjerne, som bærer et ophøjet (formpresset) øje-motiv (det vågende gudsøje) eller samme motiv omgivet af ligesidet trekant (treenigheden) (fig. 7), og alle de nævnte udsmykninger fremtræder oftest med forgyldning, mens inskriptionen er i hvidt eller forgyldning på den sorte skjoldflade.

Pladematerialet er her af god kvalitet og som oftest velbehandlet mod rust på både for- og bagside. Også selve udførelsen er af håndværksmæssig kvalitet, ligesom inskriptionen i fraktur, »skriveskrift«, eller med latinske bogstaver bærer fagmæssigt præg.

Bagsidens bindebøjler er langagtige, og rester af oprindeligt bindemateriale ses endnu på enkelte eksemplarer (fig. 8).

Af de tolv skjoldpar, som befinder sig i Sønder Bjert kirke, afviger kun ét par + én enkeltplade fra ovennævnte (to små, hvidmalede skjolde med kors

som topsymbol og én stor oval med voluter) (fig. 8 og 9).

Tidligere museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov* har foranlediget de tolv skjoldpar opbevaret under betryggende forhold i kirken og samtidig fået to sædvanlige samt tre atypiske skjoldpar overført til Museet på Koldinghus.

Hver for sig afviger de tre pladepar så meget fra områdets sædvanlige, empireprægede skjoldform, at en kort beskrivelse er nødvendig: det ene par af svært jernblik har oval navneplade (32 : 24 cm) i kartouche (total 44 : 37 cm) med volutter og randindskæringer, der synes velegnede til anbringelse af sørgeflor; men bagsidens ret svage bindebøjler og pladernes betydelige vægt peger mere mod en permanent ophængning end mod lysbæring. Dødsdateringen er 1861, og herunder er tilføjet et bibelcitát (Aab. 14, v. 13) (fig. 10). De to andre pladepar har begge oval navneplade (36 : 26 og 33 : 24 cm). Topsymbolet er på begge gudsøjet i trekantsymbolet, hos det ene par smykket med sløjfe, hos det andet på baggrund af 7-takket strålebundt. Sædvanlige bindebøjler findes kun hos det ene par, men er på det andet par erstattet med remliggende metalstrimler, som ved bagombøjning tjener til fastholdelse af lyset (fig. 11 og 12). På alle fire plader

(teksten fortsætter side 41).

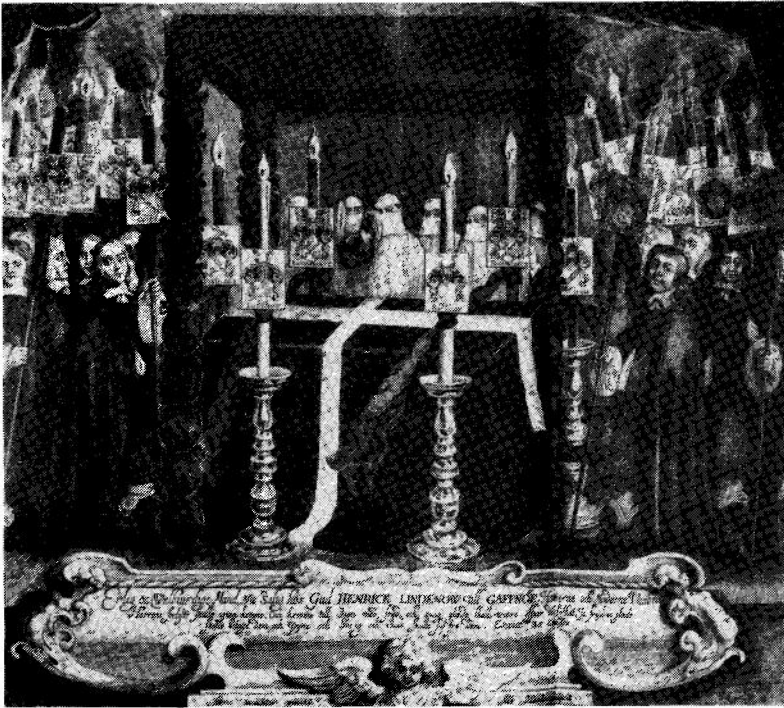

Fig. 1. Efter Dagligt Liv i Norden. Fot. H. Ladegård.

Fig. 2a. Frederik II's kiste bæres under baldakin.
(Res Gestae Frederici Secundi). Fot. H. Ladegård.

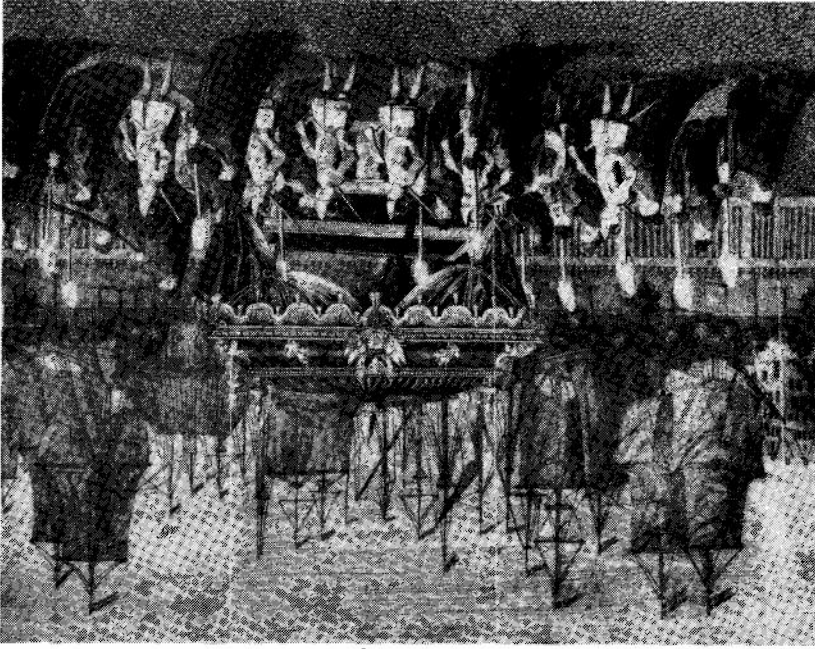
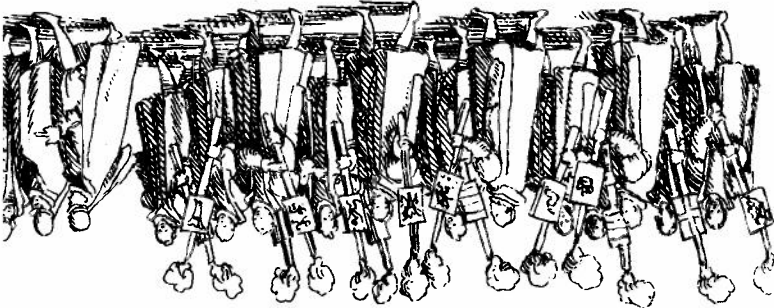
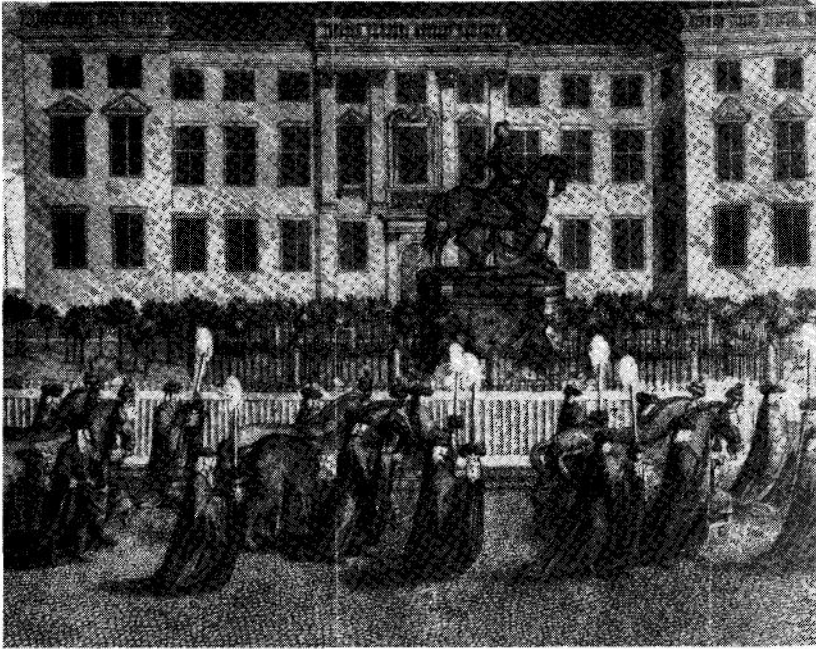

Fig. 3a og (side 19) 3b og 3c. Christian Gyldenløves hilog (1703) passerer Kongens Nytorv og Nyhavn. I karetten afledes halvbroder Frederik IV. Fra kobberskudet illustration til højst H. G. Masius' higrædiken. Fol. H. Ladegård.

Fig. 2b. Studenter bærer lys i Frederik II's hilog. Til lysene er fastgjort skyolde med afledes våben. (Res Gestae Frederici Secundi). Fol. H. Ladegård.

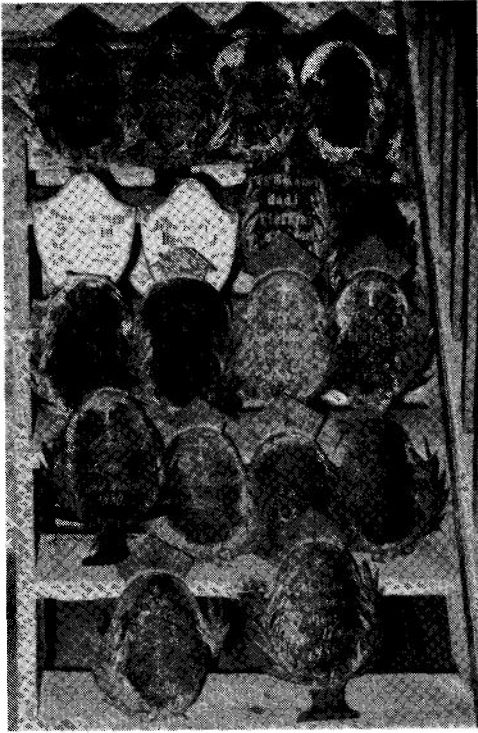

Fig. 4 (til venstre) og fig. 5 (herunder). Fra Smidstrup kirke. Koldingområdets nordenfjordske skjoldtype.

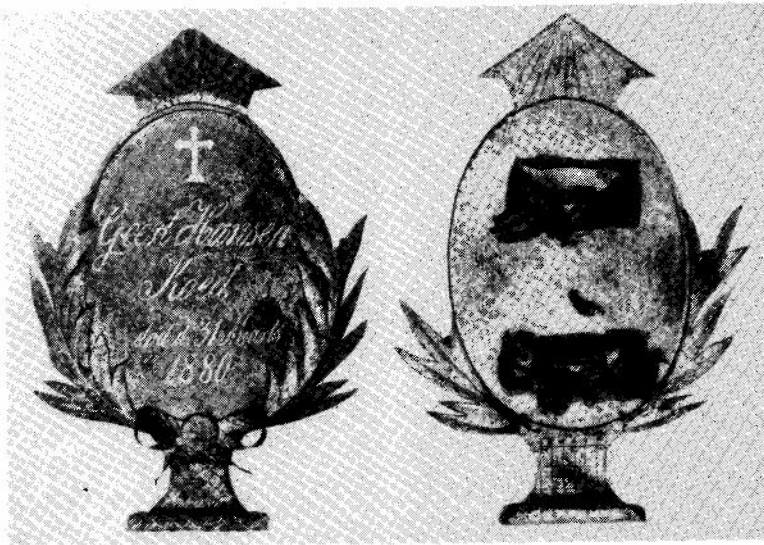

Fig. 7a og 7b. Koldningområdets søndenstjorske skjoldtype. Museet på Koldinghus.

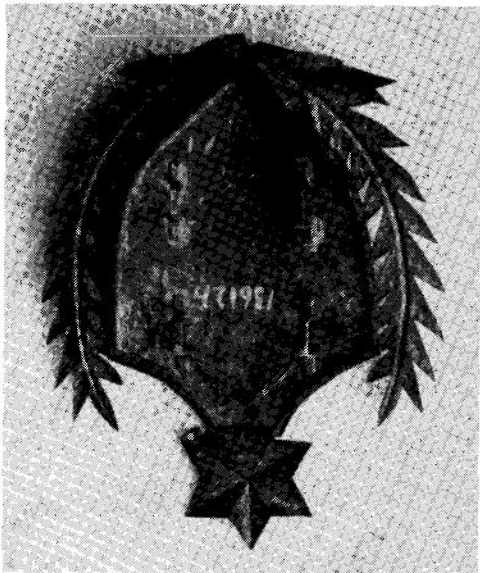
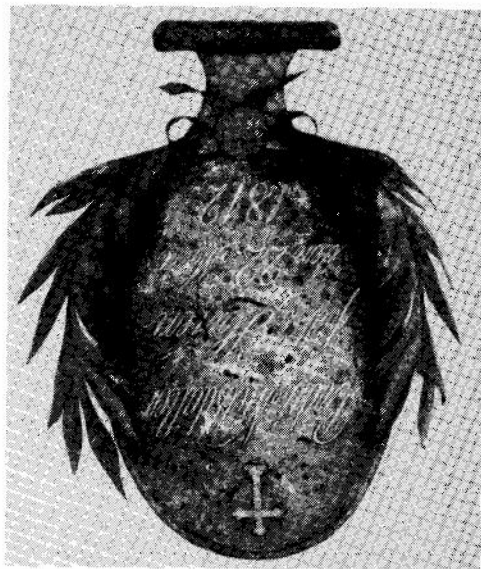
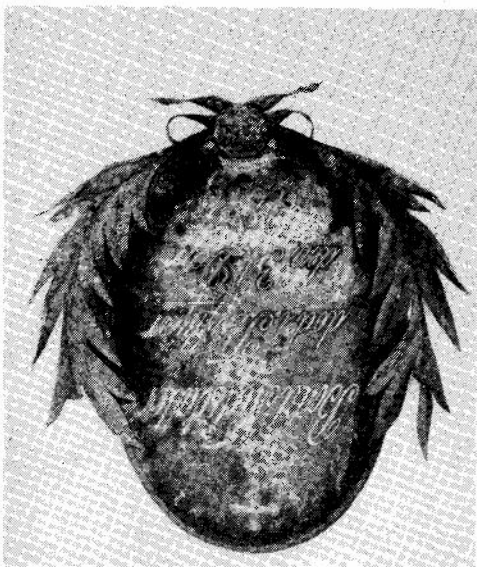

Fig. 6a og 6b. Skjoldpar med henholdsvis fødsels- og dødsdatoering. I privateje. Fol. H. Ladegård.

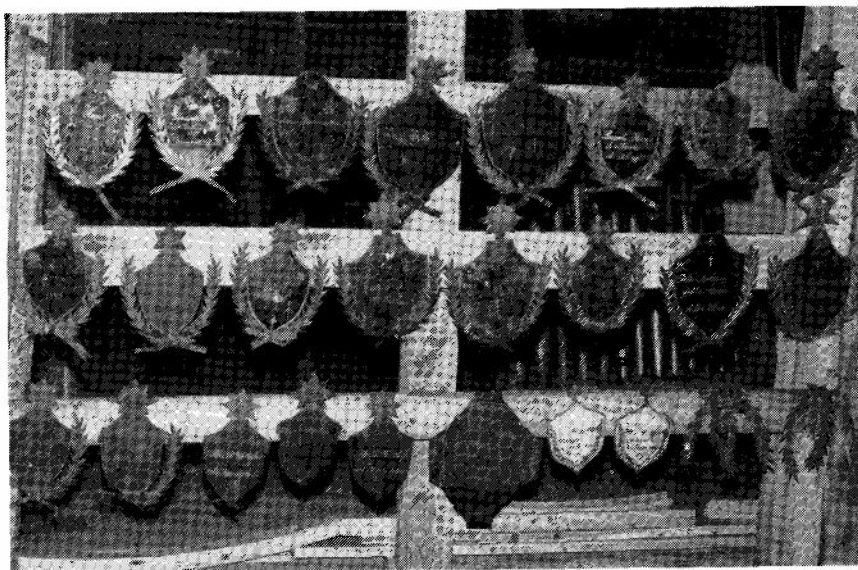
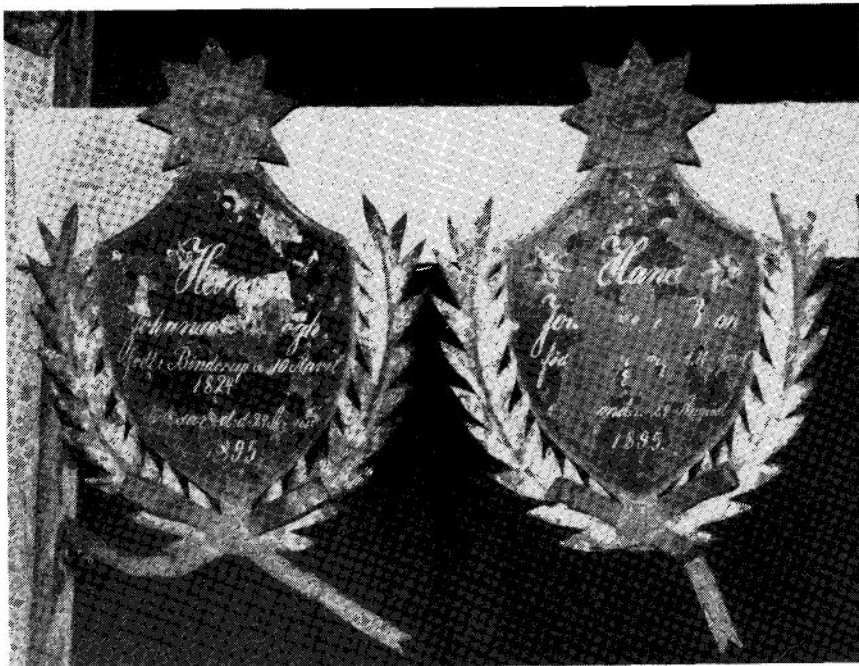

Fig. 8 (øverst) og fig. 9 (nederst). Fra Sønder Bjert kirke.

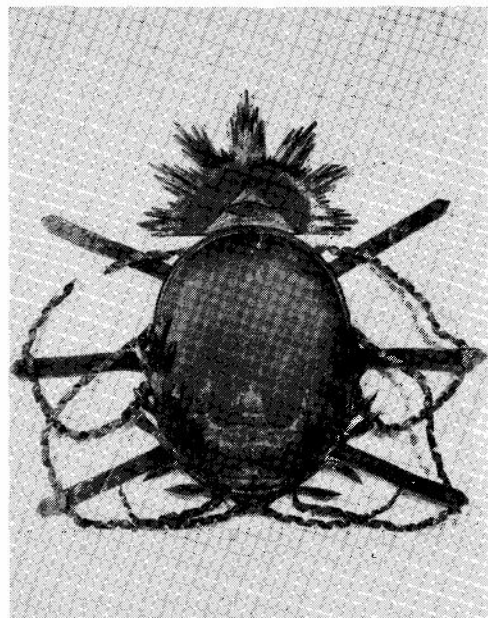
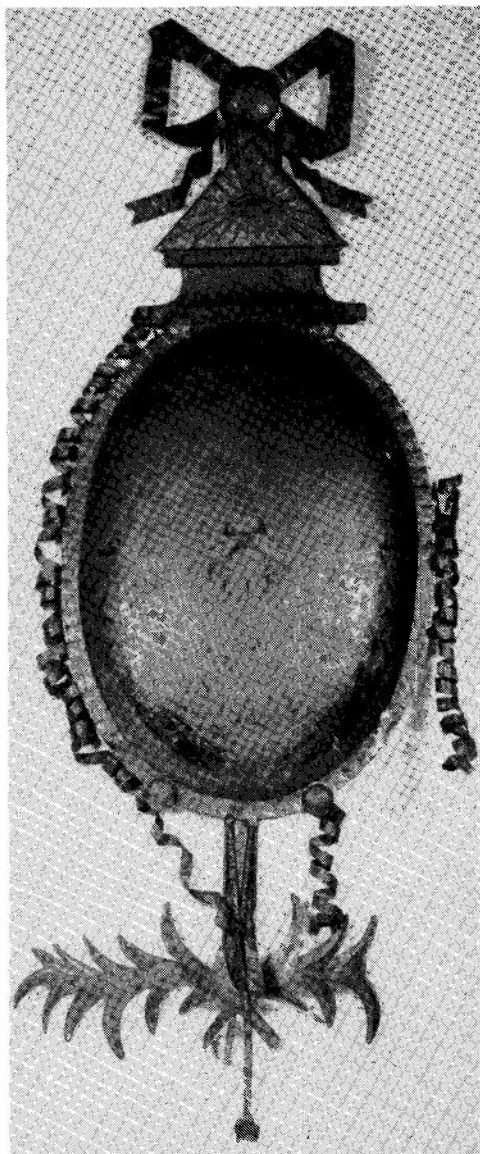
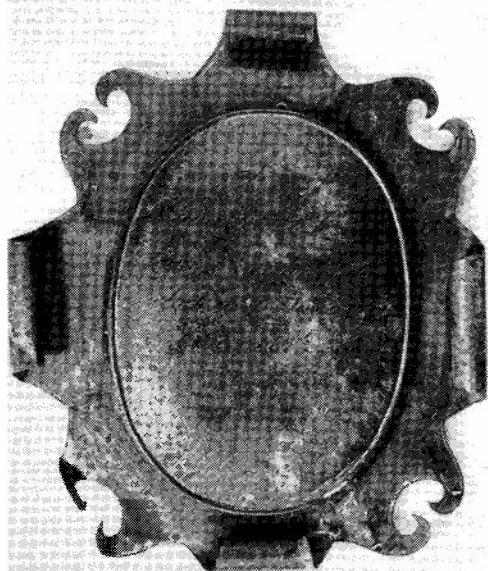

Fig. 10 og fig. 11 (til venstre) samt fig. 12
(herover). Fot. Museet på Koldinghus.

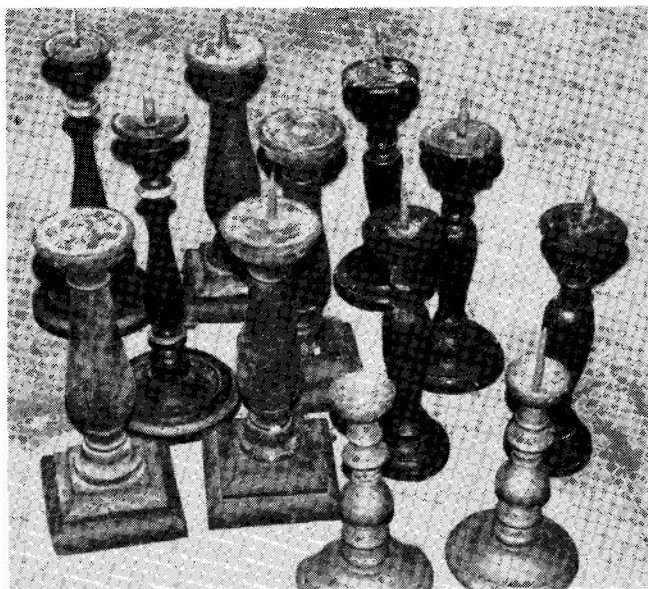

Fig. 13. Trædrejede offerstager i Sønder Bjert kirke.

Fig. 15 (herunder).
Fra Jels kirke.

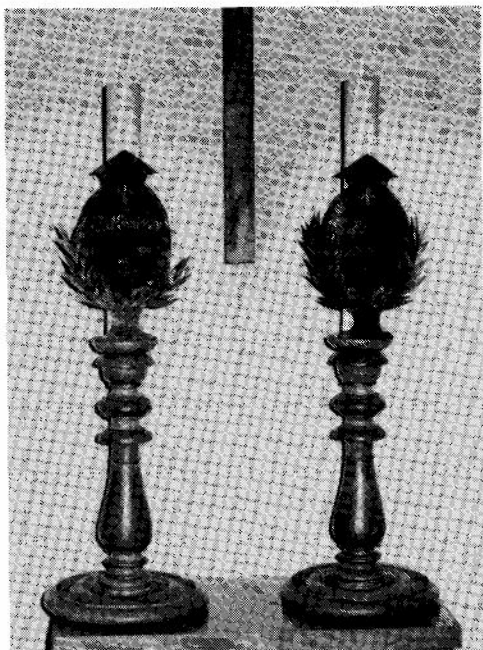
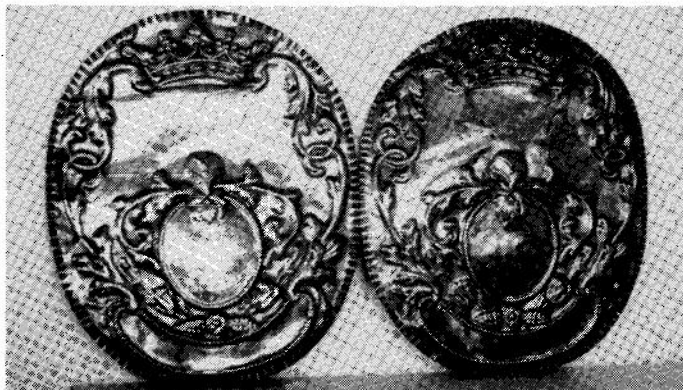
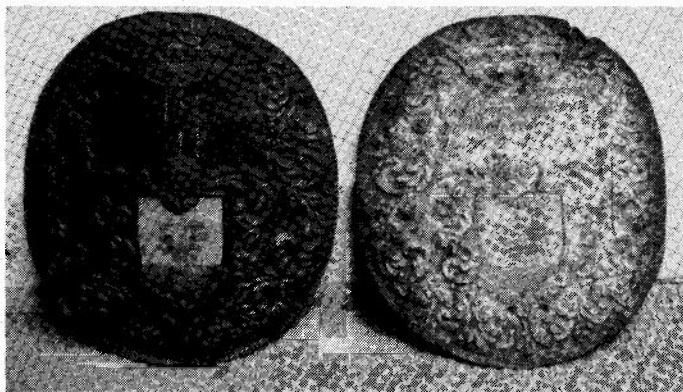

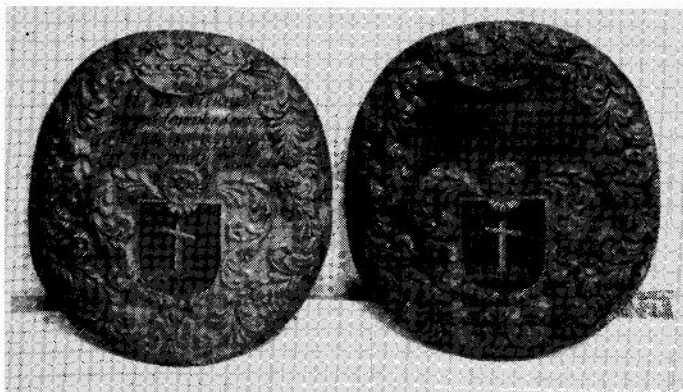
Fig. 14 (til venstre). Nordenfjordske lysskjolde og søndenfjordske træstager fra ca. 1885.
(Rekonstruktion i Sønder Bjert kirkes kapel).

Fig. 16. Fra Haderslev Museum.

Fig. 17. Fra Åbenrå Museum. Fot. museet.

Fig. 18. Fra Åbenrå Museum. Fot. museet.

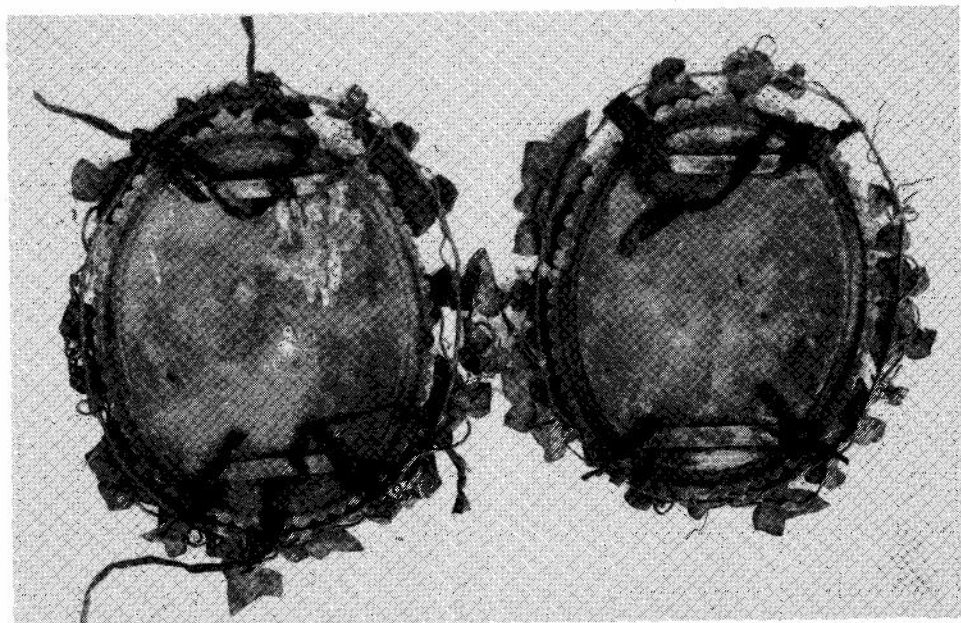
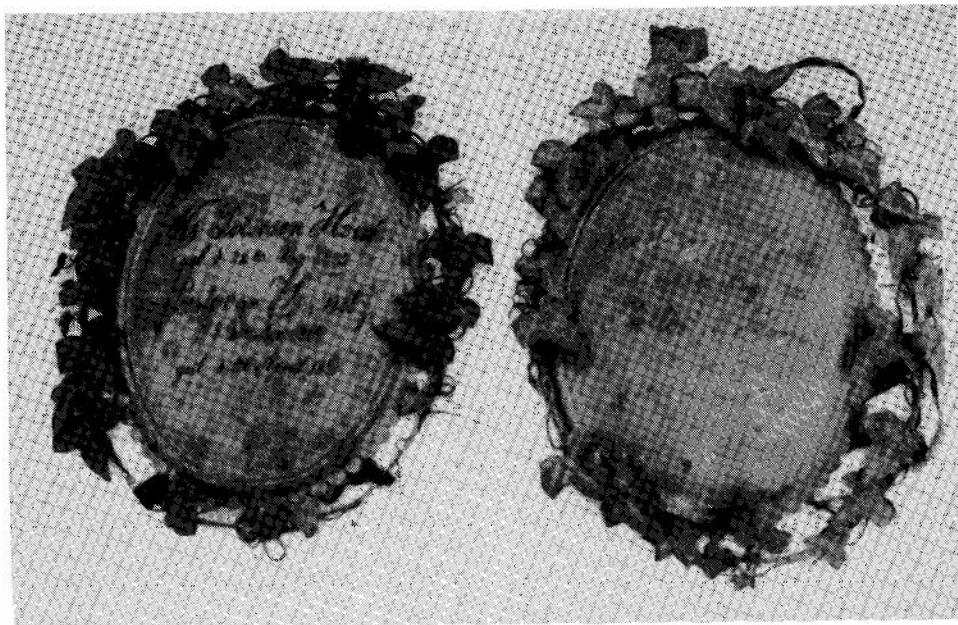
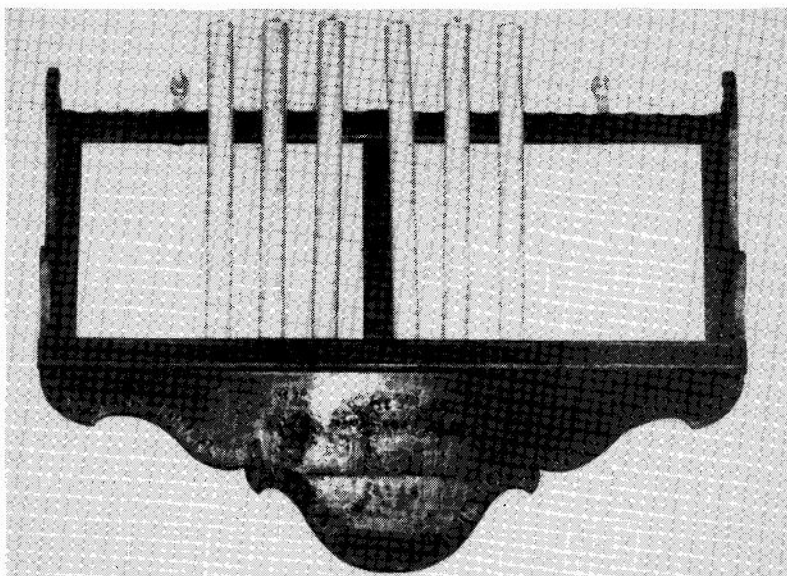
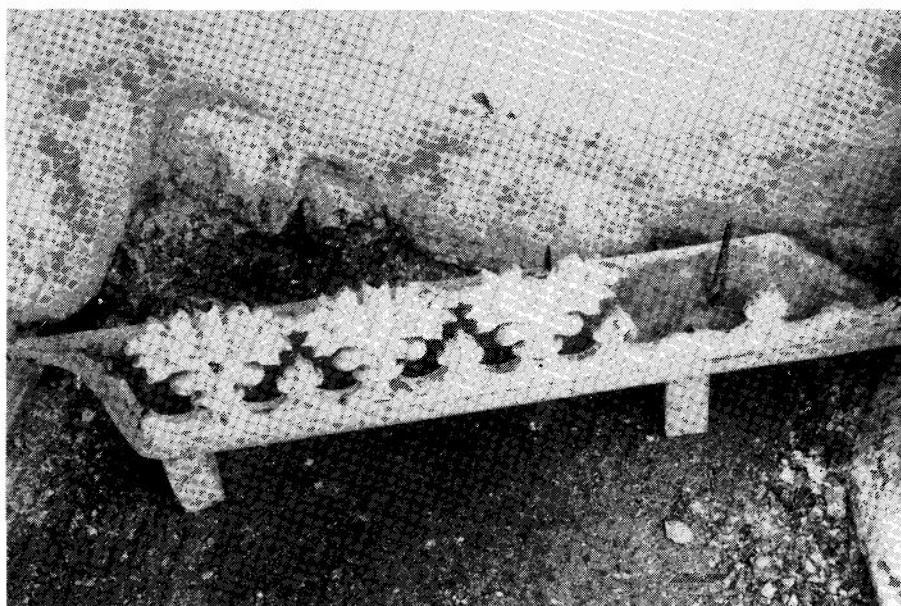

Fig. 19 (øverst) og fig. 20 (nederst). Fra Varnæs præstegård.

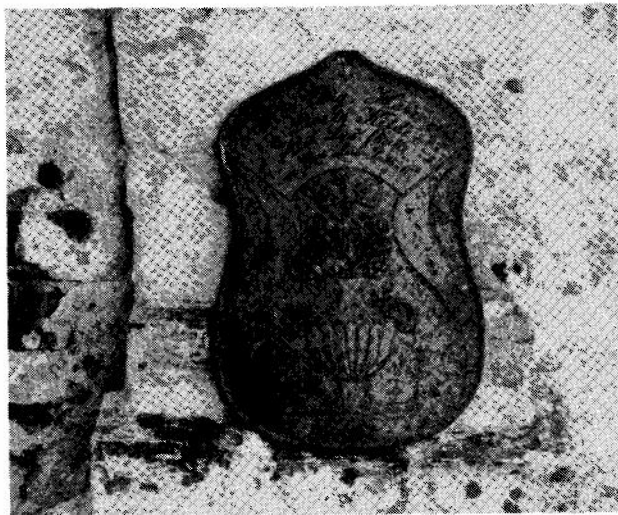

Fig. 21. Fra Felsted kirke.

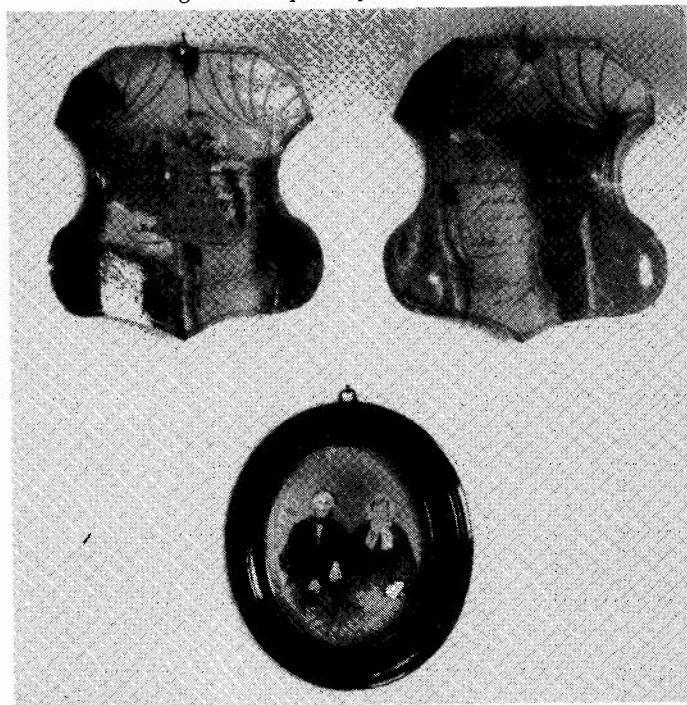

Fig. 22. Fra Rinkenæs (gamle) kirke.

Fig. 23. Fra Rinkenæs (gamle) kirke.

Fig. 24. Fra privathjem i Rinkenæs.

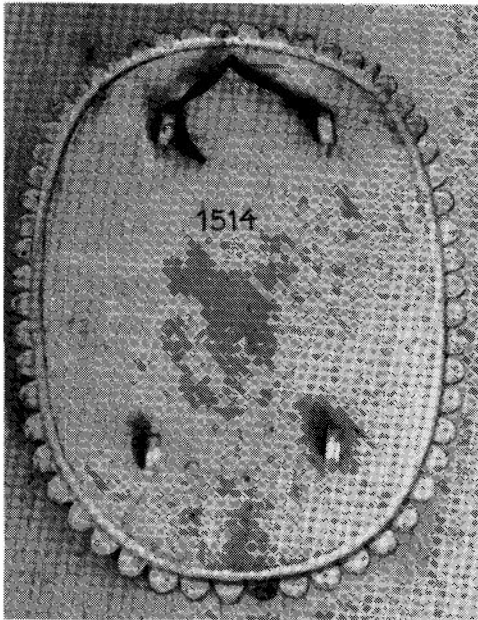
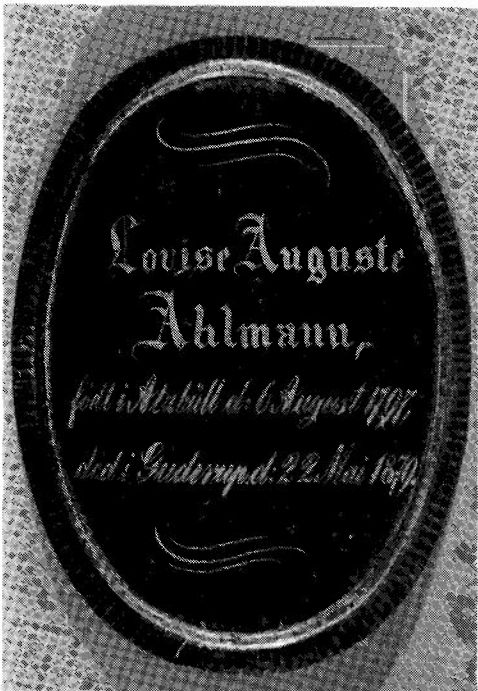
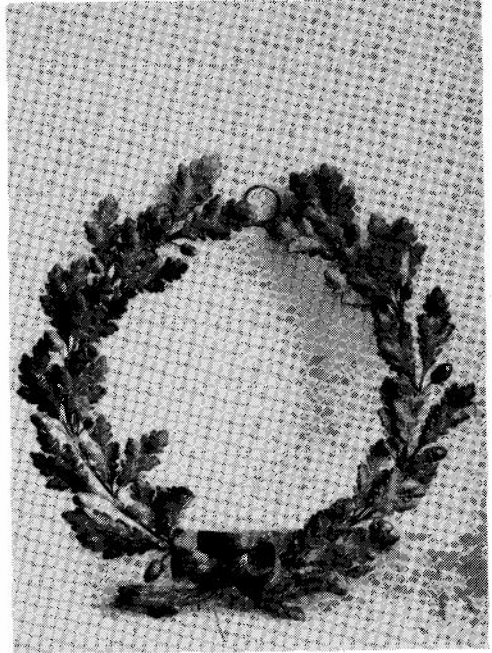
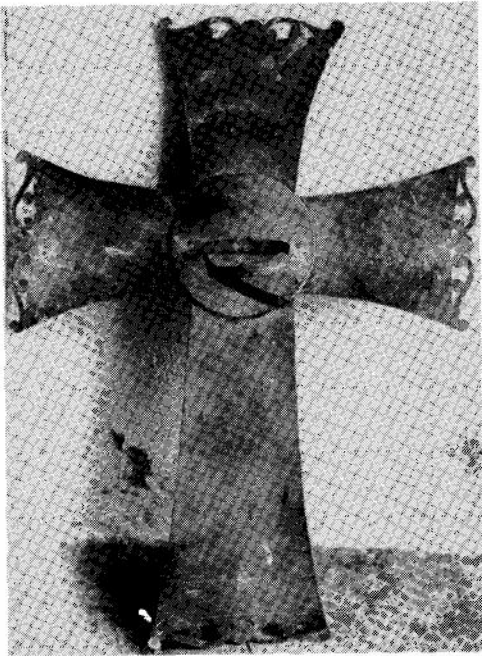
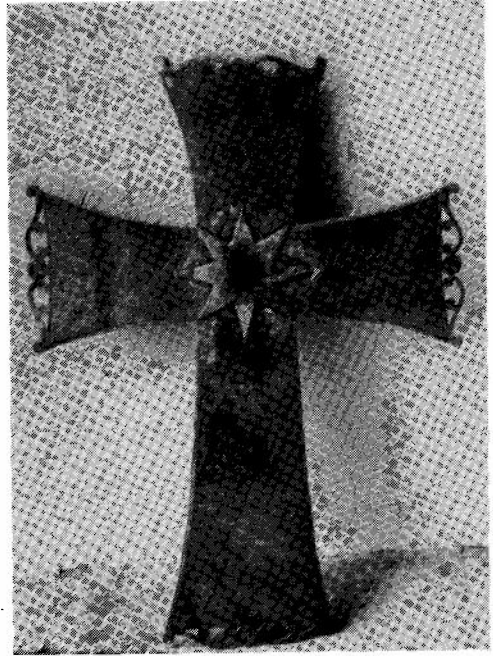
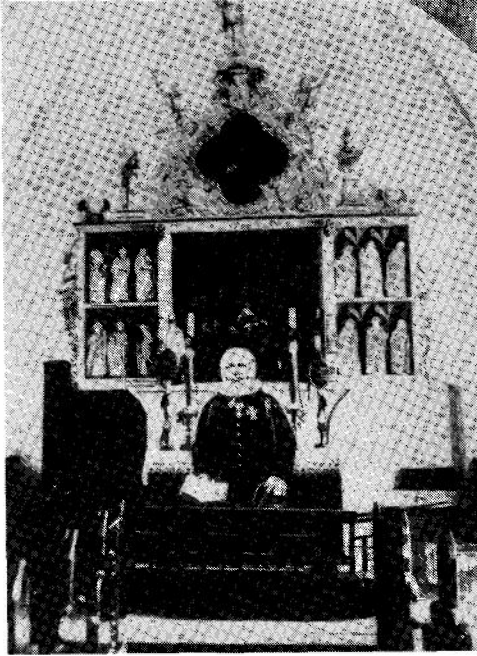

Fig. 25 (til venstre).
Fra Museet på Sønderborg Slot.

Fig. 26 og fig. 27 (herunder).
Fot. Museet på Sønderborg Slot.

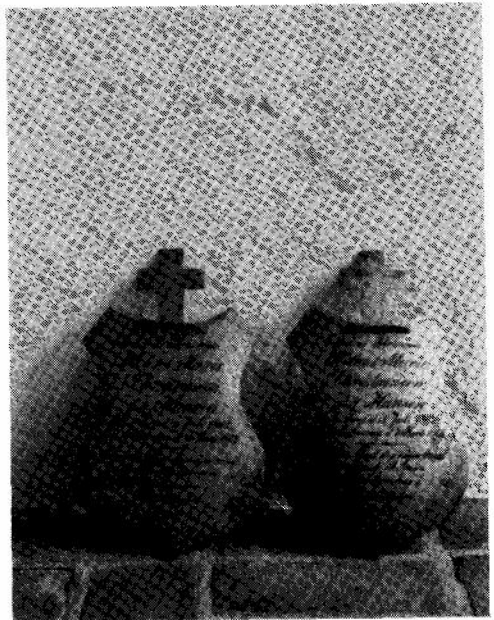

Side 30: Fig. 28. Biskop Jørgen Hansen i Egen kirke. På alteret flere lysskjolde. Fot. Museet på Sønderborg Slot. Fig. 29, 30 og 31. Mindelyskors og -krans i Egen kirke.

Denne side øverst: Fig. 32.
Fra Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder.
Nederst: Fig. 33. Bagside af fig. 32.

Fig. 34, 35 (bagside), 36 og 37. Fra Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder.

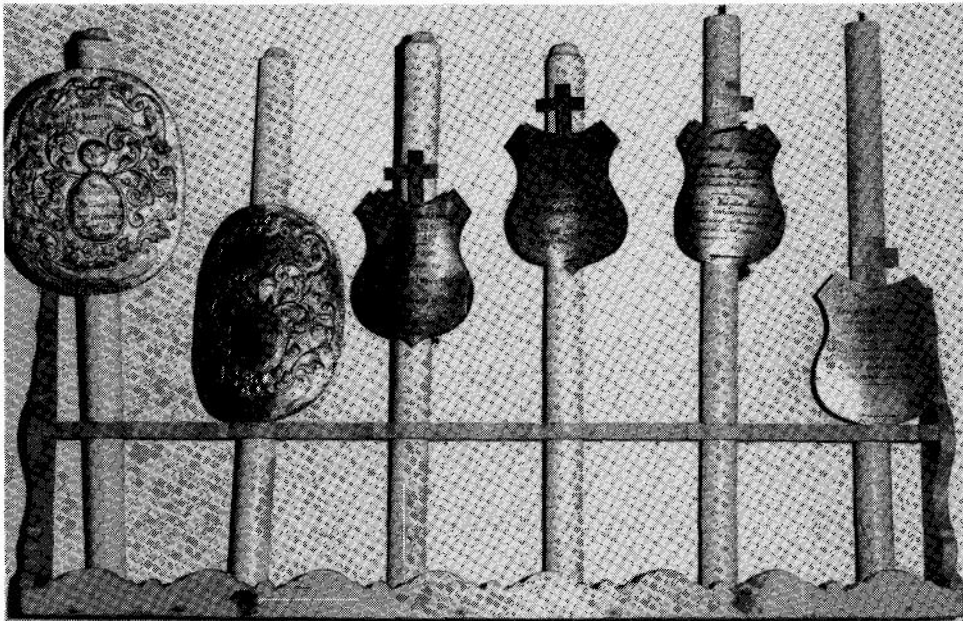
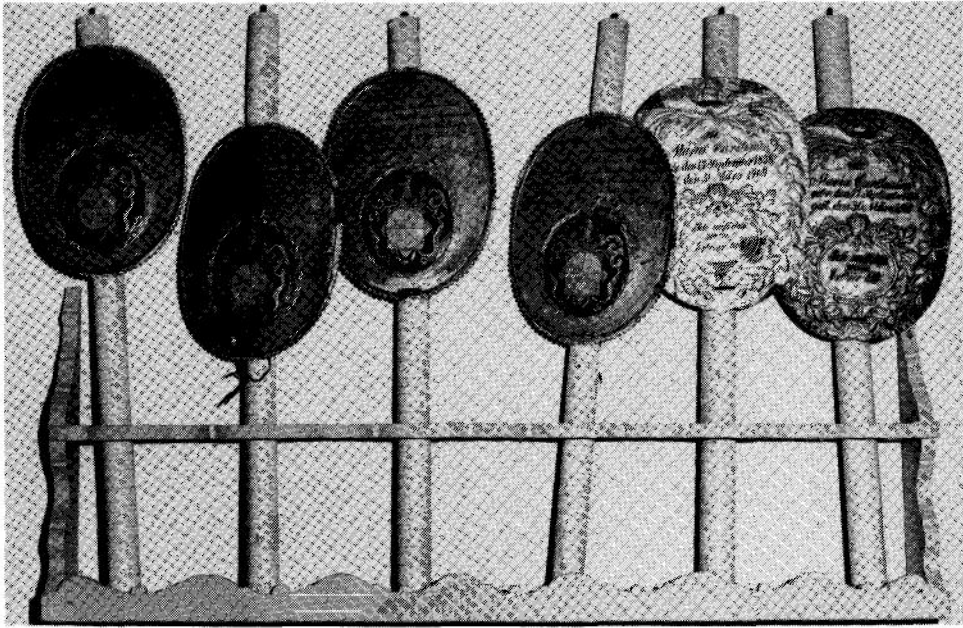

Fig. 38 (øverst) og 39 (nederst). Fra Højer kirke (in-Foto, Højer).

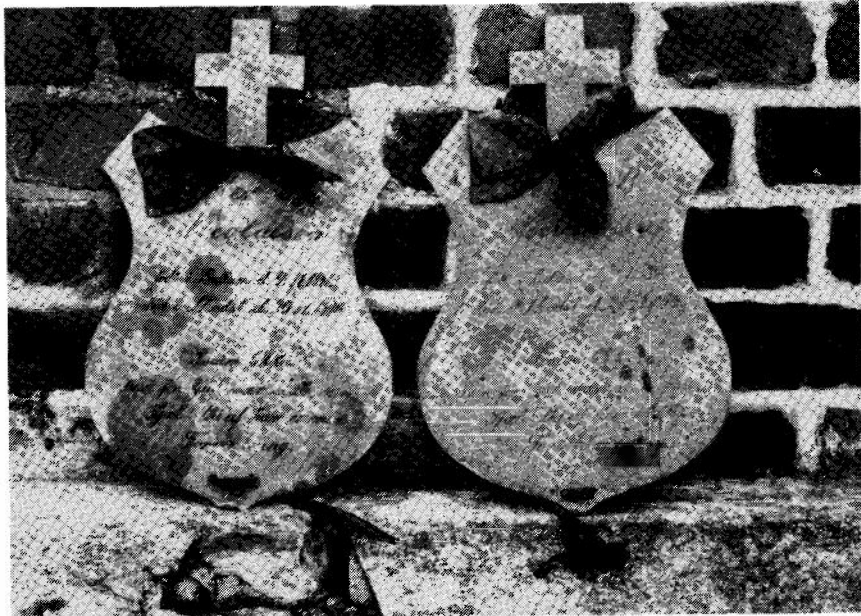
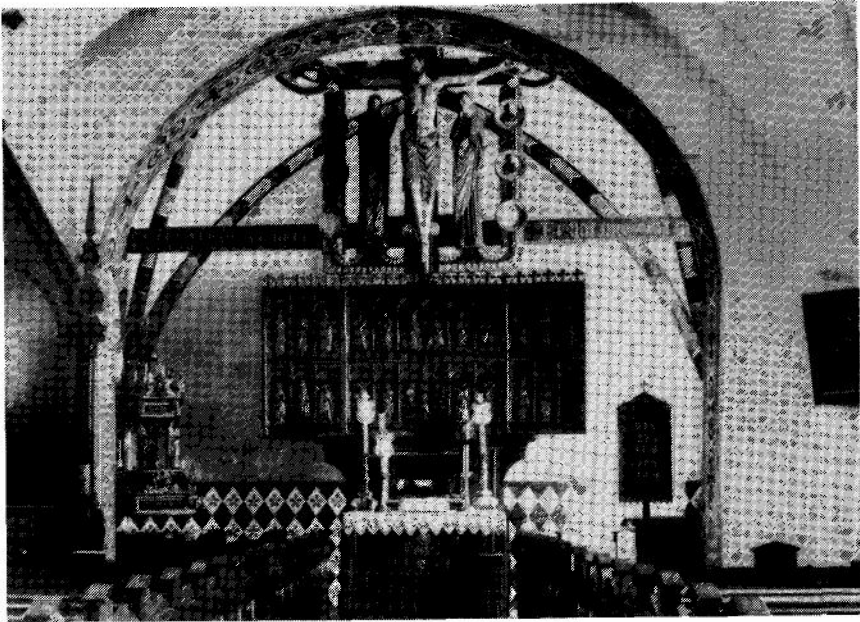

Fig. 40 (øverst). Højer kirke. Fig. 41 (nederst). Fra Ballum præstegård.

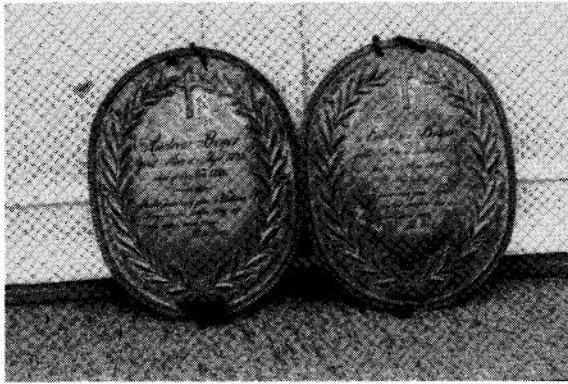

Fig. 42, 43 og 44. Fra privathjem (Aasgaard), Skast.

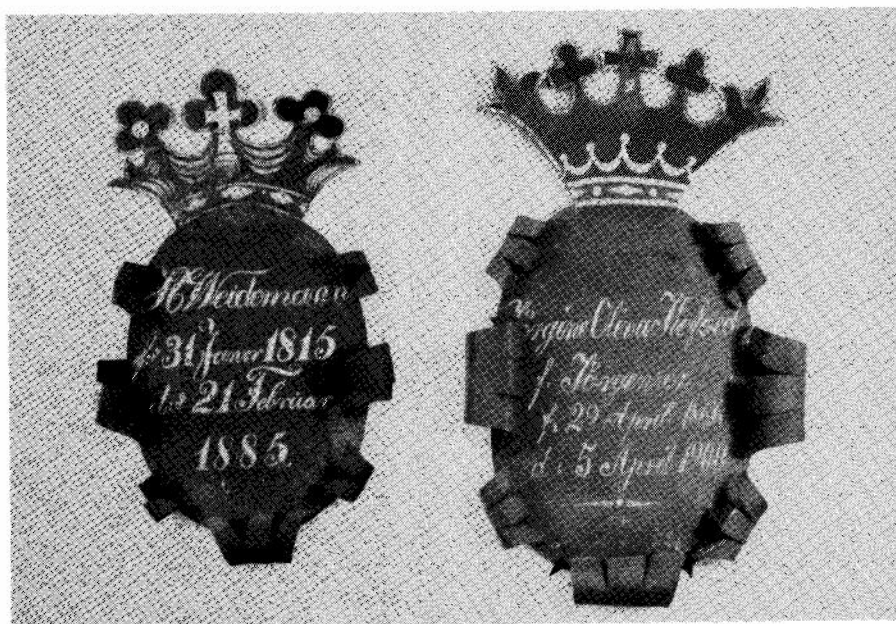

Fig. 45. Fra Schlee og Schoubye: Maleren Carl Ludvig Jessen. Fot. H. Ladegård.
 Fig. 46 (nederst). Lysskjolde fra Østerlars kirke i Bornholms Museum.

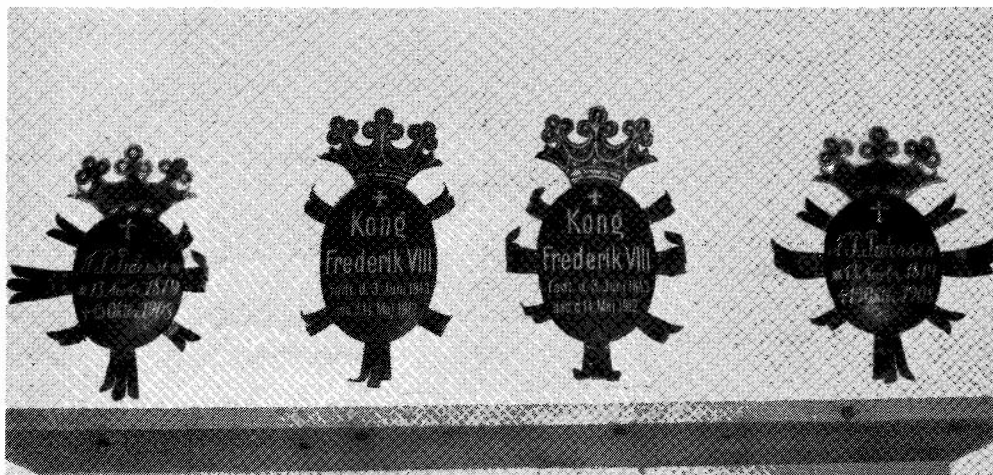
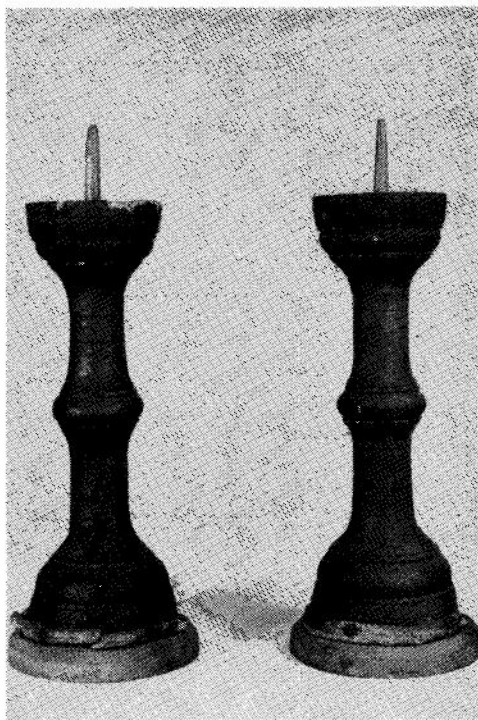
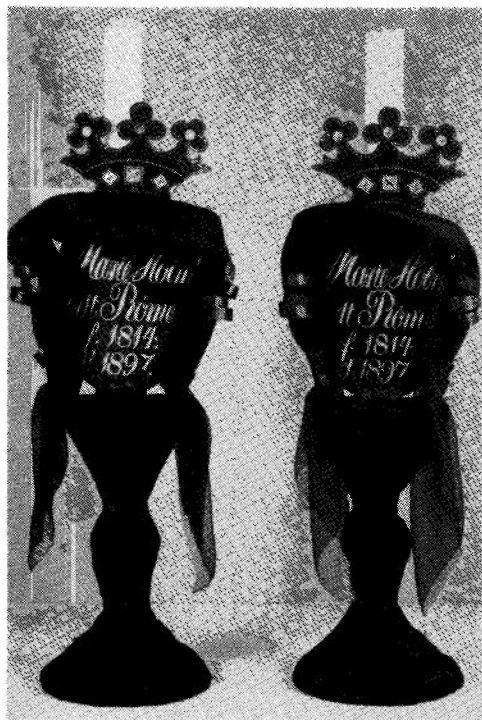
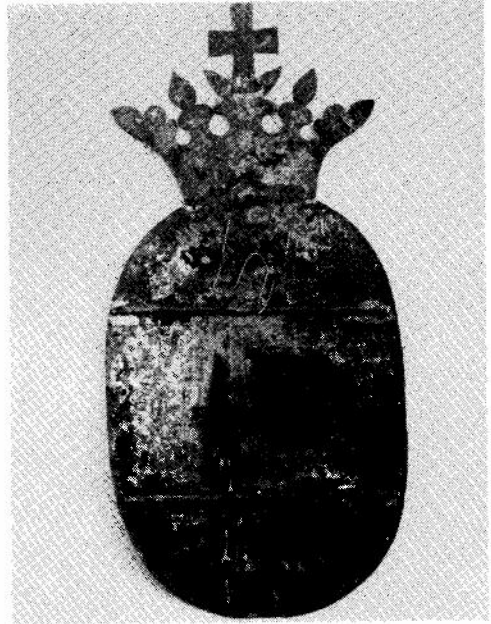
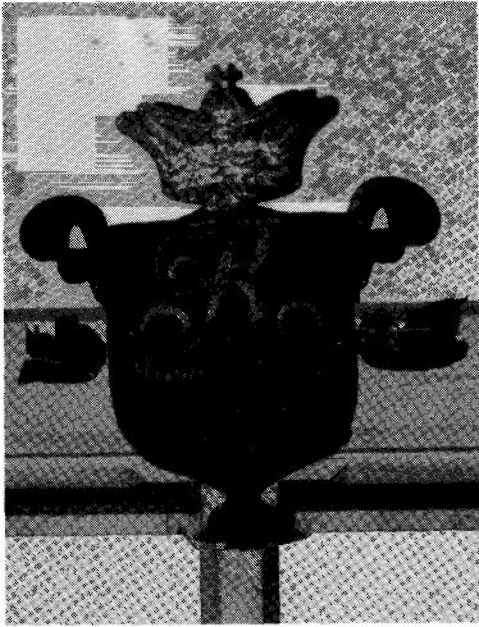
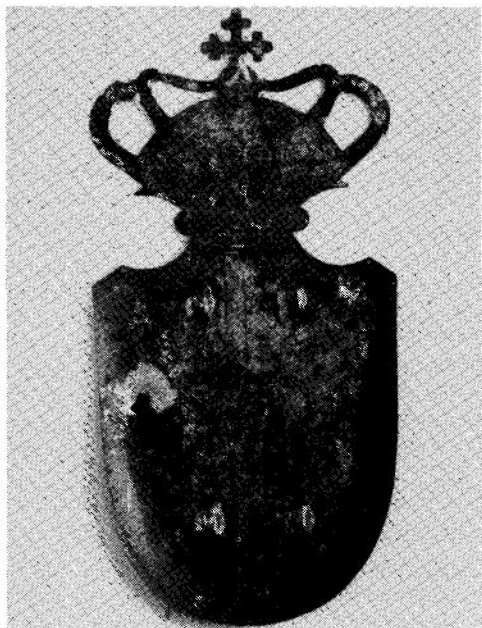

Fig. 47 og 48 (øverst). Fra Bornholms Museum (fot. museet).

Fig. 49 (nederst). Fra Nylars kirke (fot. museet i Rønne).

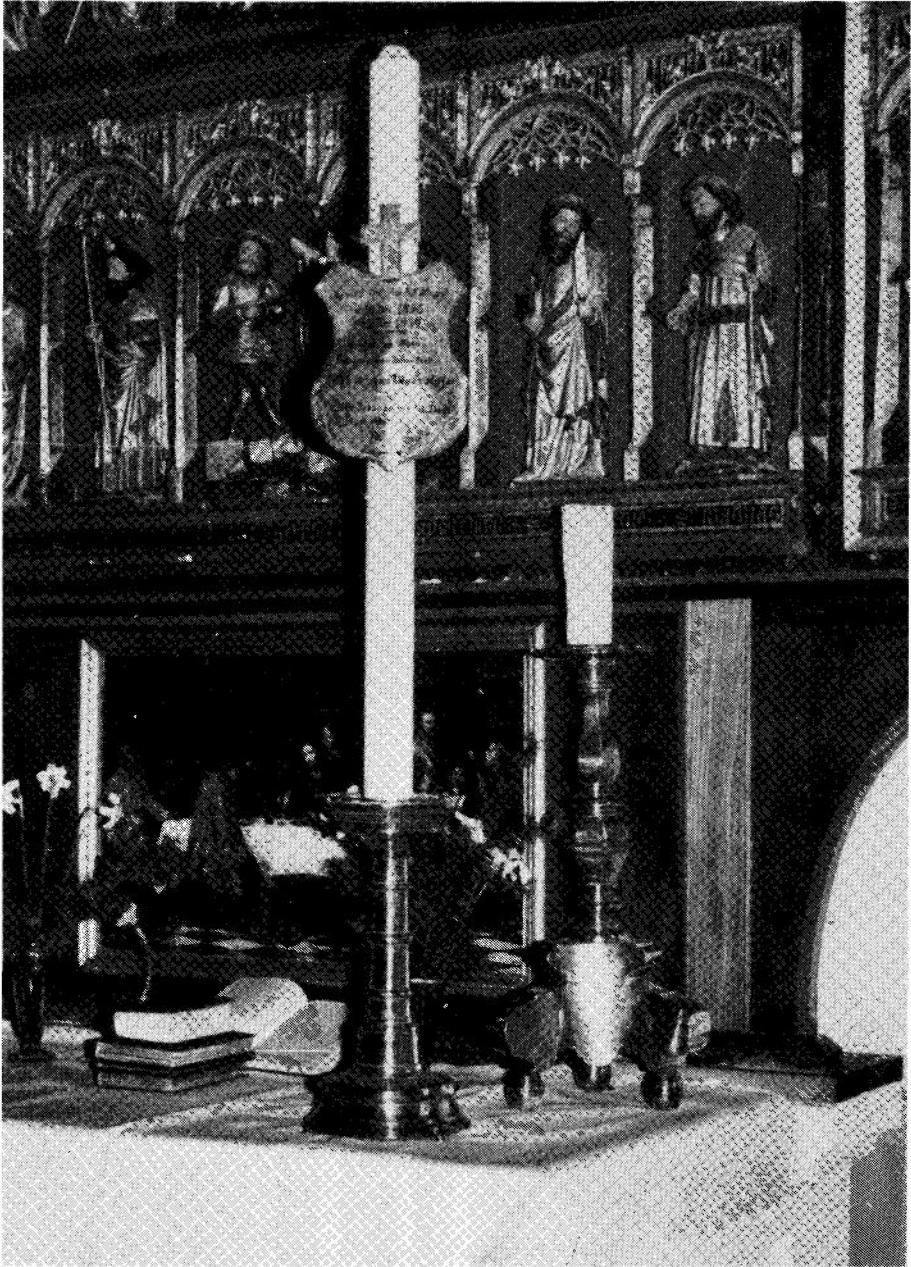
Side 38 øverst: Fig. 50. Fra Nylars kirke (fot. museet i Rønne). Fig. 51. Bagside af et mindeskjold fra Svaneke-området. Påloddet krone med kors, tværstivere og bindebøjler. Randhuller til påsyning af sørgefior.

Fra Sct. Ibs kirke (fot. G. Jørgensen).

Side 38 nederst: Fig. 52 og 53.

Fra Sct. Ibs kirke (fot. G. Jørgensen).

Denne side: Fig. 54. Mindeskjold fra Svaneke kirke (bagsiden) med bindebøjler og randhuller samt betydelig svejfnng. Fig. 55. Sammes forside med borgerlig inskription på kongelig skjoldtype og tydelig overmaling af mindst én tidligere tekst (begge fot. G. Jørgensen).

Fig. 56. Rekonstruktion (Højer kirke).

findes udsmykning med palme- og olivengrene samt en randing af tynde metalspiraler, muligvis holdere af sørgeflor. Begge pars skjoldflader bærer foruden inskription flere sindbilleder, bl. a. den symbolske olie-lampe under baldakin eller i skjoldtelt, samt hjerteskjold med bomærke m. m., alt udført i forgyldning (guldbronze) eller i hvide, gule, blå og grønne farver på sort eller »forgyldt« baggrund. De tre atypiske og ret prangende pladepar har tilsyneladende et specielt tydeligt tilbageblik mod adelstidens heraldik. Dødsdate-ringerne er 1853 (?), 1861 og 1874.

Gennem stednavnene Binderup, Sønder Bjert, Dalby, Sønder Stenderup, Agtrup, Skartved og Løverodde på de bevarede lysskjolde ses det, at lysofferskikken har haft bred spredning i de 8 sogne, og samtidig viser skjoldenes personnavne gode eksempler på, at det er velkendte slægter især fra det større landbrug, der har opretholdt traditionen.

Fra Vejstrup sogn findes der oplysninger¹²⁾ om, at »— samme Skjolde blev af dem, der havde Raad til slig Lukas, sat fast paa Trælysestager og *baaret foran* Kisten ind i Kirken, hvor de senere opbevarede til Afdødes Minde. Der findes i Kirken en halv Snes af disse Trælysestager, som Afdødes Familie selv anskaffede og efter Begrav-

velsen overlod til Kirken. To af dem bruges endnu ved Begravelser fra Vejstrup Kirke —«; men hverken de omtalte skjolde eller lysestager findes nu i kirken.

Skikken med at skænke både lys og stager til kirken har tilsyneladende været velkendt i det søndenfjordske område og bekræftes yderligere af, at der i Sønder Bjert kirke endnu opbevares syv par drejede trælysestager, hvoraf det ene par fortsat er i brug i kirkens kapel (fig. 13 og 14). I Koldinghusmuseet findes to tilsvarende stager fra samme sted, og to blev brugt som alterstager i den kirkesal, der under sidste krig improviseredes i den tyske flygtningelejr ved Kolding fjord.¹³⁾

Sammenfattende spænder de bevarede 17 skjoldpar i de 8 sogne over årene 1853 til 1896 og heraf ikke mindre end 8 par fra 1890 til 1896. Om deres fremstillingssteder er der (endnu) ikke fundet nogen oplysning.

At fremstillingen af den søndenfjordske pladetype har haft sit centrum i selve Kolding by, sandsynliggøres af, at der også nordenfjords er fremfundet 2 pladepar af samme type, nemlig i Harte og Bramdrup kirker. Materiale-mæssigt er disse par velbevarede, mens udsmykningen på begge er noget mangelfuld. Pladeparret i Harte kirke kan ikke dateres på grund af

overmalede tekstflader. Bramdrup-pladerne bærer derimod tydelig inskription, som viser, at de er fremstillet til en 16-årig piges jordefærd (født i 1867 — død i 1883), hvilket er bemærkelsesværdigt, da alle andre genfundne pladepar bærer data for afdøde af »sat« alder.

Offerlysestager af træ har også været brugt i Harte-Bramdrup sogn, hvilket fremgår af et bevaret eksemplar i Harte kirke af samme type, som benyttedes søndenfjords.

I både Harte og Bramdrup kirke opbevares tillige helt ensartede sølv-eglebladskranse, der måske kan betragtes som offerlys-skjoldenes afløsere på lokalt plan (se herom bl. a. Jels, Varnæs og Egen).

I tilslutning til det gammelkolding-ske brugsområde findes der fra Brørup kirke opbevaret fire par lys-skjolde, som i form er næsten identiske med dem fra de 8 sogne, om end af noget ringere kvalitet og derfor nu så tærede, at læseligheden er ringe. Med sikkerhed kan kun tydes et navn samt årstallet 1878.

I John Kvists bog Egtved sogn¹¹⁾ bemærkes intet om de nu forsvundne lysskjoldes udseende, men derimod om, hvordan de efter nogen tids placering på alterlysene flyttedes »... over på hvidmalede lys af træ nede i kirken« — formentlig på en dertil ind-

rettet lysehylde, en opbevaringsmåde, som ellers kun er kendt fra sønderjyske sogne.

Med noget fjernere tilknytning til Kolding-området kan nævnes tre velbevarede skjoldpar (ét tysk- og to dansksprogede) ophængt på pulpitur i *Jels kirke*. Der er betydelig lighed mellem dem og et tidligere omtalt pladepar i Museet på Koldinghus: navneplade i kartouche med randsnit og oprullede flige, dog er navnepladen her rund og af messing. Også her peger størrelse, vægt og form mest mod permanent ophængning på væg. Dateringen er 1865, 1867, 1880, og alle tre afdøde har været ejere af domænegårde i omegnen (fig. 15).

Samme sted er ophængt et specielt pladepar af mindre format med oval messingnavneplade omkranset af sølvfarvede laurbærgrene. Den sene datering (1919) og gedigne kvalitet peger måske både mod lyssmykning og senere permanent ophængning som særlige æresplaquetter (se også Varnæs). I øvrigt er der slående lighed mellem disse skjoldes bladrigte laurbærgrene og de sølv-egeløvskranse, der lidt før århundredskiftet var kommet i brug især som officielle takkegaver ved velagtede personers jordefærd (se også Egen).

Sønderjyske brugsområder.

Set ud fra ca. 105—110 bevarede lys-skjolde har lysoffertraditionen med brug af lysskjolde været særdeles velkendt fra Kongeå til nuværende landegrænse.

Svagest har brugen tilsyneladende været i midtsønderjyske sogne, men har til gengæld haft bred tilslutning i landsdelens sydøstlige og sydvestlige områder: Sundeved-Broager-Als og Tønder-Højer-Lø herreder.

I størrelse, form og udsmykning adskiller de sønderjyske lysskjolde sig tydeligt fra de nørrejske, men indbyrdes har de så mange fællestræk, at der med rette kan tales om sønderjyske pladeformer.

På *Haderslev Museum* opbevares en enkeltplade af jernblik med påmalet inskription og farvelagt, dobbelt våben- eller bomærke, hvoraf kun et opstrakt, rødbrunt hestehoved er tydeligt. På grund af rust kan inskriptionen kun delvist ses; men museets tilgangsnotat (nr. 325) er: »Erinnerungstafel aus gemeinen Eisenbleck mit Familienwappen gemalt, samt Namen und Totesdatum des Hans Frederiksen Gonge auf Westergaard v (erstorben) 1782. Geschenk des Hufners Chr. P. Gonge zu Westergaard bei Oesby«. Skjoldets malede våbenmærke har nogen lighed med to par

(tidligere omtalte) bemalede skjolde i Museet på Koldinghus og er måske som disse et fingerpeg om, at lysskjoldene i det 18. århundrede og senere har brugt det 16. og 17. århundredes heraldiske adelsvåben som direkte forbilleder.

Med dødsdateringen 1782 er dette lysskjold måske det ældste bevarede. Affotografering er forsøgt, men uden brugeligt resultat.

I museet findes også et pladepar i størrelse 30 : 40 cm oval af messingblik forsynet med fire gennemboringer i pladeranden til bindemateriale. Hele pladen er formpresset med akan-tusslyng omkring et skjoldfelt og en indskriftflade prydet med stort, velformet kronemotiv (livets krone?) (fig. 16). Da pladerne gennem længere tid har været blankpudsede, er inskription og evt. symbol eller våbenmærke forsvundet. Museets tilgangsnotat er: »Erinnerungs Platte aus Messing von einen Leichenbegängnisse, owal 36 cm lang, 30 cm breit, mit erhabenen Pflanzenwindungen oben mit einer Krohne geziert, übrigens blank u. ohne Inschrift. Vom Hofe Gjedsholm b/ Knud b/ Fjellstrup. Gekauft von dem Thierarzt Schmidt im Frühjahr 1895«.

I øvrigt oplyser forhenværende museumsinspektør *H. Neumann*, Ha-

derslev, om brugen af lysskjolde følgende: »Fra min barndom i Vilstrup husker jeg godt sådanne plader, dog ikke deres brug ved begravelsen, men deres anbringelse i kirken. Et stykke tid efter hver begravelse stod en sådan plade forsynet med sorte bånd på alteret og flyttedes derefter op på pulpituret. Denne anbringelse kan ses på fig. 5 i Kirkeværket, Haderslev amt, s. 283«.

I *Åbenrå Museum* findes to velbevarede lyspladepar, som i størrelse, form og udsmykning har megen lighed med dem fra haderslevområdet: formpresset jern- og messingblik med ophøjede rankeslyng om data- og skjoldfelt samt påmalet motiv. Dog er kronemotivet her af noget primitivere type (fig. 17 og 18).

Det ældste samhörrende pladepar er fremstillet af fortinnet jernblik, sammenloddet af to stykker. Det andet par består af tynd, guldbronzeret messingplade. Begge par har i skjoldfeltet et malet symbol: Det ældste par: forglemmigej og rød, knækket rose på grøn jord mod baggrund af skyet, blå himmel. Det yngste par: på (eller bag) tre grønne høje et oprejst, perspektivisk set, hvidt plankekors (Golgatha?) mod mørkeblå baggrund.

Pladeparrene bærer tysksproget inskription vedrørende henholdsvis rådmann Jürgen Lorentzen, død 1842, og

hustru Botilla Lorentzen, født Andersen, død 1819.

På sidstnævnte pladepar (jern, rosemotiv, 1819) ses under hustruinskriftionen ret tydeligt en anden indskrift af ældre dato — altså genbrug fra endnu ældre dato.

Lignende genbrug ses også på det andet pladepar (bronzeret messing, korssymbol, 1842), hvor der under bronzeringen og rådmannens data kan skelnes samme (sidste) indskrift som på hustrupladerne.

Med andre ord: dobbelt genbrug. Om dette så har noget at gøre med slægtsarv, er vel kun en mulighed.

Men hustruens dødsår (1819) kan meget vel være ved den tid, da man på de bemalede lysskjolde gik bort fra våben- eller bomærkemotiver og over til religiøst prægede symboler, som herfra kan følges helt op til omkring 1900.

De pågældende to par lysskjolde er indgået til museet fra Sct. Nicolai kirke i Åbenrå.¹⁴⁾

Også i den nærmeste omegn har lysofferet tilsyneladende været brugt. Fra 1765 findes der et notat¹⁵⁾ om, at der i Løjt kirke har befundet sig to forgyldte og én umalet trælysestage »til Liig«.

I Åbenrås sydlige opland har lys- og mindepladeskikken efterladt sig spor

i form af et ret specielt skjoldpar, som endnu opbevares af pastor *Urban Schrøder* i Varnæs præstegård.

Mindepladerne har tysksprogede inskriptioner over pastor Nis Petersen Hoeck, sognepræst i Varnæs 1864—1881.

Navnepladens oval (20 : 15 cm) er formpresset i messingplade med kantvulst og udtunget rand, en type, der påfaldende ligner de større skjolde af samme form i Museet på Sønderborg Slot. En pånitted metalkrans om navnepladens rand bærer enkeltvis påloddede, grønfarvede vedbendblade, hvilket bringer et tidligere omtalt pladepar fra Jels kirke i erindring (fig. 19 og 20).

Bagsidens to flade bindebøjler, som endnu bærer rester af bindebånd, synes at gøre pladerne lige velegnede til lysesmykke og til ophængning.

Pladeparrets helt specielle udformning leder uvilkårligt tanken hen på en menighedsgave til lyssmykke ved begravelseshøjtideligheden og senere mindeophæng i kirken, en skik, som specielt vedrørende sognepræster også har været fulgt i andre af de sønderjyske sogne, hvor lysoffer var velkendt.

Pastor Schrøder, hos hvem mindepladerne nu opbevares, har selv tidligere forsket i deres og andre lysskjoldes forhold og herunder fremfundet mange værdifulde enkeltheder ikke

mindst vedrørende selve lysofferet og *bæringen af lys i ligfølget*.¹⁶⁾

Få km sydligere på Sundevedhalvøen ses i *Felsted kirkes kor* ophængt en smukt udført og velbevaret lysehylde, dimensioneret til at bære 10—12 alterlys (fig. 21).

Hylden er blåmalet med guldstafferinger og bærer et kronet dobbelt-skjold med latinsk inskription og forskellige håndværkssymboler. Skjoldet flankeres af to, ligeledes kronede, spejlmonogrammer, og hængestykkets rand følges af et navnebånd med to fuldstavede navne + i alt otte par initialer samt datering 1786—1787 og endelig et enkelt (fejlstavet) græsk ord, formentlig med betydningen »Vær mig nådig«.

Lysehyldens dekorationer, indskrifter og signering tilsammen gør det rimeligt at anse den som en votivgave til kirken fra en bestemt slægt og (eller) i en særlig anledning, og den understreger tydeligt sognets offerlystradition i 1700-tallet, samtidig med at den er et godt eksempel på den særlige *sønderjyske* skik at anbringe de halvt nedbrændte offerlys med de tilhørende lysskjolde på en synlig plads i selve kirkerummet.

At skikken med skjoldprydede offerlys har været velkendt i sognet, bevises ikke kun af den bevarede lysehylde. Brugen bevidnes også tydeligt

af adskillige ældre notater,¹⁷⁾ ¹⁸⁾ hvori det bl. a. hedder: »Fra gammel tid har de 3—4 største gårde i sognet *ret til* ved dødsfald at ofre lys, der med tilhørende lysplader, hvorpå den afdødes navn er graveret, anbringes i alterstagerne. Et sådant par lysplader af sølv fra 1926 sidder på de høje, barokke stager, og ældre lysplader ligger i alterskabet« (beretning fra 1927).

Under nærværende undersøgelse er ingen af de omtalte lysskjolde genfundet.

Men for nutildags at understrege lysehyldens oprindelige brug bærer den fortsat seks nyere, ubrugte alterlys.

I *Rinkenæs* gamle kirke blev en altertavle fra det 15. århundrede i 1875 nedtaget og de forskellige dele bragt til museum eller anvendt andre steder i kirken. Bl. a. blev der af en udskåret blomsterfrise fra det gamle alter fremstillet en offerlyshylde med fire svære jernpigge til bæring af lysene.¹⁹⁾ Lysehylden var i brug i kirken til omkring 1900, men blev så nedtaget og henlagt. Under en restaurering af kirken i 1979 er den igen fundet frem — om end i noget derangeret tilstand (fig 22).

Samme sted opbevaredes også et lyspladepar af usædvanlig form: skjoldformede navneplader presset i messingblik med ophøjet vasemotiv og

tilsvarende inskriptionsfelt (fig. 23). Kun den ene plade bærer navn og dødsdato (1862), mens der på den andens skriftflade læses et bibelcitát (Sl. 36, v. 10). Gennemboringer til bindemateriale findes ved bund og top, og skjoldenes »professionelle« udsende peger mod maskinel forarbejdning.

I et privat hjem med tilknytning til en af egnens større gårde findes et andet specielt pladepar, hvor pladematerialet er svær, forsølvet messingplade med diskrete dekorationer i perfekt gravering fra et kvalificeret værksted (sølv-, guldsmedje). Pladeparret er formentlig et unikt bestillingsarbejde, beregnet til både lys-smykning og senere opbevaring i hjemmet, og bærer henholdsvis mands og hustrus data. Ægtefællerne døde med tre dages mellemrum og blev begravet samme dato i 1875, ved hvilken lejlighed skjoldene ifølge sikre slægtsoplysninger smykkede to offerlys både i hjemmet og i kirken — og formentlig førtes (utændte) forrest i ligfølget (fig. 24).

Største delen af de endnu bevarede lysskjolde fra Sønderborg-Als området findes i *Museet på Sønderborg Slot*, hvortil de er indgået fra byens kirker. Samlingen er på i alt 36 enkeltplader + ét par, hvoraf flertallet viser tilknytning til byens og omegnens mest

betydende borger- og embedsmandskredse: etatsråd, senator, borgmester, stænderdeputeret og rådmand, men også købmands-, søfarts- og rederfamilier, hvoraf flere har været indbyrdes beslægtede.

Den lokale skjoldtype er her meget enkel: et stort (ca. 45 : 30 cm) svagtbuet, ovalt navneskjold af velbehandlet jernplade, formpresset med kantvulst og kruset eller udtunget rand (fig. 25 og 26 og 27). Den oftest sortmalede forside bærer i kursiv-, antiqua- eller frakturskrift afdødes data, og kun i få tilfælde er der tilføjet et bibelcitater eller symbol. Ca. $\frac{2}{3}$ af indskrifterne er dansksprogede, resten tyske eller i blandet sprog. De anførte dødsår spænder fra 1848 til 1904 med tydelig kulmination mellem 1860 og 1890 og fordeler sig på 22 kvinder + 15 mænd. Fraregnet ét samhörrende par er de øvrige 36 indgået til museet som enkeltteksemplarer, hvilket tyder på, at lysoffertraditionen her har fulgt andre normer end i det øvrige land.

Lyspladernes betydelige størrelse og vægt i forbindelse med bagsidens svage og bredtplacerede bindeøskener udelukker vel ikke en anbringelse på lystage eller tykt alterlys, men giver lige så gode muligheder for fast vægophængning. Også pladernes gode bevaringstilstand tyder på, at de *ikke* har været henlagt gennem mange år

på et tilfældigt sted, men måske snarere ophængt i selve kirkerummet som en slags mini-epitafier. Dog er der ikke fundet bevisligheder for en teori om, at de samtidig skulle markere yderligere votivgaver til kirken. Enkelte af lysskjoldene viser i øvrigt tilknytning til alsiske landsogne uden for købstadområdet.

En lyspladetype omtrent som den sønderborgske, men i noget mindre format (ca. 30 : 20 cm), blev også brugt *parvis* i flere alsiske landsogne, hvilket bl. a. fremgår af slægtsoptegnelser og ældre billedmateriale (fig. 28). For ca. 20 år siden kunne sådanne pladepar endnu ses ophængt i alsiske sognekirker; men kun få af dem er opbevaret til dato.

I *Egen kirke* findes to par korsformede, forsøvede lysskjolde, hvis letsvejfede korsarme midtsamles af en 8-takket stjerne (fig. 29 og 30), og hvor en enkelt metalbindebøjle på bagsiden beviser brugen som lys-smykke.

Korsene har indgravede data for sognepræst – senere biskop – Jørgen Hansen og hustru, som døde henholdsvis 1889 og 1884, ved hvilke lejligheder sognets menighed skænkede korsene til kirkens alterlys, hvorfra de senere blev ophængt i kirkeskibet.

Også forgængereren i bispeembedet, S. Tetens, hædredes (1855) med særlige

alterlys »af reent Vox«; men her foreligger intet om tilhørende lysskjolde.²⁰⁾

Lignende officielle hædersbevisninger i form af lys og (eller) æresskjolde, men *uden* lysoffer fra den efterladte familie, kendes også fra andre dele af landet i slutningen af 1800-tallet.

Ved Jørgen Hansens død i 1889 hædredes han og hustruen tillige af menigheden med en sølv-egeløvskrans til mindeophæng i kirken, en skik med officielt præg, der fremkom omtrent samtidig med, at lysoffertraditionen på landsplan var ved at dø ud (fig. 31).

Fra Sønderborg-Als områderne foreligger der både slægtsoptegnelser og samstemmende, mundtlige beretninger om, at den afdødes skrevne og oplæste testimonium (æ' personåel) havde en fremtrædende plads i alsiske begravelseskikke op til omkring 1900.

Tønder-Højer-Lø herreder i Sydvestsønderjylland har været særlig markante brugsområder med hensyn til offerlystraditionerne.

Lokale optegnelser, ældre billedmateriale og efterladte lysskjolde med tilknytning til bl. a. Tønder, Møgel-tønder, Ubjerg, Højer, Emmelev, Daler, Visby, Skast og Ballum sogne viser dette med al tydelighed og giver samtidig begrundet formodning om,

at skikken har været fulgt i endnu flere landsogne.

Tages området under ét, kan der fra de nævnte sogne endnu ses 50 bevarede lysskjolde, hvoraf 26 findes i Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder. De resterende 24 opbevares i Højer kirke, Ballum præstegård og et privathjem i Skast. Men sandsynligheden taler for, at flere endnu henligger upåagtede.

Den overvejende del af områdets lysskjolde er ellipseformede med noget varierende runding. Af de 26, der opbevares i Sønderjyllands Kunstmuseum, har dog fire par afvigende former: korsprydet skjold og rektangulær med rundede hjørner. Begge sidstnævnte udformninger findes også i Højer-Ballum områderne.

Pladematerialet er i alle tilfælde af god kvalitet: velbehandlet messing-, kobber- eller zinkplade, der muliggør såvel formpresning som opdrivning, ciselering og anden udsmykning i håndværksmæssig kvalitet. Dette stemmer overens med, at ikke alene gørtlere og kobbersmede, men også områdets guld- og sølvmedjer med traditioner helt tilbage i baroktiden udførte arbejder (plaquettes, kisteplader m. m.) i andet »godt metal« (kobber, bronze, messing).

På et pladepar i Tønder-museet findes et firmastempel fra et nu nedlagt, gammelt sølvmedeværksted. Ud over

det er der på landsplan ikke fundet andre signerede lysskjolde.

Alle lysskjolde fra det sydvestsønderjyske område har borede huller til bindematerialet, der sædvanligvis var sorte bånd arrangeret med afsluttende sløjfe på pladens forside.

Samlingen af lysskjolde i *Sønderjyllands Kunstmuseum* omfatter fire enkeltplader og elleve par. Hertil kommer en uidentificeret, bemalet jernplade fra omkring år 1700.

De 26 pladers dateringer spænder over tidsrummet 1802—1911 med flest eksemplarer fra 1860'erne og 1890'erne. 18 af dem stammer fra Visby sogn. Og netop herfra findes et par oplysninger, som viser, at *bæring af offerlys og -stager* foran ligtoget fra hjem til kirke har fundet sted både i 1866 og 1883. I Visby-præsten *Gustav Seegers* håndskrevne Visby Sognekrønike²¹) anføres det, at »— den store Gårdejer Knud L. Knudsens Begravelse d. 22. Juni 1866 foregik med al tænkelig Højtidelighed; Kisten blev båret fra Visby Hedegaard til Kirkegården, og foran gik 2 Mand med Voksllys til Kirken og 2 med Lysestager«.

Det samme sås, da købmand og kirkeældste Niels Peter Jacobsens ligfærd holdtes den 26. april 1883, da der »— foran Kisten blev båret 2 Alterlys med omvundne Flor og 2 Lysestager.

De henstod længe til hans Ære på Alteret«.

Det kan bemærkes, at ovennævnte »store Gårdejer Knud L. Knudsen« er identisk med den kendte leder inden for folkelige og kirkelige bevægelser Knud Lausten Knudsen, som fra 1851 til sin død i 1866 var ejer af både Trøjborg gods og Visby Hedegaard.

Lyspladeparrene fra begge de nævnte begravelser befinder sig i Tøndermuseet.

I øvrigt giver skjoldene kun få oplysninger vedrørende de afdødes samfundsmæssige placering. En præst, en enkepastorinde og en gårdejer + kirkeværge er dog anført. På et enkelt pladepar ses endog kun initialerne G. M. K. samt det førnævnte mesterstempel.

Af de 26 lysskjolde har to enkeltplader tysk inskription, resten dansk. Skrifttypen er kursiv (skriveskrift), og ud over afdødes data er ofte tilføjet afskedsord, bibelcitater eller henvisning og evt. religiøst symbol, hvorimod våben- eller bomærke ikke forekommer. Nogle af de ældste pladepar viser tydeligt en manuel forarbejdning (opdrivning, ciselering, punsling) og fremtræder med en barokpræget rigdom af enkeltheder i opdeling, symboler og varierende ranke-slyng. Sammen med helt tilsvarende skjoldtyper i Højer kirke samt beslæg-

tede i Haderslev og Åbenrå museer danner disse noget prangende skjoldpar en gruppe, der viser tydeligt tilbageblik mod adelstidens skjoldpragt (fig. 32 og 33).

De noget yngre mindeplader har beholdt ovalen som grundform, men bærer mere beskedne, formpressede forsiringer i form af akantusslyng eller palme-(oliven)kranse, hvori der kan spores mindelser om både rokoko og nyklassicisme (fig. 34 og 35 og 36).

De yngste par skjoldformede og korsprydede mindeplader er manuelt forarbejdede ved udsavning og ophamring af messingplade, som derefter er forølvvet. En enkel, ciselert indramning af inskriptionen er her navnepladens eneste udsmykning (fig. 37). Ifølge dødsdata på tilsvarende skjoldtyper også fra Skast-Ballum og Højer-områderne var det med denne enkle skjoldform, lysoffertraditionen ebbede ud i de sydvestsønderjyske egne.

Grupperingen af lysskjolde efter deres nuværende opbevaringssted i Tønder, Højer, Skast, Ballum-områderne antyder *ikke*, at de indbyrdes er meget forskellige.

Tværtimod er, som illustrationerne vil vise, ensartetheden så fremtrædende, at de par mod par med rimelig sikkerhed kan tilbageføres til samme,

men kun delvist identificerede, fremstillingssted(er).

I *Højer kirke* befinder sig endnu tolv velbevarede lysskjolde i selve kirkerummet fastbundne på alterlys-atrappes af træ, som er placeret på to lysehylde af nyere dato (fig. 38 + 39).

Tilsvarende ældre lysehylde har tidligere været opbevaret på kirke-loftet.

På hyldeerne ses to pladepar, der i materiale, form og udsmykning er næsten identiske med tilsvarende barokprægede eksemplarer i Tønder-museet. Det ene pladepar, dateret 1909, bærer tysk inskription på sølvfarvet grund. Det andet par fremtræder med »forgylt« forside og dansksproget tekst og er familiemæssigt samhørende med det efterfølgende par korssmykkede og skjoldformede plader af messing med samme forgyldning. Dette par er dateret 1932.

Tilsammen udgør disse to typeforskellige pladepar mindet over professor, dr. med. (tidligere læge i Højer) *Wilh. Nagel* og hustru født *Kjerulf*, døde henholdsvis 1937 og 1932. Biblicitatet (*Mathæus 14²⁷*) er det samme på både mands og hustrus mindeplade, og det vældige stilspring mellem ægtefællernes mindeplader kan måske sandsynliggøre et genbrug af barokpladerne fra hustruens slægt. Ved ægtemandens senere død har

slægts- eller vennekreds valgt minde-skjold i samtidens stil. De fire minde-pladers brug som alterlyssmykke både under og efter begravelsen er mundtligt bevidnet af flere samtidige; men ingen af dem erindrer noget om lysbæring fra hjem til kirke.

Årstallet 1937 (dr. Wilh. Nagel) er formentlig på landsplan den sidste datering, der bekræfter lysofferets og lysskjoldenes brug.

To andre helt tilsvarende korsprydede og ægteforsølvede enkeltskjolde bærer tysk inskription over henholdsvis pastor *A. L. Schmidt* (død 1905) og hustru (død 1904). I anledning af de to begravelser med knapt ét års mellemrum er disse to enkeltskjolde skænket af menigheden til kirken og sikkert med henblik på fortsat mindeophæng der. Sammen med det førnævnte tilsvarende skjoldpar har de da også været brugt som lyssmykke på alterlysene ved festlige lejligheder helt op til 1976 (fig. 40).

De sidste fire ensartede lysskjolde på lysehylderne i Højer kirke er på flere måder bemærkelsesværdige.

Ifølge illustration i Danmarks Kirker Tønder amt, side 1045 har der endnu i 1954 været opbevaret i alt seks ensartede lysskjolde i kirken med relation til samme persons jordefærd 1815, og en så udpræget pompøsitet må nok siges at pege direkte tilbage mod adels- og enevoldstidens over-

vældende brug af skjoldbehængte processionslys. Det tør sikkert også antages, at lysofferet til kirken har været rundeligt, og at skjoldpragten har ziret gravfærden på tilbørligste vis.²²⁾

Pladerne er fremstillet af fortrinnet jernblik, og formen er den sædvanlige storoval med udtunget kantvulst (jvf. Sønderborg-typen). Med smukt udført kursivskrift fortæller den tysksprogede inskription, at skjoldene er til minde om »*Ernst Albert v. Bertouch*, Geheime Conferenzzath, Amtmann im Amte und Oberdirektor der Stadt Tondern, Commandeur des Dannebrog, Ritter der Stanislaus Ordens etc., ward geboren den 16. December zu Friederichshald in Norwegen«. Desuden havde Bertouch beklædt andre høje statslige poster og var selv en flittig genealog og forfatter især vedrørende ældre og nyere adelsslægter. Han nedstammede fra en gammel brabrantsk adelsslægt de Bertouche, som opnåede dansk naturalisation i 1777.²³⁾

Sørgeskjoldenes våbenmærke viser betydelige afvigelser fra det brabrantske adelsskjold: skjoldet er i førstnævnte ovalt, men i det oprindelige »skjoldformet«. På lysskjoldene ses endvidere indføjjet en ekstra 8-takket (ordens-)stjerne omgivet af farvede ordensbånd bærende andre insignier. Skjoldfigurerne er overensstemmende

fraregnet nogle farveforskelle. I modsætning til sørgepladernes inskription er våbenmærket ret ubehjælpsomt udført. Men uanset alt dette kan de fire bevarede lysskjolde meget vel betragtes som repræsenterende den tid, da lysofferskikken bredte sig fra gammelalderen til bl. a. de højere embedsmandskredse. I Højer kirkes umiddelbare nærhed er senere rejst et ret prangende monument for den virksomme og åbenbart folkekære amtmand.²⁴⁾

I *Skast og Ballum sogn* opbevares endnu tretten lysskjolde, som type-mæssigt hører med til Tønder-Højer gruppen. De stærkt barokprægede plader er dog ikke genfundet her, mens både det korsprydede skjold, det ovale på strålebaggrund og det olivenkransede er repræsenteret.

Også plademateriale, fremstillingsmåde, bindemateriale, skrifttype og brug af bibelcitater viser fuld overensstemmelse.

Fire af disse pladepar, som opbevares i et privathjem, spænder over tre slægtsgenerationer fra 1835 til 1895 og bærer parvis samme bibelcitater eller -henvisning (fig. 41 og 42 og 43 og 44).

Ifølge mundtlige slægtoplysninger er disse skriftsteder samtidig teksten til ligtale over den afdøde. Ligeledes bekræftes det, at lysoffer har fundet sted

i hvert enkelt tilfælde, og at lysskjoldene »i nogen tid« har været anbragt på lysehylde i Skast kirke, hvorefter de er hjemtaget som varige minder i slægten.

En tilsvarende slægtsbevidsthed er også konstateret i andre af landets brugsegne og har sandsynligvis været stærkt medvirkende til at bevare lysoffertraditionen helt frem til det 20. århundrede.

Ovennævnte lysehylde findes ikke længere ophængt i Skast kirke; men under en igangværende restaurering af kirken er det ikke udelukket, at den endnu kan genfindes.

Spredte notater og ældre illustrationer bl. a. i *Trap Danmark* (4. udgave, bind IX) og *Danmarks Kirker* viser, at lysoffer og lysskjolde også har været brugt i andre syd- og sønderjyske sogne, bl. a. Ulbjerg, Møgeltønder, Daler, Emmerlev og Hjerpsted, hvorfra der muligvis endnu findes lysskjolde i privat eller kirkelig opbevaring. (Troels Lund, 5. udgave, Livsafslutning).

Fra de ovennævnte vestsønderjyske områder er der ikke fundet bevis for, at træ- eller metallysestager medfulgte ved lysoffring.

At adskillige sønderjyske sognekirker endnu ejer 2–3 par alterstager tør selvsagt ikke tages som bevis på lys-

offertradition det pågældende sted, men peger dog i den retning.

Ud over den nuværende landegrænse har lys- og skjoldtraditionerne også haft betydelig udbredelse over de vestlige marskegne og de nordfrisiske øer til Ejderen og Elbmundingen.

Denne sydlige udbredelse ligger dog uden for nærværende redegørelses område. Men et såre »autoritativt« billede fra disse sydligere sogne bekræfter, at traditionens miljø og detaljer dér har haft stor lighed med tilsvarende i alle de norddanske brugsegne.

Billedet er udført af den slesvigske genremaler *Carl Ludwig Jessen*, der i tidsrummet 1850–1900 med stor flid og troværdighed gengav sin samtids personer i deres daglige omgivelser og situationer. Motiverne er bl. a.

hentet fra malerens egen hjemegn Diesbüll – Niebüll samt andre nordfrisiske lokaliteter.

Kenderen af Nord- og Sydslesvigs kunst- og kulturhistorie, dr. *Sig. Schoubye*, betegner C. L. Jessen som en »fotorealistisk« maler, der med betydelig teknisk færdighed og øje for motivets detaljer formåede at gengive dagliglivets situationer med en næsten reportageagtig pålidelighed.²⁵⁾

Også i C. L. Jessens billede af en lokal ligudsyngning fra hjemmet (fig. 45) »Begräbnisfeir« 1897 (Altona Museum) er både miljøet og det refererende tilgodeset med så stor troværdighed, at betragteren kan føle sig hensat til familiekredsen i de sidste alvorstunge minutter, inden afdødes standsmæssige og traditionelt pyntede kiste føres fra hjemmet til kirken med skjold-smykkede offerlys foran i ligtoget.

Bornholm.

Både lysoffer og brug af lysskjolde har været velkendt i alle bornholmske land- og bysogne i det mindste fra 1850erne til op mod 1920. Af mindepladerne synes kun et forholdsvis ringe antal at være bevaret til dato, hvorimod lokale optegnelser angående traditionens detaljer er talrigere

og mere udførlige her end i andre egne af landet.

Af dette autentiske lokalmateriale kan bl. a. fremhæves:

C. V. Riis: *Minder fra Klemensker Sogn 1852–1874*. (Bornholmske Samlinger, bind 33).

Aug. F. Schmidt: *Bornholmsk Bonde-*

liv. (Bornholmske Samlinger, bind 34).

Peter Thorsen: Øfrøl i 1870—80 Årene. (Jul på Bornholm, 1940).

Chr. Weiss: En Begravelse i 1862. (Jul på Bornholm, 1949).

Johan Hansen: En bornholmsk Haandværkers Erindringer. (Colbergs Boghandels Forlag, Rønne 1934).

Ret samstemmende fortæller disse skrifter bl. a., at offerlysene altid var af voks og fremstillede som håndarbejde af en såkaldt gadjakonna (pynstekone?) med særlig kyndighed på området, og som tillige havde til opgave at drapere lys, stager og skjolde med sørgeflor efter egnens skik.

Der er også enighed om, at offerlysene tændtes første gang under den sædvanlige udsyngning fra hjemmet, lokalt ofte kaldt »Øfrøl« eller »Ufrøl« = udfærdsøl, der dækker over samme begreb som det ældre fællesnordiske »gravøl«. Derefter førtes de smykkede offerlys utændte forrest i ligtoget til kirken, hvor de anbragtes på alteret brændende under resten af højtideligheden.

Denne samstemmende fremhævnning af lysbæringen som almindelig skik er bemærkelsesværdig, fordi det i andre dele af landet netop var den detalje, der først gled ud af ritualen.

I adskillige tilfælde fulgte der også med offerlysene sortmalede eller forgyldte trælysestager som gave; men i

øvrigt ejede flere af øens land- og bykirker egne tilsvarende stager, som udlåntes, når lysbæring forestod.

Mindre enighed udviser beretningerne angående lys og skjoldes brug i kirken efter begravelsen. Nogle steder tændtes de skjoldsmykkede lys sammen med de faste alterlys ved alle efterfølgende kirkelige handlinger, andre steder kun ved senere begravelser og kirkefester eller et helt sørgeår til ende. Men i alle tilfælde tilfaldt derefter lysrester, skjolde og eventuelle stager kirken eller kirkedegnen til eventuel videre udnyttelse, og der er ikke fundet beretninger om, at lys-skjoldene hjemtoges af de efterladte til fortsat minde i hjemmet.

Forannævnte *Chr. Weiss*, der selv var kirkedegn under den omtalte begravelse i 1862, beretter om en ophobning på alteret af indtil 10—12 offerlys, »— der alle tændes ved Ligfærd, så der kan være en hel del Røg i Kirken af dem«.

Måske siger dette et og andet både om offertraditionens fasthed på stedet og om, hvor nøje der vogtedes over, at offerlys ikke fjernedes fra alteret, før år og dag eller anden rundelig tid var omme.

Alle skriftlige beretninger oplyser eller antyder samstemmende, at lysoffer- og skjoldskikken især har været fulgt i de mere velstående samfundslag, ikke mindst i de højere embeds-

klasser og blandt øens markante selvejerbondestand, der samtidig som officerer i den særlige bornholmske milits nød almen respekt og agtelse i den lokale rangorden.

I de samme kredse var også testimoniet (her kaldt testamentet) et vigtigt indslag i jordefærdsskikkene, og i disse levnedbeskrivelser — forfattede af degnen og af præsten oplæst ved graven eller i kirken — omtales den afdøde udførligt både i sit borgerlige erhverv og med sin eventuelle militære charge.

De foreliggende samtidsbeskrivelser giver tilsammen beviser for, at lysoffertraditionen har været fulgt af visse fremtrædende bornholmske samfundsklasser gennem ca. et hundredår; men øens særlige befolknings- og byggeselsforhold gør det usandsynligt, at skikken her skulle være nedarvet i lige linje fra adelskredse i det øvrige land, da adelsgodser med tilhørende vornedskab, stavnsbånd, hoveri, tvangsfæste og landsbyfællesskab aldrig har hørt til det bornholmske samfundsbillede.

De forholdsvis få bevarede lysskjolde og lysestager findes nu opbevaret i *Bornholms Museum*, Rønne, samt i Nylars og Sct. Ibs kirker. Ifølge mundtlige oplysninger har tilsvarende også tidligere været ophængt eller opbevaret i andre bornholmske

kirker. Men om opbevaring af lysskjolde i privat hjem foreligger der kun en enkelt (ubekræftet) oplysning.

Den specielle bornholmske skjoldtype har en sædvanlig elliptisk navneplade forsynet med påloddede og udfligede metalbøjler til drapering med sørgeflor. Navnepladen smykkes af en noget stiliseret, men pompøs kløverbladskrone, der tillige kan være korsmykket, og som symboliserer det evige liv efter døden, saligheden »livets krone« (Johannes' Åbenbaring 2¹⁰) (fig. 46), og lokalt påpeger man ligheden mellem denne kroneform og tilsvarende på gamle kalkmalerier bl. a. i Østerlars kirke, hvorfra de to enkeltplader stammer.

Fælles for de bevarede lysskjolde er, at både materialet og den håndværksmæssige udførelse er af god kvalitet.

Også inskriptionerne i hvidt på sortmalet bund er kyndigt udført i forskellige skrifttyper.

Som afvigelse fra fællestypen kan nævnes et par mindeplader over Frederik VII i Nylars kirke. Her er navnepladen skjoldformet og smykket med en sædvanlig kongekrone.

Også i draperingen kunne der forekomme afvigelse, bl. a. brugtes der i de østlige sogne en navneplade uden florbøjler, men med randborede huller til påsyning af et beskednere sørgeflor.

Bornholms Museum i Rønne har sammen med andet kirkeinventar udstillet et par sortdraperede alterstager med offerlys, der bærer ligeledes florbehængte lysskjolde. Stager og skjolde stammer fra Allinge kirke, og draperingen er (senere) udført i Rønne af en forhenværende »gadjakonna« og må derfor anses som fuldt autentisk efter gammel skik og brug (fig. 47). Skjoldenes totalmål er 50 : 30 cm og stagerens højde 48,5 cm. De er indgæet som gave til museet i 1923.

Et andet stagepar i museets magasin stammer fra Østerlars kirke og måler i højde 48,2 cm, på basisplade 17,5 cm i diameter. Stagerne har tilsyneladende gjort tjeneste gennem længere tid og fremtræder nu med nyere standfod fastholdt af vidiekrans med smedede søm. Da de er genfundet på en tidligere kirkedegns loft, kan det meget vel være kirkens gamle udlånsstager (fig. 48).

Endnu et stagepar fra Østerlars kirke er i depot på museet. Her er totalhøjden 56 cm, og basispladen på 22 cm i diameter hviler på tre drejede kugleben. Stageparret er forgyldt og dekoreret med håndskårne bølgelinjer, flettebånd og bladmotiver, alt pegende hen mod en standsmæssig ofergave til kirken.

Ingen af de forannævnte stagepar kan dateres med sikkerhed, og der ses

ingen oplysning om fremstillingssteder.

Materialet fra Østerlars kirke er af museet opsporet og erhvervet i 1961.

I *Nylars kirkes våbenhus* er ophængt i alt seks lysskjolde: to par over indgangsdør og ét par på modstående vinduers sprosser (fig. 49 og 50). Kun ét af disse pladepar (N. P. Pedersen, død 1908) er i helt sædvanlig udførelse; men en nøjere undersøgelse viser, at der under den nuværende sorte grundmaling kan skimtes mindst én tidligere inskription, hvilket bekræfter oplysningerne om, at lysskjoldene ved sørgeårets udløb ofte overtoges af degnen, som så overmalede pladen og dermed var leveringsdygtig ved næste »store« begravelse.

Lignende genbrug er heller ikke helt udelukket ved det andet skjoldpar, som er af samme normalform, om end i lidt større format og med finere staffering. Her er inskriptionen: »Kong Frederik VIII f. 3. juni 1843 d. 14. maj 1912«, hvilket fortæller, at man helt til 1912 efter lokal skik og brug har holdt mindegudstjeneste ved kongens død og ved den lejlighed smykket kirkens alterlys med sædvanlige (måske genbrugte) sørgeskjolde, som derefter med behørig flordrapering er forblevet på alteret sørgetiden til ende.

Det tredje skjoldpar er også »konge-

ligt« og tilsyneladende fremstillet specielt til lejligheden. Inskriptionen er foruden Frederik VII's kongelige monogram »Minde af Nylars Beboere 1863«.

Dette pladepar har en helt speciel udformning, hvor man har opnået en vis heraldisk virkning gennem skjoldformet navneplade med lukket (kongelig) krone som topsymbol.

Og måske er den særlige bornholmske skik med »kongelige« sørgeskjolder netop påbegyndt ved denne — ikke mindst på Bornholm — folkekære konges død. Der er ikke fundet oplysning om tilsvarende med ældre datering end 1863.

Traditionen med kongelige minde-skjolder har dog formentlig været fulgt i de fleste bornholmske sogne som et særligt udtryk for den nære tilknytning direkte til kongemagten, som qua gammel tradition har været øen et særkende.

Også i *Sct. Ibs kirke* findes bevaret to par kongelige sørgeskjolder. Flor-draperede har de smykket alterets lys ved sørgegudstjenester for kong Christian IX og dronning Louise i henholdsvis 1906 og 1898 (fig. 52 og 53).

De formpressede navneplader har en noget tillempet heraldisk form og bærer som topsmykke stor, lukket (kongelig) krone med bladforsiringer,

stafferinger og korssmykket rigsæble. Fremstillingen er udført med betydelig kunstfærdighed, og tilsvarende er inskription + øvrige bemaling af professionel kvalitet.

Efter egnens skik har begge skjoldpar diskrete randboringer til anbringelse af sørgeflor og fremtræder i øvrigt med sædvanlig hvid tekst på sort baggrund. Til yderligere understregning af kongeligheden er den videre udsmykning udført i flere farver: rød »puld« i kronen, forgyldte kronebøjler og topsymboler, ædelstensfarver i kroneringen og hvide randinger samt — på dronningeskjoldene — et rigsvåben med tre blå løver og ni gyldne hjerteblade i det røde, guldrandede skjoldfelt. Fraregnet dette rigsvåben er dronninge- og kongeskjoldene så ensartede, at de må være fremstillet samme sted — med 8 års mellemrum.

I *Sct. Ibs kirke* opbevares endvidere to enkelte lysskjolder, som har megen lighed med den tidligere nævnte type fra Østerlars kirke: oval, sort navneplade med hvid inskription og »livets krone« som topsymbol. Af teksterne kan med sikkerhed kun læses »— født 1824, død 188?«. Også disse enkeltplader har egnsrigtige randboringer til sørgefloret, og bagsiderne fremtræder med både bindeøskener og påloddede tværstænger til forstærkning (fig. 51).

I Bornholmske Kirkers Regnskaber oplyses det,²⁶⁾ at Sct. Ibs kirke i 1733 ejede et par sortmalede sørgelysestager af træ; men i 1851 var der hele tre par. Samtidig havde Sct. Peders kirke to par sorte stager, og Sct. Pouls kirke ejede i 1835 »— i alt 6 sørgelysestager af træ foruden sædvanlige alterstager af malm«.

Der er ikke fundet oplysninger angående ovennævnte stager yngre end 1851.

I *Svaneke kirke* opbevares et ret problematisk skjoldpar.²⁷⁾ Som illustrationerne (fig. 54 og 55) viser, er de med hensyn til udformning næsten identiske med de kongelige skjolde i Sct. Ibs kirke. Svaneke-pladernes heraldiske form understreges bl. a. af det velproportionerede og markant svejfede navneskjold; men det bærer ikke nogen kongelig inskription så lidt som flerfarvet udsmykning. Kroneringens bladkrans, issepulden og alle øvrige udsmykninger har været overmalet med sort. Kun kronebøjlerne fremtræder nu i en sølvgrå farve, men har også tidligere været sortmalede, og de beskedne stafferinger er udført i hvidt ligesom selve inskriptionen.

Afdødes (borgerlige) data er: E...
..... Munch, født 13. august 1836,
død 9. oktober 1900.

Ministerialbogen for Svaneke sogn viser, at Elna Marie Munch var datter

af købmand Herman Jørgen Hansen, Svaneke, og hustru Margrethe Marie Holst, d. v. s. en af byens daværende meget markante købmandsfamilier. Elna Marie Munch blev gift med og senere enke efter landmåler Rasmus Caspersen Munch, Svaneke. Hun døde i København den 9. oktober 1900 og begravedes fra Svaneke kirke den 15. i samme måned. Et godt eksempel på, at det var byens »bedste borgere«, der vedligeholdt den stedlige slægtstradition med lysoffer og mindeskjolde.

Men herudover giver dette skjoldpar også et godt bevis på genbrug. Måske endda et *dobbelt*.

Nederst på skjoldfladen ses nogenlunde tydeligt *under* den sidstmalede sorte grundfarve en ældre datering med sort skrift på hvidgrå grund: »— — død 13. Februar 1899«.

Ud fra dette fragment har sognepræst *H. Nissen* fremfundet, at det drejer sig om: Emilie Marie Brandt Bruun Gjøl, født Amdrup den 4. april 1818, datter af handelsrejsende F. Amdrup og hustru Christiane Lønning, Svaneke. Som enke efter cand. jur., godsforvalter Mikael Marinius Brandt Gjøl havde Emilie M. B. B. Gjøl bolig hos sin svigersøn borgmester Stricker, Svaneke. Hun døde den 13. februar 1899 og bisattes i Svaneke kirke den 20. februar. Begravet den 22. samme

måned på Assistens Kirkegård, København.

Også her peger alt mod både hjemsteds- og slægtstilknytning samt placering i de bedrestillede samfundslag.

Om noget eventuelt slægtskabsforhold mellem ovennævnte to afdøde vides intet.

Men trods skjoldparrets brug to gange på borgerligt plan peger deres gedigne udførelse, heraldiske præg og lighed med Ibskers kongelige mindeskjolde fortsat stærkt mod en fremstilling til helt specielt formål, som meget vel kan være: sørgegudstjeneste i Svaneke kirke ved et kongeligt dødsfald.

Med et forsigtigt skridt ud på gisningernes farlige overdrev kunne det måske antages, at de som kongelige sørgeskjolde oprindeligt har båret sædvanlig hvid indskrift på sort grund samt kroneforyldning og anden polycrom udsmykning i lighed med Ibsker-skjoldene.

Efter det sædvanlige sørgeårs udløb har de da måske været ophængt andetsteds i kirken til fortsat minde i en årrække, men derefter hengemt, og først i 1899 tages de frem til det første genbrug. Herunder er da alle kongelige særpræg behørigt neddæmpet ved en grundig overstrygning med hvidgrå (metallisk?) farve, hvorpå første genbrugstekst er malet med sort. Men kun ca. 1½ år senere genbruges pla-

derne — efter fornyet opmaling med sort — for anden og sidste gang (1900).

Er dette skjoldpar oprindeligt fremstillet som Svaneke sogns æreslysskjolde ved kong Frederik VII's død i 1863? (sammenlign Nylars kirke).

Spørgsmålet om, hvorfor lys- og mindepladetraditionen tilsyneladende kun har været fulgt i enkelte egne af landet, må i nærværende oversigt lades ubesvaret.

Om de førømtalte brugsenklaver eventuelt kan begrundes i lokal »folkekarakter«, slægtsdominans, speciel egenskultur og (eller) særtilknytning til konge-, kirke- og adelskredse, kan formentlig kun udredes via faglig kulturhistorisk ekspertise.

Bedømt efter de bevarede lysskjoldes dateringer har traditionen haft en sidste opblussen i tiden 1860—1895, hvorefter den ret pludselig gik af brug — eller i det mindste ændrede karakter.

Som tidligere omtalt var lysskjoldene efter 1900 kun sjældent hjemmets eller slægtens egen afsked med den bortgangne, men fortrinsvis hædersbevisninger fra standsfæller og vennekredse, og var som sådan kun sjældent fulgt af noget lysoffer til kirken.

Den bratte nedgang i brugen af familielysskjolde omkring år 1900 må formentlig ses i relation til bl. a. samti-

dens voksende liberalisme, hvorunder adskillige standsskel mindskedes, og megen honnet ambition måtte vige for kravet om »lige Værdighed i Borg og Hytte«.

Men adskilligt tyder på, at man netop i de omtalte brugsegne knapt så hurtigt gav slip på selve tanken om et lysoffer.

Det er i hvert fald bevidnet af præster, kordegne, kirketjenere og menighedsrådsmedlemmer, at der helt op til vore egne år endnu enkelte steder skænkes et par alterlys til kirken af den afdødes efterladte.

Det sker næppe som prunk eller med henblik på nogen mangetydig symbolik — kun i al stilfærdighed.

Noter

- 1) Kirkehistoriske Samlinger, 3. række, side 630.
- 2) Bloch: Den Fyenske Gejstligheds Historie I, side 33.
- 3) Gøye: Adelsbreve i Facs, nr. 22.
- 4) Samlinger til Fyens Historie og Topografi VII, side 279.
- 5) Paus Samlinger III, side 515.
- 6) Danske Magasin IV, side 117.
- 7) Oplyst ved professor B. Stoklund. Institut for europæisk Folkelivsforskning.

- 8) Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden, udg. 1904, 14. bog: Livsafslutning, side 173.
- 9) Sjællandske Tegnelser den 2. april 1595.
- 10) Som 8), side 26.
- 11) J. Kvist: Egtved sogn, 1. bind (1978), side 322 ff.
- 12) Vejle Amts Aarbog 1937, side 86, artiklen: Sønden Kolding Fjord.
- 13) Oplyst ved forhenværende museumsinspektør Sigv. Skov, Kolding.
- 14) Danmarks kirker, Åbenrå amt, side 1708.
- 15) Som 14), Løjt sogn.
- 16) Sønderjysk Månedsskrift 1957, pastor Urban Schrøder: Alterlys som offer til kirken ved begravelser (med henvisninger).
- 17) Samme som 16).
- 18) Danmarks Kirker, Åbenrå amt, side 1882 og 1888—1889 (med henvisninger).
- 19) Samme som 18), side 1938—1939 og Trap: Danmark, 4. udgave, bind IX, side 481.
- 20) Fra privat slægtsoptegnelse.
- 21) Som 16) og 17).
- 22) Danmarks Kirker, Tønder amt, side 1044—1047.
- 23) Dansk Biografisk Leksikon: E. A. v. Bertouch (med henvisninger) og S. Tito Achen: Danske Adelsvåbener, side 499 og 537.
- 24) Dr. Claus Rolf: Geschichte des Kierchspiels und Fleckens Hoyer (J. M. Pretz 1926).
- 25) E. Schlee og Sig. Schoubye: Maleren Carl Ludwig Jessen (med noter).
- 26) Oplyst ved professor B. Stoklund.
- 27) Oplysninger og billedmateriale vedrørende Ibsker- og Svaneke-skjoldene er stillet til rådighed af sognepræst H. Nissen, Ibsker.

Fotos uden signering er optaget af forfatteren.

Landsbyen Oustrup.

Af Jens Sigurd Thomsen.

Landsbyen Oustrup i Egtved sogn har fra gammel tid haft to gårde, og selv om disse tidligt har haft to fæstere hver og altså er at betragte som fire halvgårde, benævnes de nr. 1 og nr. 2 helt frem til ryttergodsets salg i 1765.

Beliggenheden — med den store hærvej mod vest og Koldinghus og fæstningen Fredericia mod øst — medførte, at krigstjeneste, hærgning og gennemmarch af fremmede tropper greb ind i ufredstider. Til gengæld er den nære adgang til skov og andet vildsomt terræn nok forklaringen på, at i hvert fald nogle mennesker overlevede i de onde ufredsår i 1660serne. Koldinghus lens jordebog anfører de to gårde med hver to fæstere således: 1625: i nr. 2 Mads Lassen og Niels Søfrensen og i nr. 1 Søfren Laugesen og Niels Andersen,

1634: i nr. 2 Mads Lassen og Michel Sørensen og i nr. 1 Peder Gydesen og Niels Knudsen,

1641: i nr. 2 Mads Lassen og Joen

Christensen og i nr. 1 Peder Gydesen og Jep Lassen.

Sognepræstens indberetning om gårdenes tilstand i 1651 anfører for den ene gård Søfren Madsen og Niels Madsen, for den anden Jep Lassen og Jørgen Madsen.

Den gård, som før 1765 benævntes som *nr. 1*, men faktisk må betragtes som to halvgårde, *er blevet til nuværende to gårde: Dalgaard med matrikelnummer 2a og Oustrupgaard med matrikelnummer 3a.*

Den gård, som før 1765 benævntes som *nr. 2* og ligeledes må betragtes som to halvgårde, *blev til nuværende matrikelnummer 1 samt en gård af samme størrelse (i hartkorn), der har ligget nær Dalgaard. Om denne gårds forsvinden se senere.*

De ældste kilder (jordebøger, præsteindberetninger, matrikler m. m.), der anfører navne på fæstebønder, giver sjældent oplysninger om de pågældendes familiemæssige forhold. Fra tiden efter 1660serne og 1670erne fin-

des imidlertid flere kilder, og som følge deraf kan man for Oustrups vedkommende påvise, at gårdene dér har været slægtsgårde i lange tidsrum.

Matrikelnummer 2a Dalgaard.

Fæstet på denne gård blev engang efter 1651 overtaget af *Anders Christensen*. Han er født omkring 1600. En af hans sønner, Michel Andersen, fødtes i 1640'erne. Gården blev senere overtaget af Anders Christensens svigersøn Niels Laursen, hvornår ses ikke. Niels Laursens ældste barn fødtes i 1672.

Anders Christensen var i 1676 vidne på Jerlev herredsting og i 1677 ved Snapsting i Viborg. Ved de mange retssager efter krigen brugte man ofte ældre mænd som vidner, fordi de kunne huske langt tilbage, og her var en, der kunne huske alle tre krige og tiden før endda.

I 1678 var *Niels Laursen* fæster i Dalgaard med sin hustru (Anne Andersdatter) og »sin hustrus højt bedagede fader, Anders Christensen, med sin hustru, som formedelst alderdom og skrøbelighed haver afstanden gaarden til ham«.

I 1692 døde Niels Laursen, og der blev holdt skifte efter ham, og da nævntes hans enke og børn med navn og alder, og dette sidste får vi brug for snart.

Sognepræsten i Egtved skriver: »1692, 11. marts, trolovede jeg min svend, *Thomas Pedersen*, til Niels Lauridsens enke, Anne Andersdatter, i Oustrup; 27. juni viede jeg dem«.

Thomas Pedersen døde i 1701, 38 år, og samme år den 7. august udstedte 2. jyske rytterregiment til Christoffer Olsen af Vork fæstebrev på den halvgård i Oustrup, som Thomas Pedersen fradøde. Han skulle ægte enkens datter, og det kan kun være den 21-årige Anne, idet hendes søster Maren året før blev gift med Chr. Sørensen i Tudvad. De to andre søstre var 12 og 7 år.

Men samme år 24. juli trolovedes og 23. oktober viedes *Christen Jepsen* af Vork og Anne Nielsdatter i Oustrup, og det kan kun være den samme Anne, hvis aftalte ægteskab med Christoffer Olsen anførtes i fæsteprotokollen den 7. august. Der var ikke andre af det navn i Oustrup. Der nævnes intet dødsfald og intet nyt fæstebrev. Regimentet havde andet at tænke på. Der var krig (Store Nordiske), og det anføres ofte, at gifte mænd (eller her endnu ikke gifte) som ryttere var borte fra hjemmet i årevis – og nogle faldt jo derude i det fremmede.

At fæstebrevet til den ene »på-tænkte« ægtemand (Christoffer Olsen) kommer ca. 14 dage senere end trolovelsen med den anden, den faktiske ægtemand (Chr. Jepsen), er

Oustrupgammel nr. 1

- 1625: Søren Laugesen og Niels Andersen
 1634: Peder Gydesen og Niels Knudsen
 1641: Peder Gydesen og Jep Lassen
 1651: Jørgen Madsen og Jep Lassen

DalgaardOustrupgaard

- 1664: Anders Christensen Peder Andersen (søn af Anders C. i Dalgaard)
 1677: Niels Pedersen
 1678: Niels Laurisen og Anne Andersdatter
 1686: Jens Pedersen og Kirsten Pedersdatter
 1692: Thomas Pedersen og Anne Andersdatter
 1700: Laurids Nielsen og ? Jensdatter
 1708: Christen Jepsen og Anne Nielsdatter
 1742: Niels Christensen og Mette Madsdatter Søren Jensen og Kirsten Laurisdatter
 1755: Peder Sejersen og Mette Madsdatter
 1769: Jep Nielsen og Johanne Sørensdatter
 1787: Mads Nielsen og Else Sørensdatter
 1794: Mette Sørensdatter
 1820: Niels Madsen og Anne Jespersdatter Jørgen Vilhadsen og Mette Sørensdatter
 1845: Søren Peder Christensen (svigersøn) Peder Jepsen og Valborg Gentsdatter
 1852: Jeppe Pedersen
 1879: Johan P. Sørensen (søn) 1885: Jens Jepsen Pedersen
 1919: Johan T. Sørensen (søn) 1888: Hans Bundgaard Knudsen, Verst } efter
 1952: Peder Sørensen (søn) 1931: Knud P. Bundgaard } J. Kvist:
 1969: Marie Baungård Sørensen (enke) 1971: Alex Timmermann } "Eqved
 1977: Johannes Baungård Sørensen (søn) } sogn."

næppe så uforklarligt, som det umiddelbart kunne synes. Fra en ansøgning eller indstilling om fæste og ægteskab nåede frem til regimentet i Kolding til behandling, og til den blev godkendt på de regelmæssige sessioner og derefter indført i fæsteprotokollen, kunne nok gå nogen tid. Undertiden får man indtryk af en vis ophobning — f. eks. blev den nævnte 7. august 1701 indført 3 fæstebreve, men den 25. august 1704 ikke mindre end 68 på samme dag. Men én ting kunne ikke vente her op til høsten, nemlig gårdens pasning, og er nu Christoffer Olsen meldt faldet, så måtte der snarest findes en anden ægtemand.

I hvert fald blev Christen Jepsen og Anne Nielsdatter gift og beholdt gården og blev der meget længe.

1732—1733 nævnes stadig Chr. Jepsen som fæster i Dalgaard, men i 1742 fik *Niels Christensen* af Oustrup fæste på faderen Christen Jepsens gård i Oustrup (altså Dalgaard) og ægtede Mette Madsdatter af Riis. I 1760 fik *Peder Sejersén* af Uhe (Ringgive sogn) afdøde Niels Christensens gård i Oustrup og ægtede enken.

I 1765 fik Peder Sejersén for 287 rigsdaler skøde på halvdelen af gammel nr. 1 i Oustrup, hartkorn 2 tøn-der 3 skæpper, 3 fjerdingkar, 2 album, og i 1779 solgte Peder Sejersén i Oustrup »sin gaardspart under nr. 1

af hartkorn 2-3-3-2 til sin stedsøn *Mads Nielsen*« (søn af Niels Christensen og Mette Madsdatter). Aftægt til Peder Sejersén og hustru og arv til en broder og søster.

Ved folketællingen 1787 nævnes i Dalgaard: Mads Nielsen og hustru Mette Nielsdatter og tre børn samt aftægtsfolk Peder Sejersén og hustru. Endnu 1794 nævnes Mads Nielsen i Dalgaard, og efter 1800 kom sønnen *Niels Madsén*. Derefter kan beboerne i gården følges gennem Vejle Amts Aarbøger 1917, 1919 og 1920 og i John Kvist: Egtved Sogn II fra 1979. Som det vil ses, sidder altså stadig samme slægt i Dalgaard, som har beboet den i mere end 300 år.

Matrikelnummer 3a Oustrupgaard.

På et tidspunkt blev fæstet af denne gård overtaget af *Peder Andersen*, som var fæster i hvert fald 1670 og sikkert længe før. Men hvem var Peder Andersen? Ja, alt taler for, at han var søn af Anders Christensen i Dalgaard. Var han mon selv rytter? — »red selv for gården«, som mange gjorde i den første tid efter oprettelsen af rytterregimenterne, og som man netop ønskede det fra hærledelsens side — gerne modne mænd helt op til 40 år med erfaring fra tidligere

krigsperioder. KrigsJORdebogen 1670 anfører Peder Andersen som rytter for gården. Han forsvandt i 1670erne. Var han måske med i det blodige slag ved Lund i 1676, hvor så urimeligt mange jyske ryttere mistede livet, at man mange steder gik over til at holde hvervede — ofte fremmede — ryttere. På Oustrup-egnen var dog stadig mange danske efter navnene at dømme.

I 1692 var Anders Christensens søn Michel Andersen (i en anden af gårdene i Oustrup) værge for sin brodersøn Hans Pedersen i Oustrup for arv iflg. skifte 1676 og 1678. Det betyder, at Anders Christensen har haft en søn Peder Andersen, som er død i 1676 eller 1678, og hvis børn var i Oustrup. I 1677 optrådte Michel Andersen af Oustrup sammen med bl. a. Niels Pedersen af Oustrup på Jerlev herredsting. Var *Niels Pedersen* også søn af Peder Andersen og evt. en kort tid fæster i Oustrupgaard? Jeg ved det ikke. Senere blev *Jens Pedersen* fæster i gården. Var han også søn af Peder Andersen? Jeg ved det ikke.

1680, 1684, 1686 og 1708 nævnes Jens Pedersen som fæster i gården. En datter Kirsten, som blev i gården, fødtes ca. 1680. Årstallet 1708 skal tages med forbehold, for Jens Pedersen døde i 1698 — 47 år gammel — så det var enken, der sad med fæstet. Det ses ofte.

2. jyske rytterdistrikts fæsteprotokol melder: »1700, 4. nov. *Laurs Nielsen* i Oustrup fæstebrev efter Kirsten Pedersdatter, sal. Jens Pedersens enke, som nogle år besiddet gården som enke, ægter hendes datter«. Det var sønnen fra Dalgaard, som blev gift med antagelig sin fætters datter i nabogården (se nedenfor).

Endnu 1732—1733 var Laurs Nielsen fæster i gården med hartkorn 2 tøn-der, 3 skæpper, 3 fjerdingkar, 2 album, nøjagtig som Dalgaard og nøjagtig halvdelen af samlet hartkorn for gammel nr. 1 som anført 1684 og 1721 nemlig 4 tøn-der, 7 skæpper, 3 fjerdingkar, 1 album.

I 1745 viedes *Søren Jensen* af Egtved og Kirsten Laursdatter af Oustrup, og Søren Jensen overtog fæstet i hendes fødegård, nok med svigerforældrene på aftægt.

Egtved kirkebog: 1757 død Laurs Nielsens hustru i Oustrup, 72 år, og 1752 død Laurs Nielsen i Oustrup, 79 år. Han var søn af Niels Laursen og Anna Andersdatter i Dalgaard. Navn og alder stemmer præcis, og betegnelsen »af Oustrup« og »i Oustrup« udelukker andre muligheder. Søren Jensen fik 1765 skøde på gården ved ryttergodsets salg. Søren og Kirsten fik en datter, Johanne, og da Søren Jensen døde i 1769, 58 år gammel, skete følgende:

»1769 troløvet ungkarl *Jep Nielsen* af

Oustrup og pigen Johanne Sørensdatter af Oustrup — viet 1770«. Han var søn af Niels Christensen i Dalgaard, og hun var datter af Søren Jensen i Oustrupgaard — altså igen en søn fra Dalgaard gift med sin kusines datter i Oustrupgaard. »24. 9. 1770 skøde fra Kirsten Lauridsdatter i Oustrup til velagte Jep Nielsen af Oustrup den mig tilhørende og påboende bondegaard i Oustrup nr. 1 af hartkorn 2-3-3-2«.

Nu blev svigersønnen altså ejer. Alle-rede samme år mistede han sin unge kone i barselseng. »... hun blev forløst, men døde 25 år gammel«. Det skete ikke så sjældent. Samme år, i november 1770, troloves enkemand Jep Nielsen og pigen Else Sørensdatter af Taagelund. De var gift i elleve år. Så døde Else, 28 år gammel, og samme år viedes enkemand Jep Nielsen af Oustrup og pigen Mette Sørensdatter af Egtved.

I 1793 døde Jep Nielsen i Oustrup omkring 50 år gammel, og samme år blev enken gift med *Jørgen Villadsen* af Nebel. Endnu i 1803 var han ejer af gården. En søn af Jep Nielsens andet ægteskab, *Peder Jepsen*, afløste senere sin stedfader og blev den næste ejer. Ved folketællingen 1787 var to brødre ejere af de to gårde med gammel nr. 1, nemlig Mads Nielsen i Dalgaard og Jep Nielsen i Oustrupgaard. Derefter kan ejerne følges i Vejle Amts Aar-

bøger 1917 og 1919 og i John Kvist: Egtved Sogn II fra 1979.

Endnu så sent som 1888 sad efterkommere af den gamle Oustrupslægt i Oustrupgaard — samme familie i over 200 år.

Matrikelnummer 1 = halvdelen af gammel nr. 2.

Her var fæsteren i 1651 *Søfren Madsen*. Det kan konstateres, fordi der findes en indberetning fra Lundenæs over strøgods i Koldinghus amt dateret 18. februar 1663, som siger: »Oustrup, Søfren Clemmensen og Niels Madsens enke« — samtidig anmoder skriveren myndighederne om at »ville hense disse fattige folkes armelige tilstand, eftersom dend halfue gaard er slet øde och dend anden halfue nu først begyndes igien at bygges paa«. Heraf fremgår, at her (i nuværende matrikelnummer 1) sad senest 1651 *Søfren Madsen*, som senest 1663 blev afløst af *Søfren Clemmensen*. Ekstraskatteliste 1678 siger: »Oustrup nr. 2. *Søren Nielsen*, sin hustru, item haver hos sig Søren Clemmensen og hustru, hvilke formedelst mandens store svaghed haver afstanden gaarden til ham«.

1684, 1708 og 1709 var Søren Nielsen stadig fæster i gården. 1721 viedes *Hans Sørensen* af Oustrup og Kirsten

Oustrupgammel nr. 2.

- 1625: Mads Lassen og Niels Sørensen
 1634: Mads Lassen og Michel Sørensen
 1641: Mads Lassen og Joen Christensen

nuværende matr. nr. 1.nedlagt gård

- 1651: Søren Madsen Niels Madsen
 1663: Søren Clemmensen Niels Madsens enke
 1664: Søren Clemmensen Michel Andersen (søn af Anders C. i Dalgaard)
 1678: Søren Nielsen og Karen Sørensdatter og Sidsel Hagensdatter
 1709: Niels Sørensen
 1732: Hans Sørensen og Kirsten Jepsdatter
 1749: Jver Nielsen og Anne Michelsdatter
 1750: Morten Nielsen og Anne Michelsdatter
 1752: Søren Michelsen og Else Nielsdatter
 1755: Chr. Hansen og Ane Kirstine Hansdatter
 1775: Søren Laurson og Ane K. Hansdatter
 1781: gården solgt, dødt, nedlagt - aflagt til
 1801: Niels Poulsen og Margr. Christensdatter tidl. betoere.
 1820: Anders Sørensen
 1868: Hans Andersen
 1878: Jens Ole Pedersen, Vinuøsbøl } efter John Kvist: „Egtved Sogn“
 1918: Peder Hansen Pedersen
 1932: Anne Pedersen (enke)
 1963: Vinuø Møller Pedersen og Jens Ole Pedersen

Jepsdatter af Nybjerg Mølle (Kirstens mor, Anne, er datter af tidligere herredsfoged Bertel Jensen Krog i Bølling). Hans Sørensen var søn af Søren Nielsen i Oustrup og overtog nok faderens fæste omkring 1721. Han nævnes som fæster i gården 1732–1733. Han havde en broder, Niels Sørensen, i nabogården i Oustrup.

I 1770 døde kirkeværge Hans Sørensen af Oustrup, 76 år. I Degnens Dødebog i Egtved nævnes begge hans forældre ved navn. 1755 viedes *Christen Hansen* af Skjøde og Hans Sørensens datter, Anne Kirstine Hansdatter af Oustrup, og det må antages, at Chr. Hansen eller Chr. Skjøde fik gården i fæste på samme tid.

I 1773 døde Chr. Skjøde i Oustrup, 50 år gammel, og 1774 trolovedes og 1775 viedes ungkarl *Søren Laursen* af Jorup (Jordrup) og enken Anne Kirstine Hansdatter af Oustrup.

1773, 14. september, solgte kancelliråd Klippe til Lundenæs strøgods i Oustrup til Chr. Hansens enke, Kirsten Hansdatter, på hartkorn 2 tønner, 3 skæpper, 1 fjerdingkar, 1 album for 275 rigsdaler, og 30. november 1774 udstedtes skøde på samme fra Kirstine Hansdatter til hendes forlovede Søren Laursen fra Jorup.

1787 ved folketællingen nævnes Søren Lauritsen, 43 år, første gang gift, og hustru Kirsten Hansdatter, 62 år, an-

den gang gift. Hun havde to børn af første ægteskab samt en broder, som var i gården. Endnu 1794 nævnes Søren Laursen, men ved folketællingen 1801 er han afløst af *Niels Poulsen*, gift med en steddatter af Søren Laursen, hustruens datter af første ægteskab, Margrethe Christensdatter. Omkring 1820 var Anders Sørensen ejer af gården, og derefter er ejerrækken kendt fra Vejle Amts Aarbøger 1917, 1919 og Egtved Sogn II.

Den anden halvdel af gammel nr. 2.

I Vejle Amts Aarvog 1919 er vist tre gårde i Oustrup, men det siges, at »der var tidligere en fjerde gård i byen i klynge med 2a og 3a«. Denne forsvundne gård er den anden halvdel af gammel nr. 2.

Denne gårds fæster var i 1651 *Niels Madsen* og i 1663, ifølge indberetning fra Lundenæs, Niels Madsens enke. Matriklen 1664 anfører: Niels Madsen og derefter *Michel Andersen*. Måske er denne blevet gift med Niels Madsens enke. Der var et eller to børn i hans første ægteskab, og han var gift anden gang før 1670. Michel Andersen fødtes omkring 1646 og har sikkert overtaget fæstet og evt. ægtet enken i en alder af 18 år. Det var ikke usædvanligt. Der manglede fæ-

stere, og det var vigtigt at få gårdene besat, så de kunne genopbygges og svare afgifter.

Michel Andersen var søn af Anders Christensen og broder til Anne Andersdatter i Dalgaard og sikkert også broder til Peder Andersen i Oustrupgaard. Michel Andersen blev i gården meget længe, nok ca. 40 år, var en tid kirkeværge og synes i det hele at have spillet en ret fremtrædende rolle i sin tid. Han var gift tre gange og efterlod sig ti børn og i det hele en stor efterslægt på egnen.

Det var Michel Andersen, der i 1677 på Jerlev herredsting sammen med to andre Oustrup-mænd advarede Refsgaard bymænd om at holde sig væk fra Oustrup mark — antagelig store udyrkede udmarker. Som kirkeværge kom Michel Andersen med en kraftig appel til alle Egtved sognemænd om at opfylde deres forpligtelser over for præsten og kirken.

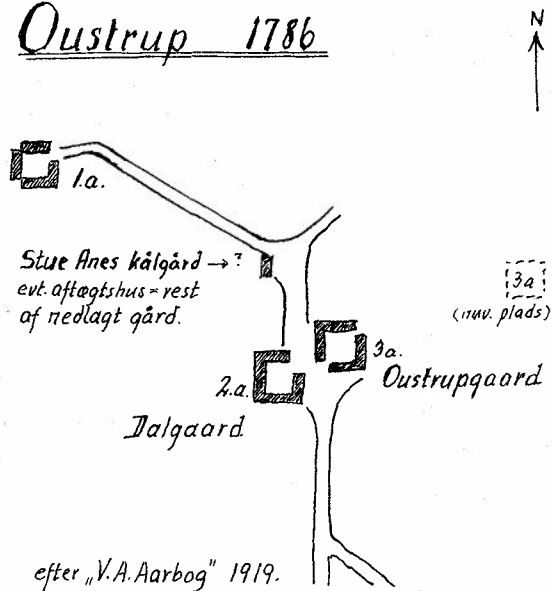
I 1708 døde Michel Andersen, og hans enke og tredje hustru sad med fire små børn, og kort efter kom endnu en lille efternøler, som fik faderens navn. Enken blev gift med *Niels Sørensen*, søn af naboen Søren Nielsen. Niels Sørensen fæstede gården og blev stedfader for de fem små, og i en årrække i første halvdel af 1700rne sad så to brødre i de to nabogårde gammel nr. 2, ganske som der

senere var to andre brødre i de to nabogårde gammel nr. 1.

Efterhånden kom nok stedbørnene ud og blev forsørget andre steder. Men én af dem blev i gården, nemlig Anne, som var født i 1706, og 1749 viedes Anne Michelsdatter af Oustrup og den langt yngre *Iver Nielsen* af Højen, som jo nok overtog fæstet og afløste den 63-årige Niels Sørensen. Allerede 1750 døde Iver Nielsen, 28 år, og samme år viedes enken Anne Michelsdatter af Oustrup og *Morten Nielsen* af Jorup. Så var der igen en mand i gården.

Om Morten Nielsen nu også er død kort efter, eller der er andre årsager, ses ikke. Men i hvert fald fik gården en anden fæster senest 1753. Det var *Søren Michelsen* fra Refsgaard. Han var fra Bølling og var fra 1743 fæster i en gård i Refsgaard, som han nok havde giftet sig til, og siden sad han i næsten 30 år i gården i Oustrup.

1773, den 14. september, solgte cancelliråd Klippe til Lundenæs strøgods i Oustrup af hartkorn 2 tønder, 3 skæpper, 1 fjerdingkar, 1 album til fæsteren Søren Michelsen for 275 rigsdaler. Auktionsskøde er noteret i Anst, Slaugs, Jerlev herreders skøde- & panteprotokol 12. september 1774. Der var en del børn i Søren Michelsens og Else Nielsdatters ægteskab, men mange af dem døde, dels som små og dels som voksne, og det fik

Oustrup 1786

Søren Michelsen til at indrette sig på en noget utraditionel måde, da alderdom og ensomhed syntes at blive hans lod. I en afskrift af ovennævnte skøde- & panteprotokol står følgende:

Oustrup 25. sept. 1781.

Kiender jeg underskrevne Søren Michelsen og vitterliggjør, at jeg i anledning af den imellem mig og Oustrup samt Refsgaard bymænd oprettede contract af 6. juli har solgt og afhændet til efterskrevne tre mænd i Oustrup, Jep Nielsen, Mads Nielsen og Søren Laursen under ét al den anpart af agerland og engbund samt klünjerd, som jeg til min påboende selvejergård har ejet, og fornøjelig af dem er modtagen for 1 td. 5 skpr. 1 fdk 1 album ager og engs hartkorn. Samme ager og eng samt klünjerd er beliggende inde imellem deres eget jord i fællesskab

over al Oustrup mark, og da Refsgaard bymænd har købt bemeldte min gaards hedelod og er allerede af Oustrup og Refsgaard beboere fraskilt det øvrige af Oustrup mark med Aatte (8) skiælstene, alt hvad som jeg på bemeldte Oustrup mark har ejet bemeldte hede undtagen både bygning og al anden herlighed og rettighed i hvad navn haves kan, intet undtagen i nogen måde, har bemeldte Oustrup mænd afkøbt mig som meldt for 1-5-1-1 ager og engs htk., således at enhver af dem får 4 skp. 1 fdk. 2½ album htk. i eje, hvilket enhver af dem bekomme skøde på, da enhver af dem betaler sin part af købesummen med 94 rdl. 2 mark 10⅓ skilling, så kvitterer jeg for mig og mine arvinger ingen ydermere del, lod, ret eller rettighed at have til eller udi forbemeldte 0-4-1-2½ htk., som samme iflg. forbemeldte contract og på samme måde, som jeg det har ejet og mig ved skøde

af 12. 9. 1774 er solgt og overdraget frit hjemles og tilstås Jep Nielsen og arvinger ...

Ostrup 25. 9. 1781.

Søren Michelsen.

(Læst ved skifte efter Jep Nielsen i Oustrup 12. 1. 1793).

Her er altså forklaringen på den manglende gård i Oustrup. Men hvor har den ligget? Ja, den hører jo sammen med nuværende 1a, og de to har nok i gammel tid ligget meget tæt — været nærmest sammenbyggede. »De gamle« (og dem skal man lytte til, for de husker godt og lyver ikke) mente jo ifølge Vejle Amts Aarbog 1919, at den har ligget »i klynge« med 2a Dalgaard, som nok er den eneste, der med rimelig sikkerhed slet ikke er flyttet, men ligger, hvor den altid (og det er meget længe) har ligget. I samme årbog findes skitse af de tre gårde. Men samtidig vises lidt nord for Dalgaard et hus, og der tales om *Stue Anne* og hendes kålgård (have). Det siges, at de tre gårde betalte aftægt til de sidste folk i den nedlagte gård. Hvem er de sidste? Ja, Søren Michelsen døde allerede i 1783, hans hustru vel ikke så længe efter — måske før, men hvad med den eneste, som er født i den nedlagte gård: Anne Michelsdatter, født 1706, gift sent to gange og antagelig derefter aftægtskone i gården — og sikkert først død i en høj alder som flere af hendes slægt. Er hun den omtalte *Stue Anne*?

Højest sandsynligt, og hendes hus, vist på skitsen side 70, er mest rimeligt en rest af den gamle nedlagte gård. Tør man så gætte, at resten af gårdens bygninger er brugt bl. a. til evt. fornyelse — og måske samtidig flytning — af nuværende 1a, så dens lidt for store afstand fra den oprindelige klynge får en fornuftig forklaring? Det er teori, men ikke urimelig teori. Der er også den mulighed, at 1a har fået sin nuværende placering ved genopbygningen i 1660'erne.

Kilder.

I Rigsarkivet.

Koldinghus lens jordebog 1625.
Sognepræstens indberetning 1651.
Krigsjordebog 1670.
Ekstraskattelister 1678.

I Landsarkivet for Nørrejylland.

Koldinghus lens jordebog 1634.
Koldinghus lens jordebog 1641.
Godsernes indberetning 1662–1663.
Koldinghus amts matrikel 1664.
2. jyske rytterregimentets fæste- og skifteprotokoller.
Jerlev herreds tingbog.
Jerlev herreds skøde- og panteprotokol.
Folketællingslister 1787 m.fl.
Egtved kirkebog.

Christoph Heers beskrivelse af Fredericia fra 1660'erne.

Af Bjørn Westerbeek Dahl.

I et tysk værk om fæstningsbyggeri *Speculum artis muniendi*, et spejl af fæstningskunsten,¹⁾ fra 1693 findes en indgående beskrivelse af Fredericia, der ikke tidligere har været kendt her i landet.

Forfatteren til værket er den hidtil så gådefulde fæstningsingeniør Christoph Heer, som der dog er dukket nye og temmelig overraskende biografiske oplysninger op om — oplysninger, der gør det sandsynligt, at forfatteren i sin beskrivelse af Fredericia bygger på egne iagttagelser fra begyndelsen af 1660'erne.²⁾

Beskrivelsen indgår i bogens sjette kapitel, hvor Heer beskriver syv europæiske fæstninger for at belyse forskellige måder, man kunne bygge en fæstning på i 1600-tallets sidste halvdel. Kapitlet efterfølger en 70 sider lang teoretisk gennemgang af, hvorledes man med benyttelse af matematiske og geometriske beregninger kunne udforme en fæstningsvolds enkeltdele. I sidste halvdel af bogen beskrives først

de syv fæstningsbyer; i kapitel syv omtales en række kasteller og citadeller,³⁾ og i de sidste tre kapitler gennemgår Heer ligeledes med praktiske eksempler problemerne omkring defension, brobygning og approcher.

Det, der her interesserer os, er naturligvis kapitel seks: »Von unterschiedlichen Vestungen/so [= die] auf unsere Fortificationsmanier erbauet worden [sind]«, side 71—98.

Kapitlet er opdelt i følgende syv underafsnit, hver illustreret med et landkort:

[Indledning] side 71—72.

FRIDRICIA side 72—76.
(Tekst: 65 linier).

HAMBURG side 76—79.
(Tekst: 34 linier).

BREHMEN side 79—80.
(Tekst: 38 linier).

SPECULUM ARTIS MUNIENDI LUCIDISSIMUM,

Das ist:

Welt-Leuchtender FORTIFICATIONS- Spiegel/

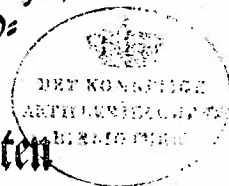
In welchem der eigentliche Ursprung des
Festungs-Baues / und Desselben rechtmäßige
DEFENSION, so auff der Cortinen / und Faussebray bestehet/
klarlich zu sehen / und noch mehr durch unterschied-
liche Festungs-Abrisse bekräfti-
get wird;

Iho aus den Mathematischen Fundamenten
ausgearbeitet / und an Tag gegeben
von

CHRISTOPHORO HEER, Laub.Luf.

Churfürstl. Sächsl. Ingenieur und Hauptman.

Leipzig / Zu finden bey Friedrich Landtschens seel. Erben.
Im Jahr Christi 1694.

Titelsiden til Christoph Heers Speculum, Frankfurt am Main, 1694. (Det kongelige Garnisonsbibliotek).

GRÖNINGEN side 85.

(Tekst: 18 linier).

ULM side 85—86.

(Tekst: 33 linier).

DANTZIG side 91.

(Tekst: 28 linier).

GOTHENBURG side 92.

(Tekst: 18 linier).

[Konklusion] side 92—98.

(Da kortsiderne indgår i pagineringen er der en del spring i sidetallet).

Fredericia indtager altså en fremtrædende plads i beskrivelsen af de interessanteste fæstninger rundt om i Europa. Den omtales på ikke mindre end 65 linier — nærmest i omfang kommer beskrivelsen af Brehmen på 38 linier. Allerede afsnittets størrelse kunne således tyde på, at Christoph Heer havde et specielt kendskab til Fredericia.

I endnu højere grad styrkes man i denne antagelse af indholdet, der her gengives i oversættelse:

FRIDRICIA.

Bygningen af Fredericia, der ligger i provinsen Jylland i kongeriget Danmark ved Lille Bælt, blev påbegyndt på kong Frederik den Tredjes befa-

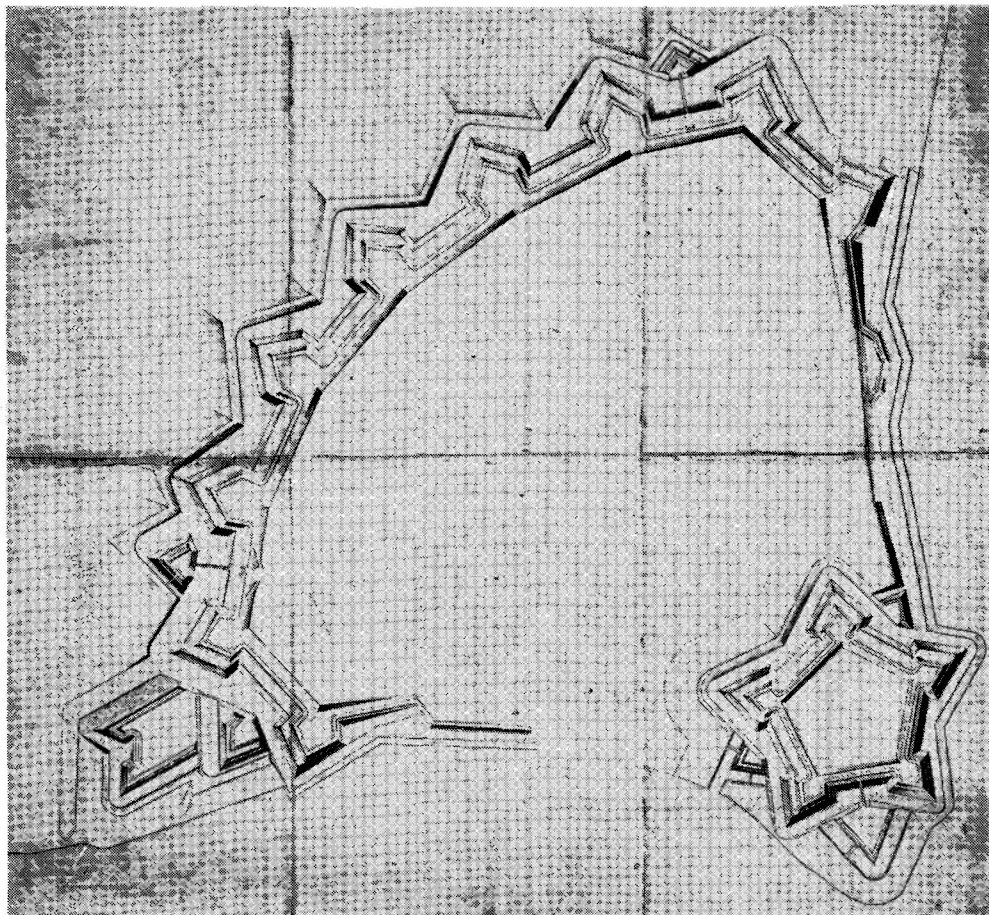
ling i 1651⁴) på den halvø, der fra gammel tid blev kaldt Bersodde.

Herpå blev den kaldt Frederiksodde efter kongen (det betyder Frederiks halvø), og den opnåede i nogle år en god fremgang med mange bygninger inden for voldene. Men denne by, hvis forsvarsværker endnu var helt ufuldkomne — profilerne nåede næppe 13 fod, og graven foran var ikke mere end 9 fod dyb!⁵) — blev belejret og taget med storm af svenskerne ved den krig, som blev påført landet. Det skete om natten, da der pludseligt rejste sig et stort uvejr med både regn og storm, og derfor enhver hellere sidder inden døre eller sover end går ud mod fjenden.⁶)

Ved den allierede hærs ankomst troede svenskerne selv sig ikke i stand til at holde fæstningen. De plyndrede den, stak den i brand, sløjfede voldene og evakuerede byen.⁷)

Da der herefter blev fred i 1660, besluttede kongen, at fæstningen skulle genopstå af asken, og at indbyggerne, der alle havde forladt byen, skulle vende tilbage til stedet. Byen fik herefter privilegier i 24 år,⁸) og i begyndelsen et regiment til fods.⁹) Nogle bønder blev også kommanderet dertil for at bygge fæstningen bedre end før. Men da man andre steder — måske mere til spot end af uvidenhed — begyndte at kalde byen ikke Frederiksodde, men Frederikøde, forandrede

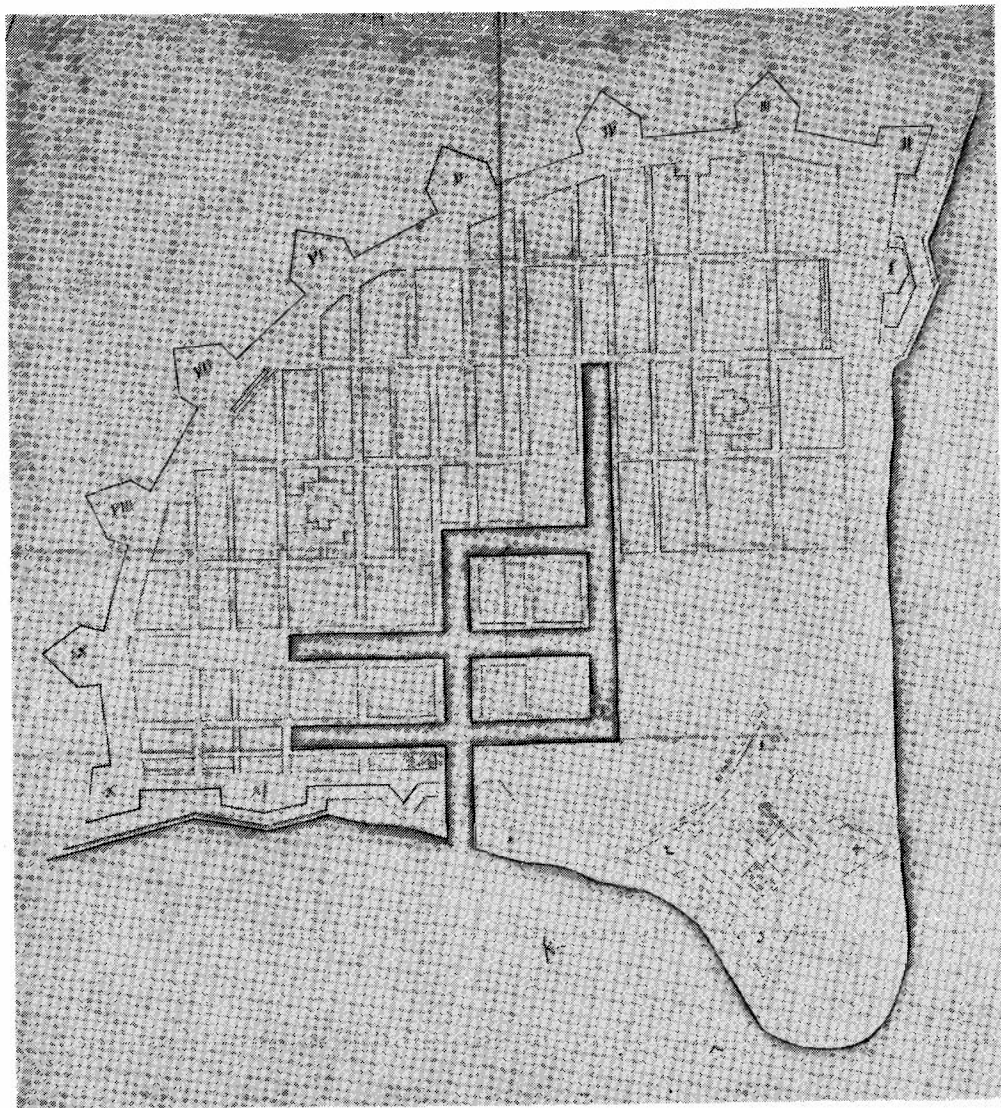
Forslag til et fembasionært kastel på Bersodde, sandsynligvis fra 1660'ernes begyndelse. (Det kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Ny kgl. Samling: 409d-20, nr. 1, plan 1). Original: 913 × 809 mm, ca. 1:2 800.

kongen til gengæld navnet og kaldte den Fredericia.¹⁰⁾

Fra denne tid har mange fremmede slået sig ned dér, og byggeriet har gjort gode fremskridt.

Midt i byen ligger en stor mose, og i denne lavning er anlagt en kanal for skibe.¹¹⁾

Befæstningen består mod land af ni massive bastioner, på de fem er der

opbygget »katte«,¹²⁾ og den har to porte. Skønt graven ikke er opmuret, er den meget bred og dyb, og vandet bliver holdt tilbage af dæmninger af jord om syv af bastionerne. På østsiden er

Forslag til et fjrbastionært kastel på Bersodde fra omkring 1664–1665. (Nationalmuseets 2. Afdeling. Arkivet. Fredericia: A-sager). Original: 382 × 428 mm, ca. 1:4 650.

der højere liggende land, på søndensiden er det lavere, og derfor er der dér anlagt værker i forkortet bredde i lav profil med en vandgrav, adskilt med en dæmning fra vandet.¹³⁾ På odden ligger byens kastel, først opført med fem bastioner, men derefter omlagt til kun fire.¹⁴⁾

På vestsiden er der et stort moseområde, således at fæstningen ikke lader sig angribe fra de tre sider.

Af målene på fæstningen kan nævnes længderne på kurtinen 42 roder, facen 21 roder og flanken 10 roder og 5 fod.¹⁵⁾

Over for denne fæstning ligger på øen Fyn forbjergtet Stribsodde. Dér har tidligere også skullet være bygget et kastel,¹⁶⁾ hvormed denne 485 roder¹⁷⁾ brede strøm kunne holdes i bestandigt forsvar ligesom Dardanellerne. Gennemsejlingen af fjendtlige flåder kunne derved forhindres og den bestandige kommunikation mellem provinserne dermed sikres.

Denne fæstning Fredericia viser, hvilke fordele perpendikularflankerne¹⁸⁾ har — især når man vælger sådanne steder, der har store naturbetingede fortrin, som fæstningebyggeriet kan styrke endnu mere, og der således påføres fjenden større besvær og ofre til lands og til vands.

I syvende kapitel omtales side 103 ganske kort Fredericias kastel, der

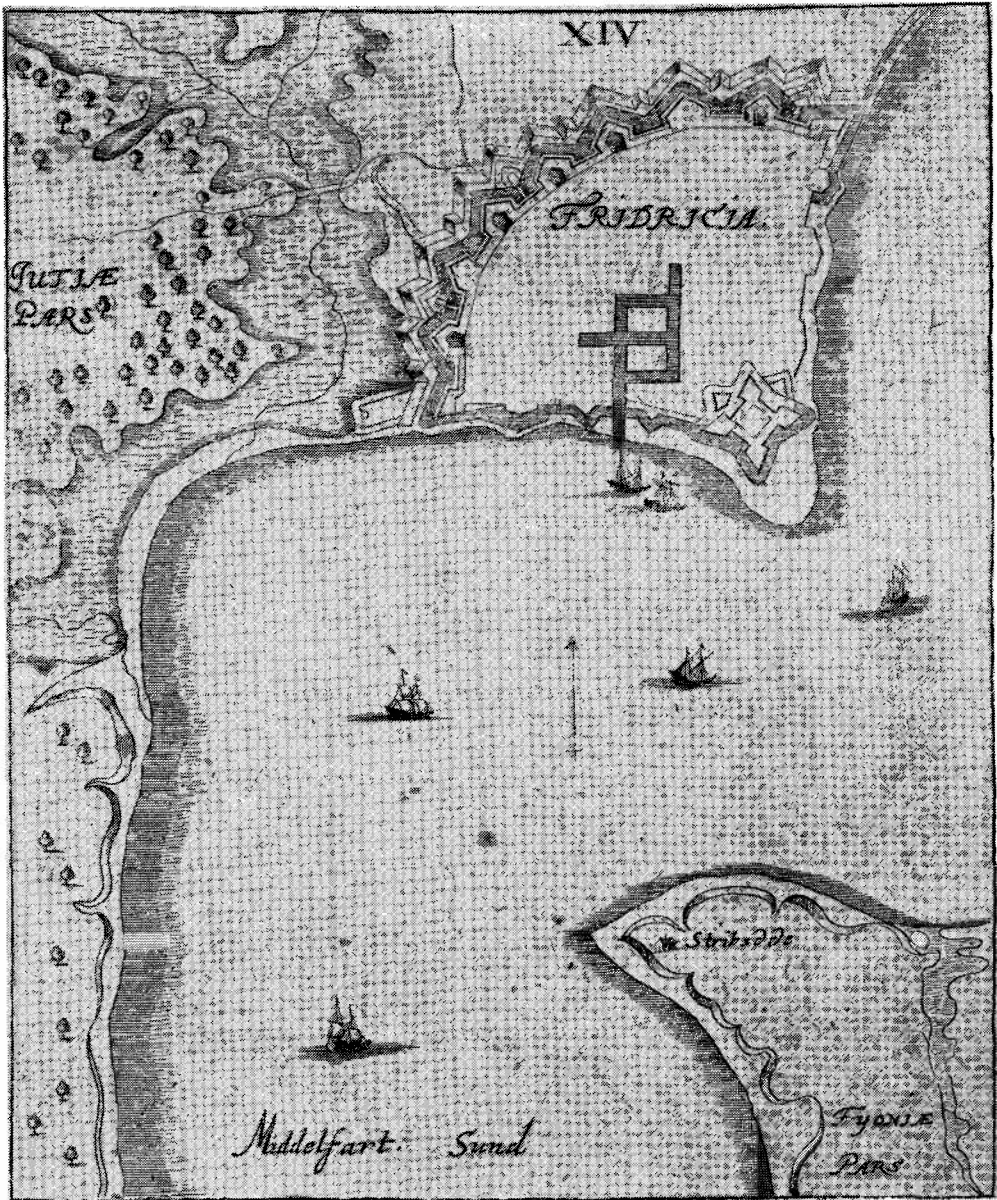
sammen med et par andre citadeller var et eksempel på en forsvarstype med fire bastioner.¹⁹⁾

Beskrivelsen af byen illustreres som omtalt af et kobberstukket landkort, der sandsynligvis er tegnet og stukket af Heer selv.

Kortet, der udgør planche XIV, indeholder enkelte stednavne:

FRIDRICIA; JUTLÆ/PARS; Stribsdde [sic!]; FYONLÆ/PARS; Middelfart Sund. Kortet har ingen titel eller oplyst målestok, måleforholdet er dog ca. 1:25 000.²⁰⁾ Formatet er 146 × 180 mm. (Se side 78).

Kortet viser Fredericias befæstning og havn i en aldrig gennemført idealskikkelse. Kanal-havnen med to længdekanaler forbundet med tre tværkanaler blev overhovedet ikke anlagt i det sumpede område i den sydlige del af byen, hvor der havde været gode betingelser for anlægget af en havn; også befæstningen udviser en række forhold, som står i modsætning til tilstandene i Fredericia i 1600-tallet, som de f. eks. kendes fra de skriftlige kilder og fra landkort m. v.; Bersodde-skansen (Kastellet) blev heller ikke bygget i den her viste form med fire bastioner, værkerne mellem skansen og hovedvolden (Øster Vold og Sønder Vold) blev heller ikke gennemført som så stærke anlæg, som her vist, f. eks. blev glaciet foran volden først opført senere; hornværket mod Lille

Heers trykte Fredericiaskort fra Speculum.
(Efter 2. udgaven på Det kongelige Biblio-
tek).

Bælt uden for hovedvolden blev ikke bygget.²¹⁾

Kortet er altså højst unøjagtigt i sin opfattelse af de virkelige forhold omkring Fredericia. Til gengæld har Heer et forbavsende godt kendskab til de planer, man havde i 1660'erne til den fuldstændige udbygning af fæstningen.

Kortet afviger også en hel del fra Heers Fridrichsodde-kort fra Monumentum (om dette håndskrift se senere), hvor hornværket, Bersodde-skan-sen, forbindelsesværkerne langs vandet helt mangler. Kanalerne er på dette kort af betydelig større omfang, og her ses også en gadeplan.

Det ville i øvrigt have været mærkeligt, om de to kort havde været direkte afhængige af hinanden. Monumentum skænkede Heer Frederik den III omkring 1660, og da han i 1690erne i Tyskland skulle bruge et Fredericia-kort til Speculum, har han altså ikke haft dette kort at støtte sig til. Heers kilder er behandlet senere i artiklen.

— — —

Som nævnt i indledningen er det overvejende sandsynligt, at Heers beskrivelse af Fredericia bygger på egne iagttagelser. Det er således helt sikkert, at han engang efter 1662 har set Henrik Ruses kastel i København. Et kort over »das Castel bey Copenhafen

1665« gengives i Speculum. Det omtales adskillige gange i kapitlet om kasteller og citadeller og beskrives som et af de allerbedste »Citadellen . . . die ich noch gesehen [habe]«. ²²⁾

Mere afgørende er dog Heers samling af 22 landkort over danske fæstninger, indbundet og forsynet med et fælles titelblad, signeret af Heer. Dette bind, der kaldes Monumentum, findes i Det kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling.²³⁾ På titelbladet findes en dedikation til Frederik III, underskrevet i typetryk, d.v.s. trykt med løse typer, af »Christophorus Heer«, altså Christoph Heer. Selv om ingen af kortene er dateret, kan oplysninger fra indholdet af bl. a. Køge- og Københavns-kortet fastsætte en ganske snæver tidsgrænse. De 22 planer må være tegnet i 1660 eller i 1661. Denne datering bygger altså på indholdet, men da kortene alle er kopier, kunne der teoretisk være en mulighed for, at de er kopieret senere. Men dedikationen til Frederik III gør dette højst usandsynligt: Heer ville ganske afgjort ikke have skænket kongen kopier af forældede kort. (Se side 80).

Efter Heers egne oplysninger må han altså have været i Danmark i 1660 eller 1661 og omkring 1665, men trods omfattende efterforskning har det ikke været muligt at finde nogen oplysninger om hans tilstedeværelse her i det bevarede danske kildemateriale.

Heers kort over Frederiksodde fra Monumentum fra omkring 1660. Det kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Gl. hgi.

Samling: 716-20). Original: 405 × 331 mm, ca. 1:6 850.

Antydninger om hans virksomhed her i landet i almindelighed — og i Fredericia i særdeleshed — kan imidlertid findes i en tysk præstehistorie.

I 1707 udgav rektor ved latinskolen i Lauban i Schlesien (det nuværende Lubán i Slask i Polen) G. Hoffmann en bog med meget detaljerede levnedsbeskrivelser af de evangeliske præster i byen siden reformationen i 1525. Samtidig benyttede han lejligheden til at berette om byens historie og om dens fremtrædende familier. Heri findes også en fyldig biografi af Christoph Heer.²⁴⁾ Rektor Hoffmann berettede bl. a. følgende:

Christoph Heer blev født i Lauban den 11. november 1637 som søn af ærke diakonen ved byens evangeliske kirke, Johann Heer (1605—1662). Denne stammede fra Seifersdorf, en landsby ca. 16 km vest for Görlitz og ca. 40 km fra Lauban i Ober-Lausitz. Området blev erobret af kurfyrst Johan Georg I af Sachsen i 1635. Da Johann Heer blev udnævnt til skolelærer i Lauban i 1629, flyttede familien Heer dertil. To år senere blev Johann Heer diakon, og fra 1645 til sin død var han præst i byen. I 1632 havde han ægtet Martha Hoffmann, datter af Christoph Hoffmann, en af byens betydeligste købmænd. Med hende fik han ti børn, seks sønner og fire døtre.

Christoph Heer, der var den ældste

overlevende søn, studerede først i sin hjemby, men i 1655 lod han sig indskrive ved universitetet i Leipzig, hvor han kastede sig over jurastudiet; siden blev han stærkt optaget af matematik, som han studerede flittigt.²⁵⁾ I 1658 rejste han til København til sin fætter Georg Hoffmann, der på dette tidspunkt var generalingeniør hos den danske konge. I 1660 blev han udnævnt til ingeniør af Frederik III og gjorde sig fortjent i denne stilling — specielt ved bygningen af den jyske fæstning Frederiksodde.

I 1669 blev han kaldt til Strassburg som ingeniør,²⁶⁾ men da byen tolv år senere måtte overgive sig til de franske tropper, måtte han søge tjeneste andetsteds.²⁷⁾ I 1682 blev han ingeniør i Heidelberg, hvor han i 1683 blev udnævnt til løjtnant og året efter til kaptajn. I 1685 satte han Mannheim i forsvarsstand,²⁸⁾ og i 1688 blev han ingeniør i Frankfurt am Main.²⁹⁾ I 1693 blev han kaldt til Dresden af kurfyrst Johan Georg IV af Sachsen og arbejdede dér de følgende år som ingeniør og informator for det nyoprettede kadetkorps. Christoph Heer døde i 1701 i Dresden, 63 år, 5 måneder og 6 dage gammel (d.v.s. den 17. februar).

Under sit ophold i Frankfurt am Main udgav han to bøger om fæstningskunst: *Theoria et Praxis Artis muniendi* i 1689³⁰⁾ og *Speculum Artis mu-*

niendi³¹) i 1694 (forordet er dateret 1693).

Broderen Martin Heer (1643–1707) besøgte også Danmark. I 1660 begyndte han at studere medicin ved universitetet i Leipzig, men kun to år efter rejste han til »seinem Vetter« Georg Hoffmann i København og fortsatte studierne dér. I 1663 rejste han over til broderen Christoph i Frederiksdal og virkede et stykke tid dér som læge »bey der Militz«. I 1665 blev han udnævnt til doctor medicinæ i Leipzig og gjorde senere karriere som fysikus i Lauban og i nabobyen Görlitz.³²)

Rektor G. Hoffmanns præstehistorie, som her er blevet refereret, bygger givetvis på oplysninger fra nære slægtninge til brødrene Heer. G. Hoffmann selv må utvivlsomt være i familie med Heers mor, Martha Hoffmann, og i 1707, da præstehistorien blev skrevet, levede en tredje bror til Christoph og Martin Heer, Nathanael Heer (født 1641) stadig i Lauban. Samme år var Martin Heer død og kun seks år tidligere Christoph Heer selv.

Vi er således meget tæt på begivenhederne og må derfor regne med, at oplysningerne i det store og hele er korrekte. De passer også fint ind i de oplysninger, vi kan få fra Heers egne bøger og fra hans Monumentum. At han allerede var i Danmark så tidligt

som i 1658 bekræftes indirekte af et kortfund i Strasbourgs byarkiv. Dér findes nemlig en genpart eller rettere en rentegning med typetrykte stednavne til hans Københavns-kort fra Monumentum. Kortets tilstedeværelse i Strasbourg kan kun forklares ved, at Heer førte det med sig, da han rejste fra Danmark i midten af 1660'erne, og måtte efterlade det ved sin flugt fra byen i 1681.³³)

Georg Hoffmann nævnes flere steder i Speculum. Han takkes for at have givet sin tilladelse til at anvende hans teorier om fæstningskunsten — »Invention«, som Heer kalder det — ja, han har ligefrem opfordret Heer til at offentliggøre materialet.³⁴)

Georg Hoffmann omtales som »mein sel. Vetter«, altså min afdøde fætter. I ældre tysk behøver ordet »Vetter« ikke nødvendigvis at betyde »fætter«, men kan også bruges om andre slægtsforbindelser.³⁵) Som nævnt var Christoph Heers mor født Hoffmann, og det vil derfor være nærliggende at antage, at Georg Hoffmann og dermed også dennes broder Gottfried Hoffmann var Heers slægtninge, hvis det var muligt at påvise en forbindelse mellem disse to brødre og familien Hoffmann i Lauban. Umiddelbart kan man ikke slutte sig til et slægtskab, da der levede et utal af familier i Tyskland med navnet Hoffmann.

Det er faktisk muligt at føre Georg og

Gottfried Hoffmann tilbage til den laubanske Hoffmann-familie: Igen er det rektor Hoffmanns præstehistorie, der giver os de ønskede oplysninger.³⁶⁾ De to brødre nævnes nemlig i en liste over fortjenstfulde mænd, der var født i Lauban, men som var rejst bort og havde gjort karriere udenbys.

Georg Hoffmann omtales som kongelig dansk oberst, død 52 år gammel i København den 19. januar 1666; Gottfried Hoffmann nævnes som kaptajn og »Ingenieur der Festung Fridricia«. Gottfried Hoffmann må i øvrigt være identisk med den »Godf. Hoffmann« fra Lauban, der lod sig indskrive ved universitetet i Leipzig i 1642.³⁷⁾

De to brødre blev muligvis introduceret for den danske konge gennem Joachim Gersdorff, hvis far, Caspar Christoph von Gersdorff, var indvandret til Danmark fra Krischa i Ober-Lausitz,³⁸⁾ kun fem km vest for Seifersdorf, hvor familien Heer havde boet indtil 1629. Under et ophold i sin hjemby i 1652 oplyste Georg Hoffmann Joachim Gersdorff nøje om udfaldet af en arvesag af privat karakter.³⁹⁾ Det viser, at Gersdorff må have haft personlige kontakter til sin fars fødeegn. Gersdorff kan have kendt Hoffmann (eller Heer-familien) fra sin fars tid i Schlesien eller fra sin egen studietid i Leipzig, hvor han studerede fra 1630.⁴⁰⁾

Begge brødre Hoffmann kom til at

arbejde med Frederiksodde. Georg Hoffmann nævnes første gang i forbindelse med byen den 30. juli 1650, men synes at have forladt byen allerede i 1651. I 1652 rejste han som nævnt tilbage til Lauban, men vendte hjem til Danmark inden svenskekrigene.⁴¹⁾

Gottfried Hoffmann afløste sin bror og arbejdede også i Frederiksodde (fra 1651 til 1653).⁴²⁾ Begge brødre blev anvendt til forskellige fortifikatoriske opgaver, og en af brødrene er efter al sandsynlighed identisk med den »G. H.«, der i 1655 skrev en betænkning om Danmarks fæstningsforsvar.⁴³⁾

Under svenskekrigene var brødrene i begivenhedernes centrum i København, Georg Hoffmann en tid som byens kommandant.⁴⁴⁾ I 1660'erne arbejdede Georg Hoffmann med nyorganiseringen af hæren, mens Gottfried genoptog sin virksomhed som ingeniør, først i Kastellet i København, men fra 1661 igen i Frederiksodde.⁴⁵⁾

Det var altså fagligt meget kompetente fætre Christoph Heer opholdt sig hos i årene fra 1658 til engang i 1660'erne. I første omgang synes han at have fået en teoretisk oplæring i fortifikation hos Georg Hoffmann og lært hans »Invention« at kende. Dernæst har han fået en praktisk uddannelse hos Gottfried Hoffmann i Frederiksodde. I begyndelsen af sit ophold

tegnede han det kort over Københavns belejring fra efteråret 1658, der findes i Strasbourgs byarkiv, og omkring 1660 kopierede han et antal fæstningsplaner for Frederik III.

Christoph Heer fik i 1662 følgeskab af broderen Martin, der året efter optrådte som læge i den nye by.

Hvornår Christoph Heer rejste tilbage til Tyskland, ved vi ikke. Det kan tidligst være sket i 1665, hvor han undersøgte Henrik Ruses kastel i København, og senest i slutningen af 1668, da han på dette tidspunkt forhandlede med Strasbourgs bystyre om ansættelse.

De danske kilder tier fuldstændigt om Christoph og Martin Heers ophold i Danmark. Store huller i de danske krigsarkiver fra slutningen af 1650'erne og begyndelsen af 1660'erne gør det nok umuligt at trænge til bunds i Christoph Heers egentlige forhold her i landet, om han rent faktisk blev udnævnt til ingeniør i Frederiksodde, eller om rektor Hoffmann, der ellers er en ret pålidelig kilde, her har overfortolket familietraditionen.

Hvorom alting er, så har Christoph Heers besøg givet anledning til den første indgående beskrivelse af Frederik III's egen by, Frederiksodde.

Noter.

- 1) SPECULUM ARTIS MUNIENDI LUCIDISSIMUM, Das ist: Hell=Leuchtender FORTIFICATIONS-Spiegel/In welchem der eigentliche Ursprung des Festungs=Baues/und Desselben rechtmässige DEFENSION, so auff der Cortinen/und Faussebray bestehet/klärlich zu sehen/und noch mehr durch unterschiedliche Festungs=Abrisse bekräftigt=gewird; Itzo aus den Mathematischen Fundamenten ausgearbeitet/und an den Tag gegeben von CHRISTOPHORO HEER, Laub. Lus. Churfürstl. Sächs. Ingenieur und Hauptmañ. Leipzig/Zu finden bey Friedrich Lanckischens seel. Erben. Im Jahr Christi 1694. (Forordet dateret 1693). Findes på Det kongelige Garnisonsbibliotek.

— — — Andere Auflage. Leipzig 1743. Findes på Det kongelige Bibliotek og på Det kongelige Garnisonsbibliotek.

- 2) Heer har tidligere været behandlet af Vilhelm Lorenzen i artiklen Problemer i Københavns Historie 1660—1757 belyst ved samtidige Kort (i Historiske Meddelelser om København, 3. række, 5. bind, København 1942—1943, side 173 ff). På grundlag af denne artikel skrev Breddo L. Grandjean afsnittet om Heer i Weilbachs Kunstnerleksikon, 1. bind, København 1947, side 497.
- 3) Et citadel er en lille fæstning på fra fire til seks bastioner, som ligger i tilknytning til en by. Et kastel er en befæstet lokalitet, f.eks. en borg. Et citadel på fire bastioner kaldes dog ofte også for et

- kastel. (Johann Rudolph Fäsch: Kriegs=Ingenieur- Artillerie- und See=Lexicon, Dresden u. Leipzig 1735, side 160 og 179). I denne artikel er betegnelserne anvendt synonymt.
- 4) Bygningen af Frederiksoddes fæstningsværker synes at være begyndt, efter at ingeniøren Georg Hoffmann blev tilknyttet fæstningen i 1649. Byen fik privilegier den 15. december 1650. Det er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at Gottfried Hoffmann afløste sin bror i 1651 (se sidste del af artiklen). (Hugo Matthiessen: Fredericia 1650–1760, København 1911, side 6 ff).
  - 5) Heer anvender den rhinlandske rode, som han skiftevis opdeler i 12 og 10 fod, hvorfor en præcis beregning ikke lader sig angive. 13 fod er ca. 4 m, 9 fod ca. 2 m.
  - 6) Et lignende synspunkt ses i den fynske biskop Laurids Jacobsen Hindsholms dagbog (se Kirkehistoriske Samlinger, 5. række, 3. bind, København 1905–1907, side 721), men bekræftes ikke af andre kilder til stormen.
  - 7) Efter erobringen i 1657 blev byen plyndret. I marts 1659 blev den delvis stukket i brand og fæstningsværkerne sløjft. Den 18. maj 1659 rømmedes også kastellet af svenskerne. I juli samme år var byen igen for et par uger besat af svenske tropper. (Hugo Matthiessen: Anførte værk, side 27 ff).
  - 8) Skal være 20 år. Privilegierne blev udstedt den 9. november 1661. (Hugo Matthiessen: Anførte værk, side 37).
  - 9) Frederiksodde var anlagt som fæstningsby og har derfor lige fra grundlæggelsen haft en garnison. (Se Erik Husted: Til rigernes forsvar gavn og bedste, Fredericia 1979, side 82).
  - 10) Byen skiftede navn den 22. april 1664. (Hugo Matthiessen: Anførte værk, side 39).
  - 11) Trods gentagende planer langt op i 1700-årene blev kanalerne aldrig udgravet. (Hugo Matthiessen: Anførte værk, side 47).
  - 12) Forhøjninger på en bastion, bygget for at øge skudvidden. (Fäsch: Anførte værk, side 164).
  - 13) Vandgravene foran disse værker blev aldrig fuldstændigt udbygget.
  - 14) Kastelet blev aldrig opført i hverken 5- eller 4-bastionær form. På en række kort fra før 1665 ses dog projekter til begge kasteletyper.
  - 15) Kurtinen, stykket mellem to bastioner, er altså ca. 160 m, facen, der udgør de to sider i bastionens spids, er hver ca. 80 m, mens flanken, der forbinder face og kurtine, er ca. 40 m. (Fäsch: Anførte værk, side 207, 270 og 310).
  - 16) Den planlagte tvillingby til Frederiksodde, Sophieodde med kastelet Amaliaborg, blev opgivet i løbet af 1650erne. (Vilhelm Lorenzen: Axel Urup, København 1953, side 101 ff).
  - 17) 485 rhinlandske roder er ca. 1825 m. Bæltet er på dette sted knap 1700 m bredt.
  - 18) Flanker (se note 15), der går vinkelret på kurtinen (Fäsch: Anførte værk, side 310).
  - 19) Se note 14.
  - 20) Udregnet på grundlag af afstanden mellem Strib og Fredericias yderste spids og mellem bastionspidserne på henholdsvis Oldenborgs og Danmarks bastioner.
  - 21) Dette ses dog på en del projekter til udbygningen af fæstningen fra før 1665.
  - 22) Speculum, side 104 ff.
  - 23) Gammel kongelig Samling 716–2.
  - 24) G. Hoffmann: Lebens-Geschichte aller Evangelischen Pastorum Primariorum,

- die...in...Lauban gelehret und geleben haben, Lauban 1707 (KB. UA.: 161-97-8), side 199–215.
- 25) I Leipzigs universitetsmatrikel oplyses, at Heer lod sig indskrive i vintersemesteret 1652. (Se G. Erler: Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809, Bd. 2 (1634–1709), Leipzig 1909 (KB. UA.: 46-157-4), side 166).
- 26) Oplysningen bekræftes af forhandlingsprotokollen for Strassburgs 21 rådsherrer (nr. 149, den 3. januar 1669).
- 27) Heer skriver i forordet til sin anden bog *Theoria et Praxis* (se nedenfor), at han »in meinem itzigen Exilio und Vertreibung vom Feinde« har fundet beskyttelse i Frankfurt am Main. Bogen indeholder i øvrigt ingen hentydninger til Heers private forhold.
- 28) Da både arkivet i Heidelberg og arkivet i Mannheim blev ødelagt under anden verdenskrig, har disse oplysninger ikke kunnet verificeres.
- 29) Her udgav han i 1689 *Theoria et Praxis artis muniendi* (se nedenfor).
- 30) *THEORIA ET PRAXIS ARTIS MUNIENDI MODERNÆ...* Frankfurt am Main 1689. Bogen er opdelt i to selvstændigt paginerede dele med hvert sit titelblad: *THEORIA ARTIS MVNIENDI MODERNÆ...* og *PRAXIS ARTIS MUNIENDI MODERNÆ...* Bogen findes ikke i original i Danmark, men Det kongelige Bibliotek har en fotokopi.
- 31) Se note 1.
- 32) Ifølge Erler: Anførte værk, side 166, begyndte Martin Heer sine studier i 1658, men aflagde først sin studentered i 1660. I fortegnelsen over studenter ved Københavns Universitet har Martin Heer ikke kunnet findes (S. Birket Smith: *Kjøbenhavns Universitets Matrikel*, bind 1, 1611–1667. København 1890). I August Hirsch: *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeit und Völker*, Bd. 3. Berlin 1931, side 117 findes en udførlig biografi af Martin Heer, der bekræfter Hoffmanns oplysninger.
- 33) Kortet findes i en formindsket fotografisk kopi i Kortsamlingen på Det kongelige Bibliotek og i en 1:1 kopi hos BWD.
- 34) *Speculum*, side [ix].
- 35) Grimm: *Deutsches Wörterbuch*. Bd. 12. II. Abteilung. Leipzig 1951, spalte 28.
- 36) Hoffmann: Anførte værk, side 196.
- 37) G. Erler: Anførte værk, side 189.
- 38) Slægtsartiklen Gersdorff i *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udgave, bind 8, København 1926, side 48. Jævnfør Sinapius: *Schlesische Curiositäten, Erste Vorstellung*, Leipzig 1720 (KB. UA.: 70-138-4), side 400, hvor Caspar Christoph von Gersdorffs udvandring direkte nævnes.
- 39) Brevet findes i rigshofmesterens arkiv i Rigsarkivet ([Danske Kancelli] III. B. Statsforvaltning og centralstyrelse. F. Rigens Hofmesters Breve 1643–1661, 1652/II, XII).
- 40) G. Erler: Anførte værk, Bd. 1 (1559–1634), Leipzig 1909, side 133.
- 41) J. C. W. Hirsch og K. Hirsch: *Fortegnelse over danske og norske officerer med flere 1660–1814*. (MSS på Det kongelige Bibliotek). Bind 5.
- 42) J. C. W. Hirsch og K. Hirsch: Anførte sted.
- 43) Udgivet af Vilhelm Lorenzen: *En Betænkning om Danmarks Fæstningsforsvar 1655* (i *Danske Magasin*, 7. række, 5. bind, København 1949–1953, side 203–215).
- 44) G. F. Lassen: *Dokumenter og Actstykker til Kiøbenhavns Befæstnings Historie*, Kiøbenhavn 1855, side 197.
- 45) Victor Krohn: *Kastelletts Volde og Udenværker*, København 1917, side 18–19.

Brændtbensgrave fra ældre bronzealder.

Af Leo Novrup.

I Assendrup er der fundet seks af de sjældne brændtbensgrave fra ældre bronzealder, som her i landet kun kendes fra Jylland.

På Vejle Museums vegne har jeg udgravet og undersøgt disse grave, som er fladmarksgrave — såkaldte »fattigmandsgrave« — uden den høj, som ellers er karakteristisk for ældre bronzealder.

Det første fund blev gjort i 1963 på landmand Peder Hansens mark i Assendrup by, Engom sogn, Vejle amt. Det var gårdejer Knud Sørensen, Bredal, som havde forpagtet jorden, og som under pløjning stødte på en del sten. Han fortalte det til sine to sønner, Niels Kristian og Frans Ole, der med stor interesse havde fulgt udgravningen af høvdingegraven i Bredal hos gårdejer N. P. Ravnsborg, hvor jeg i efteråret 1961 fandt den sjældne grav, som viste sig at være en såkaldt kammergrav, hvor gravens sider havde

været beklædt med træ ligesom Gorm og Thyras grav i Jelling kirke.

Knud Sørensens sønner gik i gang med at afdække stenene, og da de også fandt trækul, regnede de med, at det måtte være et oldtidsfund, og underrettede konservator Leo Novrup, Bredballe, der på Vejle Museums vegne undersøgte fundet.

Stendyngen havde en længde af 2,80 m og en bredde på 90–100 cm. Graven lå ikke øst-vest, som de fleste oldtidsgrave gør, men derimod nord-syd. Den var nedgravet i toppen af en lille naturlig banke uden gravhøj over — en såkaldt fladmarksgrav. I stendækket var der flere fordybninger, som skyldtes, at man her havde optaget sten gennem årene, når ploven stødte mod dem. Forsigtigt fjernede vi et lag sten og jord, og gravbunden begyndte at vise sig som en ujævn brolægning, der fra siderne skrånede ned mod gravens midte. Gravens sydende undersøgte først, men her fandtes intet. I gravens midte begyndte de brændte

benknogler at vise sig, og her lå en hel dyng sammen med enkelte stykker trækul. Nordenden var også tom, så graven var uden gravgaver. Alligevel er graven så særpræget, at en datering er mulig. Som bekendt brændte man ligene i yngre bronzealder og kom de brændte knoglerester i en urne, som blev nedsat i jorden eller en gravhøj. Her var ingen urne; men knoglerne lå midt i graven. Her var altså den nye skik med at brænde ligene taget i brug, men den mandslange grav var bevaret. I Jylland hører sådanne brændtbensgrave til ældre bronzealder.

I Danmarks Oldtid skriver Johs. Brøndsted: »Endnu i yngre bronzealderes første del er det muligt på øerne at påvise grave af fuld mandslængde, der på alle andre punkter end just selve ligbrændingen er aldeles

Brændtbensgrav nr. 1.

Billedet til venstre er fra april 1963.

Billedet herover viser Niels Kristian og Frans Ole ved den undersøgte grav. Tommestokken i midten angiver, hvor de brændte benknogler blev fundet.

Foto: Leo Novrup.

som i gamle dage. I Jylland derimod kendes fra yngre bronzealder ikke mandslange grave. I almindelighed kan det siges, at Jylland, hvad gravformens ændring angår, er et lille skridt forud for øerne. Forkortningen af gravlejet og den hele udvikling henimod urnegraven går noget tidligere for sig i Jylland, sikkert ikke fordi man var mere konservativ på øerne, men sandsynligvis fordi kendskabet til ligbrændingsskikken væsentlig bredte sig gennem Slesvig fra Holsten til Jylland«.

Selv om Assendrup-graven ingen grav-

gaver gav, så fortæller den, at også vejleegnen i Østjylland har haft mandslange brændtbengrave under flad mark i slutningen af ældre bronzealder ca. 1000 år før vor tidsregning. De brændte knogler er sendt til Nationalmuseet i København.

I 1964 dukkede igen en af de sjældne brændtbengrave op hos landmand Knud Sørensen, Bredal, på hans mark i Assendrup, matrikelnummer q 2, Assendrup by. Stedet ligger kun et par hundrede meter fra den først fundne grav (Vejle Museum, journalnummer 1/63). Også denne gang var det Knud Sørensens søn, der opdagede graven og frilagdestensætningen, der lå lige under pløjelaget på en lav bakketop.

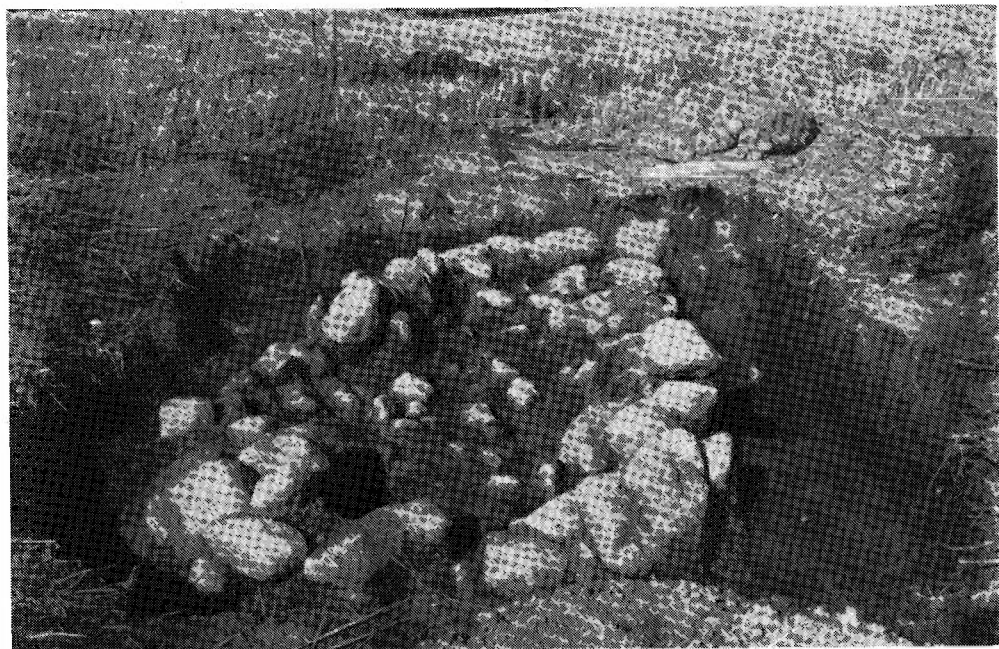
Fundet blev meddelt seminarielærer og konservator Leo Novrup, der på Vejle Museums vegne foretog undersøgelsen af graven sammen med Niels Kristian og en yngre broder Frans Ole samt førstelærer Søndergaard, Engom centralskole, i september 1964 (Vejle Museum, journalnummer 2/64).

Graven lå nord-nordøst — syd-sydvest og var en tro kopi af den, som museet undersøgte året før på Peter Hansens mark. Gravens længde var 2,60 m, og bredden varierede fra 1,10 til 1,40 m. Dette sidste sikkert på grund af, at der gennem årene var taget sten op,

og at ploven havde flyttet noget med stenene. Da man forsigtigt fjernede de øverste sten, der lå hen over graven, begyndte de brændte menneskeknogler straks at vise sig, og der var brændte ben lige til gravens bund, der var stenbrolagt. De brændte benrester lå fra midten af graven og helt hen til sydenden sammen med små stykker trækul. I den nordre halvdel af graven fandtes ingen benrester, men her var mange af stenene ildskørnede og sodsværtede. De har muligvis været brugt ved ligbrændingen, som ikke har fundet sted i selve graven. Desværre havde den døde ikke fået gravgaver med, så også denne grav må regnes for en såkaldt »fattigmandsgrav«. Graven var kun 20 cm dyb. Brolægningen skrånede opefter mod langsiderne, som man kender det fra egekistegravene — »stormandsgravene«. Måske har de brændte knogler været svøbt i tøj eller skind. Det kan også tænkes, at de blot er strøet ud i graven, inden den blev tilkastet med jord og stendække.

Selv om de to Assendrup-grave ingen gravgaver havde, så er det alligevel betydningsfulde fund, der fortæller om den nye skik, der for ca. 3000 år siden begyndte i vort land: ligbrændingen.

Johs. Brøndsted skriver: »Det må antages, at småmandens begravelser foregik under enkle former, sandsyn-

Brændtbensgrav nr. 2.

Side 90 øverst: Niels Kristian ved den afdækkede stensætning.

Side 90 nederst: Graven under udgravning (de brændte knogler lå fra midten af graven og hen til sydenden).

Herover: Gravens stenbrolagte grund.

Foto: Leo Novrup.

ligvis i jordgrave under flad mark. Når disse grave ikke i større tal kan findes og konstateres, skyldes det, at de, hvis hverken stenramme eller høj er til stede, gemmer sig, og at de, selv om de findes, ikke eller kun sjældent erkendes. Sådan må vi tænke os fattigmands jordfæstelse i den strålende bronzealder«.

Da Vejle Museum undersøgte bronzealdergraven hos gårdejer Knud Sørensen, Bredal, på hans mark i Assendrup, fortalte naboen Johannes Nielsen, Himmellund, Skovhave, Assendrup matrikelnummer 21 a, at han pløjede mod sten i en bakketop.

Vi bestemte da, at Knud Sørensens sønner, Niels Kristian og Frans Ole, skulle se nærmere på stedet og underrette museet, hvis der var tale om et oldtidsfund. Det viste sig at være tilfældet, og konservator Leo Novrup gik i gang med selve undersøgelsen sammen med de to brødre samt frk. Mette Skyttegaard.

Det var med en vis spænding, at man

gik til arbejdet med denne tredje grav, som var noget større. Mon ikke den skulle rumme en lille gravgave? Stenlægningen lå øst-vest og havde en længde på 2,80 m og en bredde i øst på 1,15 m og i vest 1,10 m. På midten var stenlægningen kun 90 cm bred. Her havde man gennem årene optaget sten under markarbejdet. (Vejle Museum, journalnummer 3/64).

Det viste sig straks, at der lå en mængde brændte knogler oven på stenene og ned imellem dem — her lå de brændte benstumper ligefrem i lag. De fandtes i hele gravens længde, men dog mest i midten og noget mod øst. Det var også her, at den irgrønne

bronze viste sig. Først nogle ganske små stykker — vistnok fra en dragtnål. Længere mod øst kom et større stykke til syne, som viste sig at være en dobbeltknap, der minder om vore patentknapper. Før jeg tog bronzeknappen op, blev den fotograferet sammen med de omkringliggende brændte ben. Sådanne dobbeltknapper kendes netop fra slutningen af ældre bronzealder. Graven må da være anlagt ca. 1000 år før vor tidsregning. Da det øverste stenlag var fjernet sammen med jord og de mange brændte ben, viste der sig et nyt lag sten, hvor stenene også var hånd- og hovedstore. Jeg troede først, at det var gravens

Brændtbensgrav nr. 3.

Side 92: Det øverste lag sten og jord er fjernet. Man ser bronzeknappen (ved pilen) og de brændte knogler.

Denne side: Stenlægningen er fjernet, så man ser det mørke kistelåg, hvor der kun var sparsomme benrester.

Foto: Niels Kr. Sørensen, Bredal.

bund, selv om stenene lå meget ujævnt og var højest i midten. Denne stenlægning lå ca. 20 cm nede. Inden jeg tog stenene op, fotograferede jeg graven.

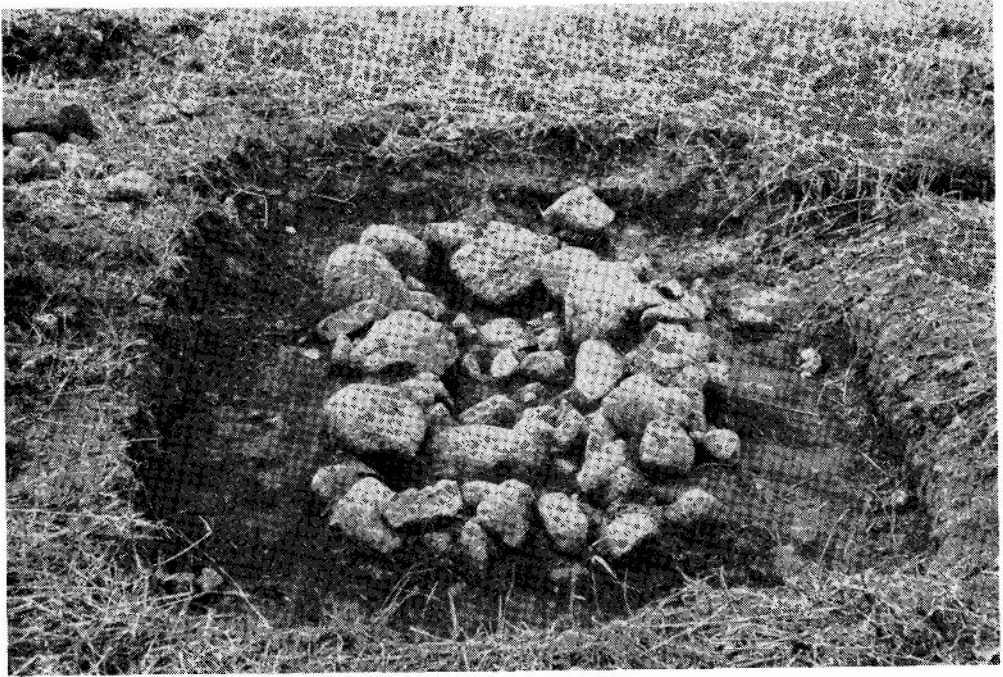
Under stenene havde jorden en anden farve – den var brunsort og indeholdt formluede trærester. Enkelte steder kunne man endnu se årringene

i træet. Her må der have stået en træ-kiste – vel nærmest en udhulet træstamme. Under stenpakningen fandtes også en del brændte benrester i det øverste mørke jordlag, men aldrig i mængder som oven på stenene. Jeg vil derfor tro, at disse benstumper er fulgt med stenene ned i kisten, da låget i sin tid er givet efter for stenpakningen ovenover. Kisten kan godt have indeholdt et ubrændt lig, som fuldstændig er forsvundet. De brændte ben oven på kisten kan da være henlagt som et offer eller være en senere begravelse.

Under stenene midt i graven fandt jeg et lille stykke rav, som muligvis stammer fra en perle. Det brunsorte lag under stenene havde en dybde på 17 cm ned til gravens bund, som bestod af lyst sand.

Alle knoglerne er sendt til Nationalmuseet for nærmere undersøgelse. Knoglerne, som fandtes under stenene, er opbevaret for sig selv.

I tidsskriftet *Skalk* omtales et par danske fund fra ældre bronzealder, hvor der er fundet menneskeknogler over den egentlige kiste, og som derfor bedst kan forklares som menneskeofring. Tilsvarende svenske fund har givet marvspaltede menneskeknogler, som viser, at der har fundet kannibalisme sted i forbindelse med begravelsen.

Brændtbensgrav nr. 4.

Herover: Som graven viste sig under stubbene.

Side 95 til venstre: Graven fotograferet fra syd; i midten ses jorddyngen med de brændte knogler.

Side 95 til højre: Undersøgelsen af bronzealdergraven er tilendebragt.

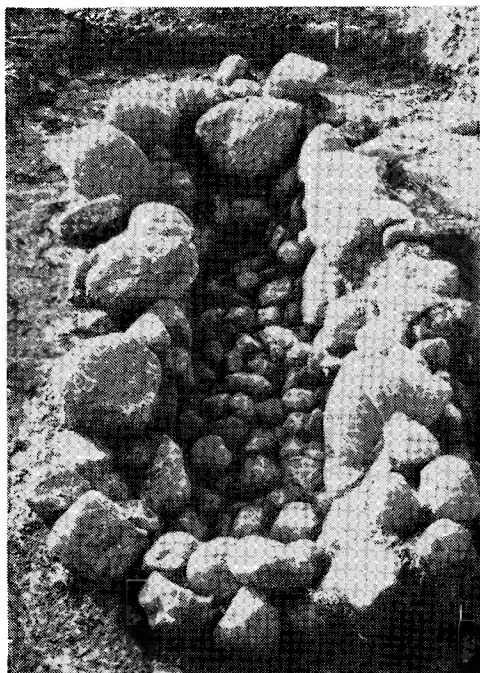
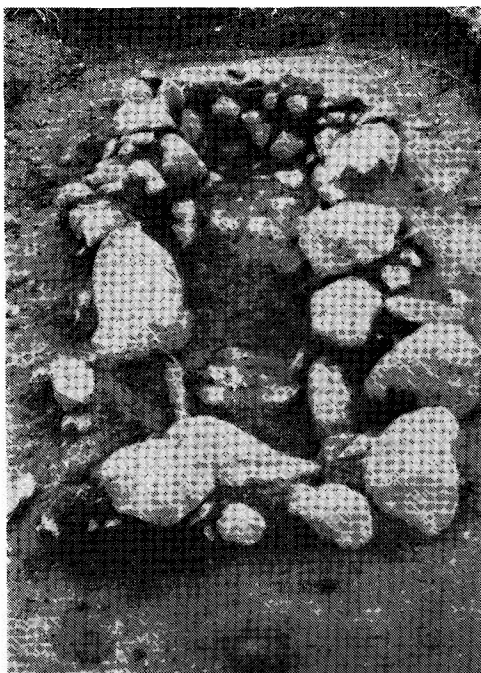
Foto: Leo Novrup.

I oktober 1965 dukkede der igen et par oldtidsfund op på landmand P. Hansens mark i Assendrup (Vejle Museum, journalnummer 5/65 og 5/65a). Det var igen gårdejer Knud Sørensen, som under pløjning stødte på et par stenlægninger i marken tæt ved det sted, hvor han i 1963 fandt den første

brændtbensgrav fra ældre bronzealder.

Igen gik Knud Sørensens sønner, Niels Kristian og Frans Ole, i gang med at afdække stenene, og jeg kom så til stede og foretog den egentlige udgravning på Vejle Museums vegne. Det viste sig, at også disse nyfundne grave lå nord-syd ligesom graven fra 1963.

Den sydligste grav, som vi først undersøgte, var den største og havde en udvendig længde af 2,40 m og en bredde på ca. 1 m. Ploven havde flyttet enkelte sten; men ellers lå graven urørt, og den var opbygget af hånd-, hoved- og hestehovedstore

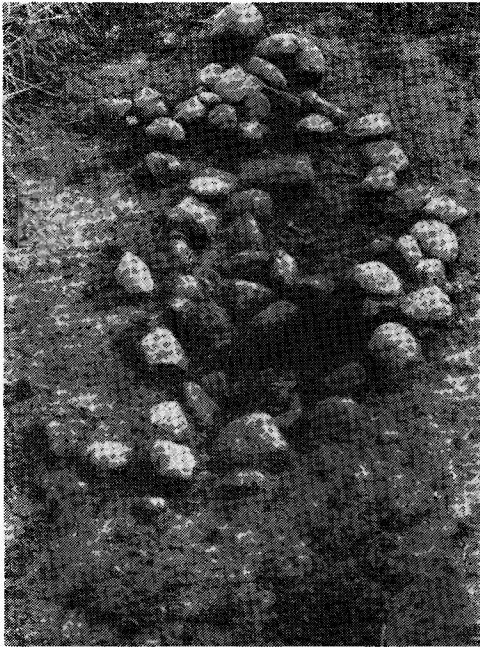
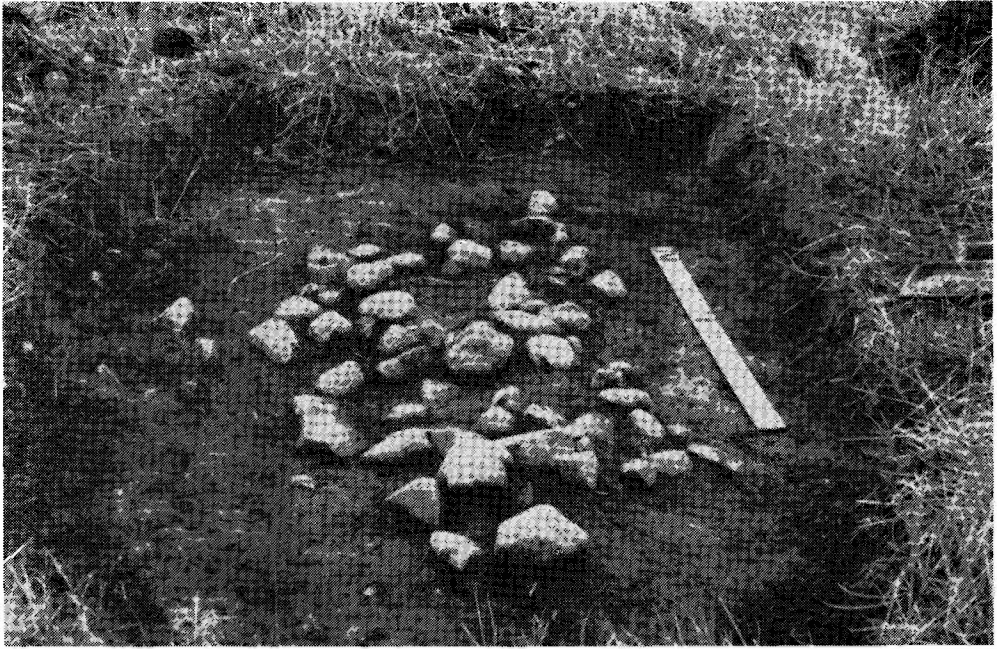

sten. Selve gravrummet var firkantet og havde indvendig en længde på 1,85 m og en bredde på 40 cm. Gravbunden var smukt stenbrolagt, og her lå i gravens midte de brændte knogler af et menneske, som for omkring 3000 år siden var gravlagt i denne smukke grav, der var opbygget med megen omhu og endnu stod, som den var bygget. Graven havde en dybde af 50 cm og må antages at være den ældste af de seks brændtbensgrave, som jeg har undersøgt i Assendrup. Den var bygget som de grave, man ellers finder i bronzealderens storhøje. Desværre var der ingen gravgaver; men det skyldes sikkert dette

med den nye gravskik med at brænde ligene og tillige dette, at det nok var en af de jævne folk, som var begravet her.

Da graven var så ualmindelig smuk og velbevaret, nænnede vi ikke at ødelægge den, men ville gerne have den bevaret. Vi talte da med førstelærer Søndergaard om sagen, og han gav os lov til at opstille graven på græsplænen lige øst for centralskolen i Engom.

Vi nummererede da alle gravens sten og fotograferede dem i graven, så vi var i stand til at opstille den, som den stod derude i marken. Der var i alt 176 sten, så det blev et større ar-

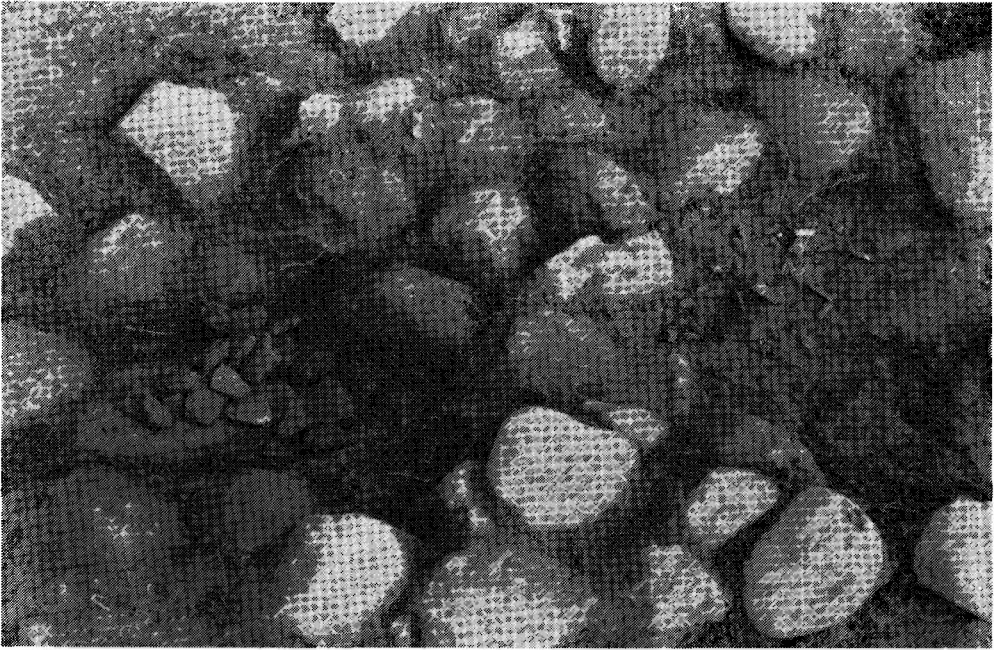
Brændbensgrav nr. 5.

Herover: Stenlægningen viser sig lige under grønsværen.

Til venstre: Et lag sten er fjernet, og de brændte knogler viser sig i midten; i nordenden ses rester af lerkarret.

Side 97: Et nærbillede af graven med lerkarskårene til venstre og de brændte knogler til højre.

Foto: Leo Nourup.

bejde at bygge graven op igen; men her var Niels Kristian Sørensen en dygtig bygmester, så graven igen opstod i sin rette skikkelse. Førstelærer Søndergaard værner nu om graven, som hvert efterår tildækkes med plastik, så regn og frost ikke skal ødelægge den.

De brændte menneskeknogler opbevares på Vejle Museum.

Stensamlingen mod nord (Vejle Museum, journalnummer 5/65a) viste sig at dække over en grav med en længde af 2 m og en bredde på ca. 65 cm. Her var gravdybden kun 15 cm, og plove havde sikkert gennem ti-

derne fjernet en hel del sten. Her lå ligeledes i midten de brændte menneskeknogler; men graven var ikke brolagt. Her var heller ikke tale om nogen rigtig opbygning af en grav, men nærmest kun en stendækning af de brændte knogler. Jeg vil derfor tro, at denne grav er den yngste af de fem brændtbensgrave i Assendrup fra slutningen af ældre bronzealder. Her er vi ved at nærme os urnegraven fra begyndelsen af yngre bronzealder.

60–70 cm nord for de brændte knogler fandtes en del lerkarskår, bl. a. bunden af en urne, men ingen benrester. Her er muligvis tale om et offer til den døde.

Ved nordenden af graven var der en stenfyldt nedgravning, som gik 50 cm ned. Også her fandtes enkelte lerkarskår sammen med lidt trækul. Det viste sig, at denne nedgravning fortsatte mod øst i en længde af 1,80 m. Først troede vi, at det måtte være en grav, der lå øst-vest. Men det viste sig, at det kun var en grøft, der foroven havde en bredde på 78 cm og endte med en bredde på kun 25 cm i

bunden, der lå 50 cm under overfladen. Her fandtes kun lidt trækul fra bålrester, så der er en mulighed for, at der her har fundet en rituel handling sted under begravelsen af de fundne knogler i den nord-sydgående grav. Man har før fundet sådanne grøfteanlæg ved oldtidsgrave. De fundne lerkarskår og brændte knogler opbevares på Vejle Museum.

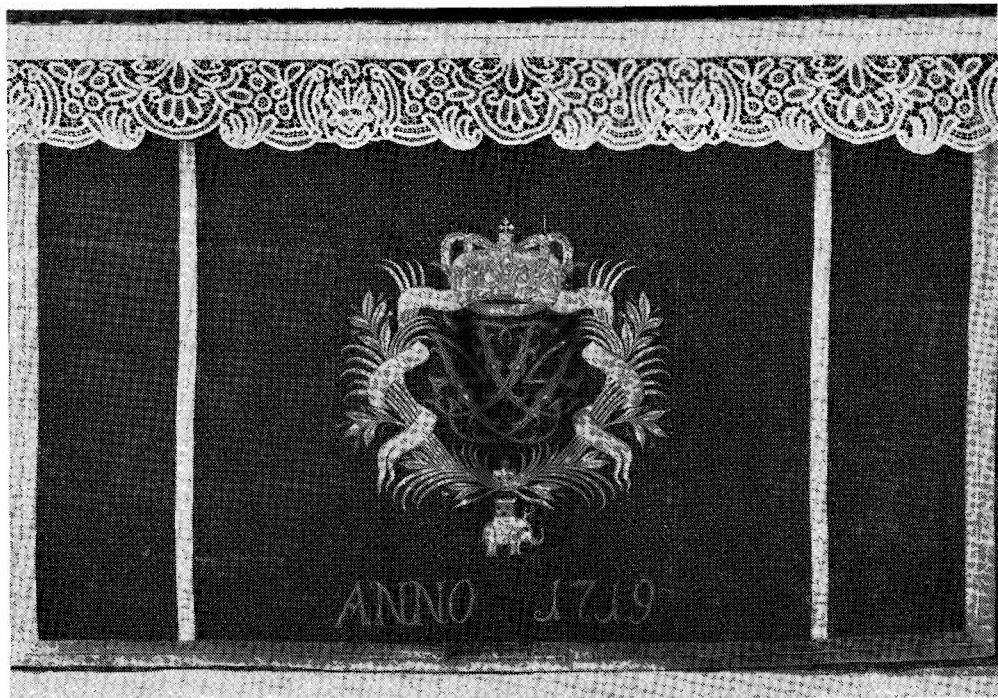
Kirkerum og alterklæde på Koldinghus.

Af Sigvard Skov.

Da Koldinghus slot brændte i 1808, og kæmpetårnets nedstyrtende syd-mur tog slotskirkens hvælvinger med i faldet, var de hellige kar i sølv red-det i tide. De blev indsendt til det kgl. sølvkammer. Væsentlige dele af det tekstile udstyr undgik såvel øde-læggelse som fare, da det allerede tid-ligere var udlånt til Sct. Nicolai, Kol-dings sognekirke, nemlig et alter-klæde fra Frederik IV's tid, rødt fløj-l med kongens guldbroderede navne-træk og valgsprog, en messehagel fra samme tid i rødt fløj-l med en kors-fæstelsesgruppe broderet i guld og sølv samt ærkebisp Erik Valkendorfs messehagel fra o. 1520.¹⁾ Om disse messehageler har Arnold Hansen tid-ligere skrevet.²⁾ Det nævnte kirkeud-styr vil altså — om man så måtte øns-ke — atter kunne gøre tjeneste i en vel istandsat slotskirke. Alterklædet er af nogenlunde samme udseende, som de alterklæder Frederik IV lod forfærdige bl. a. til Skanderborg slots-kirke og til St. Hans kirke i Odense. Sidstnævnte er ved sin nære bygnings-

mæssige forbindelse med Odense slot også at betragte som slotskirke for Frederik IV. Det er tre kirker, som kongen havde et ganske særligt for-hold til, og de nævnte anskaffelser behøver for så vidt ikke andre be-grundelser. Men det ser nu ud til, at der var den helt specielle årsag til anskaffelsen af Koldinghus-alterklæ-det, at det gamle klæde simpelthen var blevet stjålet under ret usædvan-lige omstændigheder.

Siden 1933 har dr. phil Aage Fasmer Blomberg haft hjem og gerning på den skønne ø Fyn som lektor ved Odense Kathedralskole og censor ved universitetet. Et vægtigt historisk for-fatterskab vidner om, at han er en af landets flittigste arkivforskere. I den forbindelse er det værd at nævne, at støder han på interessante ting, der angår andres forskningsområder, gør han gerne opmærksom herpå. Hvem ville nu også tro, at skøde- og pante-bøger fra Odense kunne indeholde noget om Koldinghus? Men just her

fandt dr. Blomberg en i relation til slotskirkens udstyr interessant proklamation:

Såsom husfogden på Koldinghus, Hans Svendsen, har hid berettet, hvorledes det er tildraget ved Snoghøj af de til Fyn over marcherende og indkvarterede krigsfolk, at imellem den 22. og 23. januar afviget om natten er blevet bortstjålet af en vogn et lidet skrin, hvorudi i blandt andet var et alter klæde af rød fløjl med guldgalloner omkring og nogle gule pletter på, som var blevet besmittet noget af nogle hunde under tjenesten

Alterklædet. Foto: Søren Laursen. 1981.

ved alteret, hvilket alterklæde Hans Kgl. Majestæt er tilhørende som inventarium ved Koldinghus slot. Der anmodes om tinglysning af ovennævnte, oplysninger skal gives på amtstuen i Odense, og der udloves dusør. — Odense amtstue den 13. februar 1713.³⁾

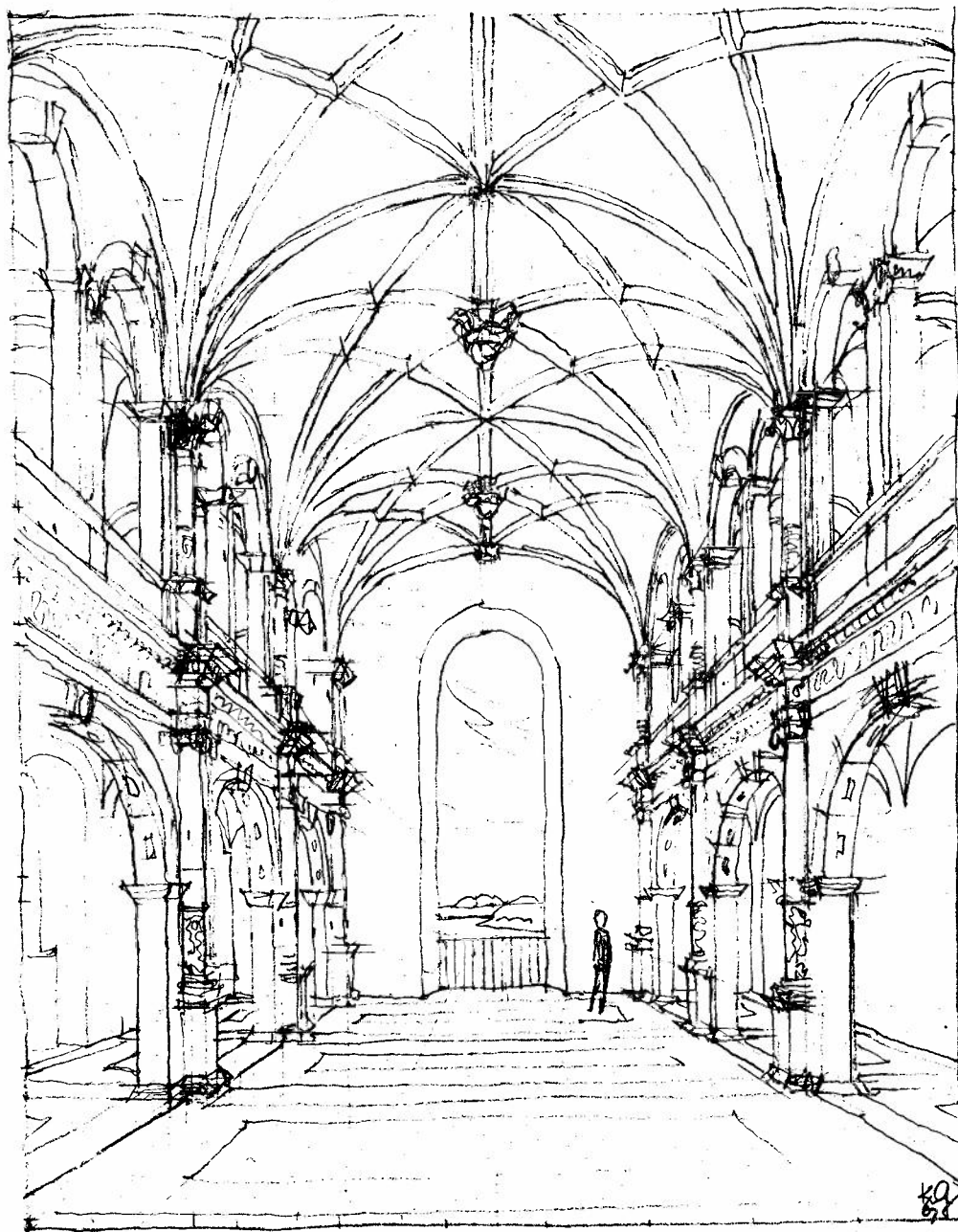
For den, der er fortrolig med de mange kirkeinteriører i den hollandske malerkunst i dens store tid, er der intet påfaldende i, at hunde færdedes i kirkerummet. Det kunne af oven-

nævnte se ud, som det heller ikke har været ukendt hos os. Det må nok her bemærkes, at der ikke findes andre i de nederlandsk-reformerte kirker.

I 1713 var der krig i landet. Efter Carl XII's nederlag ved Poltava i 1709 var Danmark-Norge atter gået ind i den krig, der betegnes som den store nordiske. I januar 1713 angreb en betydelig svensk hærstyrke under feltmarskal Magnus Stenbock rigets sydgrænse. Fremmarchen standsede ved fæstningen Tønningen, hvor hæren indesluttedes, og hvor Stenbock i maj måtte kapitulere. Det er forståeligt, at der har været betydelige rokeringer af danske tropestyrker i januar 1713, hvor uheldigvis slotskirkens alterklæde var under transport. Den 30. november 1718 faldt Carl XII foran den norske fæstning Frederikssten. Krigen var dermed faktisk slut, selv om freden formelt først sluttedes i 1720. Man kunne atter tænke på fredelige sysler, og i 1719 fik da slotskirken sit nye, endnu bevarede alterklæde.

Ved de restaureringsarbejder, som under arkitekt V. Norns ledelse udførtes på Koldinghus i årene 1931–1935, bragtes også slotskirken under tag, og der blev indsat passende vinduer; men selve rummet ændredes ikke, det fik lov at henligge som ruin-

rum. En endelig stillingtagen til rummets videre skæbne, mente man dengang, måtte vente til slottets endelige istandsættelse og være dennes sidste led. Fra museets side regnede man ikke med en rekonstruktion som en realistisk mulighed – i alt fald ikke inden for et overskueligt åremål – men man satsede på en løsning, der muliggjorde en udnyttelse af rummet, samtidig med at man af de bevarede rester af søjler og buer, gesimsers og skrifttavler kunne give en forestilling om i alt fald to af fagene af den oprindelige opbygning. Det var os magtpåliggende, at man så langt gørligt respekterede Christian IV's intentioner. Det var dog hans slotskirke. Forskellige planer og muligheder drøftedes med slottets daværende arkitekt, C. F. Møller, men lagdes til side, da den boligministerielle kommission blev nedsat i 1964. Efter opfordring afgav professor Kai Gottlob i 1966 en redegørelse af mulighederne for kirkesalens istandsættelse.⁴⁾ Det er bemærkelsesværdigt, og måske har det også overrasket nogen, at Gottlob som forslag 1 fremførte en genskabelse af kirkerummet »i den rige arkitektoniske udformning, som det fra begyndelsen havde«. Grundlaget for en rekonstruktion fandtes at være så sikkert, at det ville være forsvareligt at udføre den. Begrundelsen kan tiltrædes; men dagens økonomi

Koldinghus kirkesal. Skitseret opmåling-istandsættelsesforslag ved Kai Gottlob.

overflødig gør en nærmere drøftelse. Gottlob kunne dog også tænke sig den ovennævnte billigere, man kan sige: de bevarede resters løsning. Vi drøftede forskellige muligheder for de bevarede søjlers placering, hvortil Gottlob med rette mente, at den tænkte fremtidige anvendelse af salen måtte være medbestemmende. Det var ligeledes underforstået, at de genrejste oprindelige stykker måtte kunne indgå i en eventuel fremtidig rekonstruktion, således at man tydeligt kunne se, hvad der var nyt, og hvad der var gammelt.

Den nyordning, der præsenteredes i eftersommeren 1980, bryder afgørende med tidligere ideer og planer og præges mere af arkitekt Exners restaureringsæstetik end af historiske hensyn. Til loftsbelysning er komponeret et arrangement af lette buer, der markerer de forsvundne hvælvinger, en morsom idé i elegant udførelse, som nok skal finde forsvare. Der er lagt et pænt flisegulv af ølandssten, som til visse ikke er artsfremmede på Koldinghus; men Christian IV foretrak nu altså på dette sted et skaktavlet gulv i sorte og hvide marmorfliser. Exners øvrige tilføjelser, de grove lygtepæle og et ædeltræspulpitur i nygotisk anslag markerer, at kirkesalen er den restaurerende arkitekts rum, ikke bygherrens. Tilbage til at minde om Christian IV

og for den sags skyld også Hercules van Oberberg findes blot ruinvæggene, som man med utidig pietet har ladet stå uændrede med de mere eller mindre afskallede pudslag, utidig, fordi man af tidligere erfaringer ved, at den ruinmur, der under åben himmel har en smuk og kraftig materialestruktur, kommer til at virke snavset, støvet og trist under dække, trods omhyggelig rengøring. Det har noget med mikroorganismer at gøre, men skal altså prøves igen. Man savner bittert de konkrete rester af Christian IV's opbygning, det var jo slet ikke så lidt endda, og dermed en honneur for den kongelige bygherre.

Noter.

- 1) Koldinghus slots inventarprotokol med henvisning til kvitteringer i Rigsarkivet.
- 2) Arnold Hansen: Om nogle Messehageler; Vejle Amts Aarbog 1946, side 115–136.
- 3) Odense byfogeds arkiv, skøde- og pante-protokol 1711–1716, folio 56. Landsarkivet i Odense.
- 4) K. Gottlob: Koldinghus kirkesal. Skitseret opmåling – istandsættelsesforslag. Stencileret udgave 1966. Med henblik på Gottlobs forslag 4 og 5 må det bemærkes, at det ikke er rigtigt, når han side 3 anfører, at Christian IV's kirkesal er indføjjet i tidligere bestående bygværk. De endnu stående omdebatterede mure er bygget som ramme om Christian IV's kirkesal og har aldrig rummet anden arkitektur.

Di Haassens Hæjstfolk.

Horsens som garnisonsby
fra 1724 til 1842.

Af Sv. Aage Bay.

Udtrykket Di Haassens Hæjstfolk er hentet fra Blichers E Bindstow (1842), hvori Rasmus Owstrup fortæller om sine oplevelser som menig ved Det slesvigske Kyrassérregiment i Horsens. Omtalen af dette som »de Horsens hestfolk« har sikkert været gængs langt tilbage, for Horsens blev garnisonsby i 1724, da en del af det hol-

stenske geworbene (hvervede) rytterregiment indkvarteredes i byen. Det var naturligvis ikke første gang, Horsens fik militær indkvartering, men fra nu af blev militærets ophold permanent indtil 1842 med enkelte mindre afbrydelser på grund af krigsfare eller krig.

Det holstenske Rytterregiment 1724-1734.

*Det holstenske Rytterregiment*¹⁾ kan føre sin historie tilbage til 1675, da der hvervedes to rytterregimenter i Oldenburg og Delmenhorst, som i 1673 var kommet ind under den danske krone. De skulle benyttes i Den skånske Krig (1675-79) og kæmpede først i Nordtyskland; dernæst

deltog de i slaget ved Lund (1676), hvor de led så store tab, at de måtte samles til ét regiment. Det skete under oberstløjtnant Eggert Ditlev Bernstorff, som blev chef for regimentet den 1. januar 1679; denne dato er således regimentets fødselsdag. Efter krigen blev regimentet place-

ret flere steder, fra 1688 til 1701 i Holsten; derefter blev det af Frederik IV lejet ud til Holland og England, der dengang var forenede under Wilhelm III af Oranien, og deltog under navnet *Holstens geworbene Rytterregiment* med hæder i Den spanske Arvefølgekrig (1701–1713). Da denne sluttede, vendte regimentet tilbage til Danmark for at kæmpe i Den store nordiske Krig (1709–1720).

Frederik IV havde nogle år før krigens ophør besluttet at udvide det krongods, som fra Christian V's tid havde været henlagt til underhold for de nationale rytterregimenter.²⁾ Det skulle forøges, så det var i stand til at underholde tolv rytterregimenter og tre dragonregimenter. De kongelige hovedbygninger og ladegårde skulle indrettes til boliger for officererne, mens mandskabet anbragtes i barakker på godserne. I Jylland blev der oprettet tre distrikter: Koldinghus', Dronningborgs og Skanderborgs; det sidste blev på 704 tønder hartkorn og tildeltes Det holstenske Rytterregiment under grev *Christian Rantzau*,³⁾ fra 1722 oberst *Georg Balthasar Samitz*.⁴⁾

Indtil barakkerne var opført, måtte rytterne indkvarteres i købstæderne. Det holstenske Rytterregiment fik kvarterer i Århus, Randers, Horsens, Vejle, Kolding og på Søbygård.⁵⁾ Det viste sig imidlertid, at det var svært at

få barakkerne opført, og de fleste regimenter forblev i byerne.

I marts 1724 fik Horsens pålagt en indkvartering af to kompagnier under major *Johan Kneyl*⁶⁾ og ritmester *Albrecht W. Uslar*.⁷⁾ Magistraten søgte gennem en skrivelse af 18. marts til stiftamtmanden at blive fri for de byrder, som derved blev lagt på byen:

»endog sådan påkommende indkvarteringsbyrde ikke af denne liden bys almue kan bæres uden de flestes påfølgende ruin, hvorfor vi Deres excellence byens og dens fattige indvåneres tarv underdanigst vil have recommenderet, at ved Deres excellences høje formåenhed nogen lindring i fremtiden derudi kunne optineris«.

Men der blev ikke taget hensyn til magistratens indvendinger.⁸⁾

Hvad kostede denne indkvartering byen? Det kan vi se af en beregning fra 1. november 1729, som med uvæsentlige ændringer er identisk med et overslag fra 1725, der er gået tabt.⁹⁾ Heri anføres følgende [de gamle møntenheder rigsdaler, mark, skilling er stedse forkortet til rd., mk., sk.]:

»Hr. major Kneils compagni.

Effective stærk 61 mand, som ligesom sædvanlig ansættes à mand 12 rd. årlig er — 732 rd.,

på compagniet er bevilget 18¾ koner à 6 rd. er — 112 rd. 3 mk.

Hr. ritmester Uslars compagni.

Dets effective sterk = 61 mand, ligeledes à 12 rd. er — 732 rd.

haves ved compagniet 12 rytterkoner à 6 rd. er — 72 rd. og for de øvrige $6\frac{3}{4}$ koner nyder af kassen årlig à 4 rd. er — 27 rd.

Andre onera [byrder]:

Husleje til compagniernes fourage oplag à compagni årlig 15 rd. er — 30 rd.

For officerernes udvisnings brændeveds hjemførelse fra skoven såvel som dets ørkning i skoven, nemlig

major Kneil 27 læs — ritmester Uslar 18 — løjtnant Winterfeld 12 — løjtnant Moldrup 12 — cornet Reisenstein 12 — er 81 læs, hvorfor årlig svares til officererne, som selv besørger derimod træernes yrkning og fremførelse, à læs 28 sk. er — 23 rd. 3 mk. 4 sk.

Lys til Corps de Gvarden [hovedvagten] beregnes i vintermånederne natten 2 sk. og udi sommermånederne 1 sk. er — 5 rd. $4\frac{1}{2}$ mk. 1 sk.

Kakkellovsleje af en kakkellovn i Corps de Gvarden 5 mk.

For skorstenene årlig at renovere 1 mk. 8 sk. Hver compagni en skærekniv til hakkelseskæren à 1 rd. 8 sk. er — 2 rd. 1 mk.

Skrivere for mandtallet over indbyggerne at forfatte, indkvarteringsligningen at skrive og renskrive samt billetterne at forfærdige og udstede til hvert års 26. maj og 26. okt. er tilstået for sin umage samt for dertil brugende papir og indbinding etc. hver gang 8 rd. er — 16 rd.

Summarum indkvarterings onera 1753 rd. 5 mk. 13 sk. a.

Dette beløb skulle ifølge en forordning af 5. maj 1683 lignede på borgerne med den halve del på ejendomme og markjorder, den anden halve del på brug og næring. Om det første rejste der sig straks en heftig strid i byen om, hvorvidt lejerne skulle betale af de huse eller jorder, de havde lejet,

eller om det tilkom ejerne.¹⁰⁾ Mange mente, at de fattige ikke burde bebyrdes; over for dette blev gjort gældende, at ejerne så blot ville holde sig skadesløse ved at forhøje lejen. Magistraten indankede striden for stiftamtmanden, som den 23. februar 1725 (under henvisning til en forordning af 11. april 1685) bestemte, at de lejende skulle ansættes til skatten; men kunne de ikke have indkvartering på grund af uformuenhed, måtte ejerne selv være ansvarlige, så det ikke faldt byen til byrde. I øvrigt formanede han til en retfærdig ligning.

Denne blev foretaget af fire dertil udpegede borgere tillige med magistrat og gejstlighed. Først beregnede de, hvor stor en del af grundtaksten, der skulle svares indkvartering af. Byens grundtakst udgjorde i 1725 29 000 rd. 5 mk. 10 sk. Men heraf fragik de huse, som efter loven var fritaget. Det gjaldt ejendomme, der tilhørte ansatte ved kirken, skolen, hospitalet, magistratpersoner, fundatsejendomme m. m. Tilbage blev 24 037 rd. 1 mk. 12 sk. Byens jorder var tilsammen på 139 tønder 5 skæpper hartkorn, men også de blev reduceret ved fradrag af embedsjord og fundatsernes besiddelser, så til rest blev kun 115 tønder 7 skæpper 2 fjerdingkar. Af disse var der 157 gårdsavlinger på i alt 100 tønder 6 skæpper $1\frac{5}{8}$ album à 40 rd. tøndens og toftejorder på 15 tønder 1 skæppe 3

fjerdingkar à 30 rd. pr. tønde — i alt blev det til 4 514 rd. 12 sk., som blev lagt til de foranførte 24 037 rd. 1 mk. 12 sk. grundtakst af bygningerne. Det bliver 28 551 rd. 2 mk. 8 sk. Og da næring og brug skulle dække den halve del af indkvarteringsomkostninger, måtte de også beregnes til 28 551 rd. 2 mk. 8 sk. *Summa summarum* grundtakst, markjorder, næring og brug 57 102 rd. 5 mk.

Når man satte dette beløb i forhold til indkvarteringsudgifterne på 1753 rd. 5 mk. 13 sk., blev resultatet, at der af hver rigsdalers ansættelse skulle betales 3 sk. danske, hvilket i alt blev til 1784 rd. 2 mk. 12 sk. Der var således 30 rd. 2 mk. 15 sk. tilovers, som kunne holdes i reserve til uvisse udgifter.

I realiteten var major Kneyls kompagni på 61 ryttere, 19 koner og 19 børn, som blev fordelt på 44 kvarterer, og ritmester Uslars kompagni på 61 ryttere, 12 koner og 12 børn, fordelt på 50 kvarterer — altså 94 kvarterer i en by, som ifølge grundtaksten 1717 talte 475 våninger.¹¹⁾

Betalingen af indkvarteringen, der kunne ydes i penge eller in natura, blev for størstedelens vedkommende holdt uden for kærnerregnskabet. Den blev indført på en »likvidationsliste«, der revideredes hvert halve år af hensyn til flytning, dødsfald eller ændrede formueforhold. De, der havde indkvartering ud over, hvad de

var skyldige i skat, fik betaling fra dem, der ikke havde indkvartering, fortrinsvis de mindre bemidlede borgere, som ikke havde overflødige huserum. Dertil kom en gruppe af borgere, som betalte direkte til kærnerkassen (»Rytterkassen«), hvad byen skulle yde af brændsel til officererne, leje af munderingskamre, fouragerum og lignende. Denne kasse havde gerne et lille overskud, som blev brugt til byens andre fornødenheder; i 1742 lånte man således havnen 300 rd. »af de indkvarteringen vedkommende penge«.¹²⁾

Det ældste kærnerregnskab, der er bevaret i regimentets tid, er fra året 1733.¹³⁾ Det viser en samlet indtægt på 459 rd. 5 mk. 6 sk., hvori er medregnet en overførsel fra forrige år på 40 rd. Udgiften er på 405 rd. 3 mk. 11 sk. Rytterkassen angives til 136 rd. 2 mk., og deraf er betalt til major Pults¹⁴⁾ for hans brændes hjemførelse og yrkning den forbigangne vinter 18 læs, til to kornetter 24 læs, i alt 42 læs à 1 mk. 12 sk. er 12 rd. 3 mk. 4 sk., og for selv besørget munderingskammer 20 rd., i alt 32 rd. 3 mk. 4 sk. Dertil kommer lys til Corps de Gvarden 3 rd. 5 mk. 12 sk., til rådmand Kragh for to indkvarteringslister og billetterne 10 rd. og endelig indkvartering for nogle afdankede ryttere 1 rd. 0 mk. 8 sk. Det bliver 47 rd. 1 mk. 8 sk. og et overskud på ca. 90 rd. Men der

har åbenbart kun været ét kompagni i byen på dette tidspunkt; mærkelig nok nævnes lejen af fouragerum ikke. En udskrivning på godt 1753 rd. må siges at være en tung byrde på en by, hvis kommuneregnskab balancerer med ca. 400 rd. Ganske vist fik Horsens hjælp (»soulagement«) fra købstæder, der blev forskånet for indkvartering; men det var ikke store beløb, og de indkom temmelig uregelmæssigt. Fra 1728 til 1732¹⁵⁾ var det gennemsnitlig 60 rd. og i 1733 omtrent 45 rd. Borgerne brugte da også indkvarteringen som undskyldning for, at de ikke kunne hjælpe København i anledning af branden i 1728. Rytterindkvarteringen har »mere svækket dens indvånere end nogen skal kunne tro eller tænke«. ¹⁶⁾

På den anden side blev pengene jo i byen — bortset fra torvehandelen med bønderne — og dertil kom de beløb, som staten udbetalte garnisonen som gage til officerer og til supplerung af de meniges løn m. m.

Fra 1700 til 1763 blev en rytter lønnet med 2 rd. 64 sk. om måneden eller daglig 7½ sk. + 1½ pund brød.¹⁷⁾ Underofficerer og menige havde desuden fri husværelse med ild og lys. Det indskræpes i flere forordninger, at de ikke måtte kræve mere af deres værter og skulle være tilfredse med det logi, som værten kunne byde på. »Underofficerer og menige, som ind-

kvarteres flere end een i et hus, skal sove to og to sammen og være tilfredse med en underdyne eller i mangel af denne en halmsæk med en hovedpude, lagen og overdyne eller dæken«. Skulle der ikke være en seng til rådighed, måtte de henvende sig til deres officer, der ved henvendelse til magistraten kunne fremskaffe en sådan.¹⁸⁾ I 1727 bevilgede magistraten 18½ seng til rytterkonerne, der som nævnt også fik et bidrag af kommunen.¹⁹⁾ I 1725 fik rytterne lov til at supplere lønnen ved privat arbejde, når de alene fik hjælp af koner og børn til det. Det var en bestemmelse, som håndværkerne ikke var glade for, og som også ramte daglejerne føleligt.

Forplejningen måtte de indkvarterede selv sørge for. Garnisonen havde ingen kantine, så det almindelige har været, at rytteren spiste hos sine værtsfolk mod betaling, og hans værelse blev som nævnt også betalt af byen. Der var altså herigennem mulighed for ekstraintægter for værtsfolkene. Den største fordel af indkvarteringen havde dog de, som lejede ud til munderingskamre, fouragerum og officersboliger eller leverede fourage til regimentet. Brændslet købtes foreløbig i kronens skove. Indkvarteringskatten blev altså i borgernes lommer; der er tale om en mindre udjævning af indkomster; men der er ingen tvivl

om, at den ramte de mindst bemidlede hårdt.

Det har været et flot syn at se disse ryttere på deres kraftige jyske heste, iklædt rød kjole med stålgrå besætning, fra 1730 rød kjole med blå krave og gult underfor, med et sort kyrads på brystet og en mægtig sabel dinglede ved siden ride gennem byen ud til eksercerpladsen på den af byens marker, som lå brak. I stedet for fane havde man en violet standard med gyldne blomster og kongens navnetræk. Uniformen var efter preussisk mønster: på hovedet en stor trekantet filthat med opslået skygge, håret pudret med hvedemel og forsynet med en pisk på godt 60 cm's længde, der for at have den fornødne stivhed flettedes med en tyk ståltråd. Halsen var beskyttet af et stift lærredsbånd og brystet som nævnt dækket af et sort kyrads af jernblik. Benene var stukket i sorte kravestøvler, der begyndte over knæene og var indgnedet i pudsevoks for at blive stive og få et glimrende udseende. Bevæbningen bestod foruden af sabel af et par pistoler og et gevær.²⁰⁾

Rytterne var hvervede og bestod på denne tid overvejende af tyskere, kommandosproget var tysk og officererne også mest tyskere. Den menneskelige kvalitet var som helhed ringe, hvilket til dels forklarer de barbari-

ske straffe i den militære straffelov såsom krumslutning, løben spidsrod, prygl og mørk arrest på vand og brød. De folk, som lod sig hverve, gjorde det naturligvis ud fra forskellige motiver: eventyrlyst, økonomisk uføre, ønsket om at unddrage sig straf for en forseelse, eller de blev i fuldskab presset ind i hæren af energiske hververe ved regimenterne. Der har været brave folk iblandt, men de fleste har næppe følt nogen særlig forpligtelse til at kæmpe for det land, som hvervede dem, og rømminger var meget almindelige i datidens hære.²¹⁾

Garnisonen var et fremmedlegeme i den lille provinsby, og borgerne har nok følt samværet med den som værre end den økonomiske byrde. Der skal ikke megen fantasi til at forestille sig de ulemper og anledninger til skændsmål, det gav, at skulle have en rytterfamilie klods op af værtens egen, eventuelt med fælles køkken. Indkvarteringen gav anledning til talrige klager²²⁾ til magistraten over formentlig uretfærdighed i skatteansættelse og indkvartering; flere søgte at unddrage sig skatten under påberåbelse af, at de ikke drev borgerlig næring og brug; det var f. eks. tilfældet med apoteker Schmidt, der hævdede, at han havde opgivet al handel. Takserborgerne kunne dog bevise, at han var mellemmand og kautionist for andres handel.²³⁾

Der er mange vidnesbyrd om, at forholdet mellem borgerskabet og garnisonen var dårligt.²⁴) I 1728 klagede ritmester Uslar til oberst Samitz over de slette kvarterer, »bracher«, og hestestalde og over de »opiniatre« borgere, som gav ham hånske svar, når han krævede nogle stalde repareret, hvorefter obersten truede med at sætte hestene i borgernes private huse og stalde, »und sollten daraus ein oder andere Desordres entstehen, wird es mir oder meinen officiers nicht zu imputieren sein« (og skulle deraf opstå en eller anden uorden, skal det ikke lægges mig eller mine officerer til last).

Men også borgerne klagede. Justitsprotokollen er rig på episoder, som militæret er blandet ind i. I 1725 klagedes der over rapserier af gæs, i 1730 over røveri fra en nagelsmed, og her til kom personlige overfald på borgere, både af menige og officerer. I 1725 var det rytteren Jens Bredt, der overfaldt Christen Sørensen Gylding, fordi han havde nægtet ham og hans familie kvarter; samme år overfaldt løjtnant Reventlou handelsmand Rasmus Jørgensen Wulf, da han var på vej til højmesse, oven i købet under kirkeparaden mellem første og anden ringning. I november samme år gik det ud over handelsmand Hannibal Brandt, som Reventlou stak efter i hans seng, fordi han var blevet an-

bragt i et andet kvarter; samme Reventlou fik i øvrigt også en lejermåls-sag på halsen i 1727. I 1731 var der et værtshusslagsmål og et overfald på Johan Frandsen.

En særlig anledning til sammenstød med borgerskabet gav de natpatruljer, der om aftenen færdedes på gaderne for at holde orden blandt de militære. I 1727 gik det ud over prokurator Christen Calmer, som blev trakteret med skældsord og prygl. Den 5. marts 1731 udsendte magistraten en erklæring,²⁵) som ganske vist ikke nævner rytterne, men sikkert er møntet på dem:

»Formedelst nogle af borgerskabet besværer sig, hvorledes de af ubekendte skarns mennesker på gaderne overfaldes med hug og slag, så de ikke kan værgе sig, men for at frelse livet må undløbe og retirere til deres eller andre godtfolks huse, altså bliver slige ubekendte skielmske mennesker hermed advaret, om de ved deres optengte og forsættelige stratten røverske skielmske øvelse lider skade af den uskyldige, da at lide det på deres gerning og deres medvirken ... Og tilholdes samtlig borgerskabet, at de allerunderdanigst lader sig være efterretlig kongl. allern. forordning med deres kortgevær [en slags partisan], når de fornemmer duel eller nogen overfaldes på gaden, enten det er ved nat eller dag, at afværge ulykke og straxen pågribe og anholde den skyldige til fortjente strafs lidelse og til at få de skielmske ubekendte mennesker, som på gaden ved nat eller dag understår deres voldelig formastelse at begå, skal de som derom haver nogen videnskab og ville give magistraten, byfogden

eller hans fuldmægtig det betimelig til kende, derfor nyde en recompance [belønning] ...«.

Til sidst skal nævnes et tragikomisk forsøg i 1728 på at hverve byens nyan-satte unge organist (født 1705), Anders Lütken.²⁶⁾ Efter et par dages drikkegilde med nogle militære lod han sig hverve i fuldskab, og rusen blev så flittigt vedligeholdt af hververne, at de ikke alene kunne præsentere ham for ritmester Uslar, men en uges tid senere for hvervningskommissionen og oberst Samitz i Skanderborg, hvor han i sin rus bekræftede, at han gerne ville være soldat.

Kirkeinspektionen tog imidlertid af-fære. Han havde jo forladt sin tjene-ste uden opsigelse. Også byfogden greb ind sammen med købmand Ber-ring, hvem Lütken skyldte penge. Men obersten holdt på, at hvervning-gen var korrekt foretaget. Lütken, der efterhånden var blevet ædru, søgte tilflugt hos provst Norup og bad om hjælp til at komme ud af sin ulykke. Der blev taget tingsvidne, og dette blev tillige med en ynkelig skrivelse fra Lütken sendt til stiftsøvrigheden, ledsaget af et kraftigt angreb fra kir-keinspektionen på militærets frem-færd i denne og andre sager:

»Dette er desforuden ikke usædvanligt, at underofficererne, som skulle holde de ge-mene i deres kvarterer om natterne, selv voldeligen overfalder folk i husene og med

Menig holstensk kyrassér ca. 1719. Tegning af Th. Møller. Horsens Museum.

tiltagne gemene udhugger både vinduer og porte ... Nådige herrer, Guds huses og vores høje protecteurer. Det er ikke dermed gjort, at denne kirkens betjenter og organist bliver (det vi dog ikke vil håbe) os fratagen, helst han er os til orglerne her nyttig, såsom han vel forstår sin profession ... Kort tid siden er en af aftensangs prædikanterne, en collega scholae, i sine studeringer, da han om morgenen skulle prædike, og af tvende ritmester Uslars underhavende overfalden i marken, ind i byen ved trusler, skældsord og gevær, da de ham ikke i selskab med sig kunne bringe, til sit hus forfulgt, og det i påsyn af mange borgere, som ej bedre blev derpå beegnet. Slige og flere uanstændige måder at hverve folk på, særdeles kirkens betjenter, beder vi i underdanighed Deres excellence og hr.

biskop ville ved Deres gunstige intercession [indgriben] og forestilling hos vores allernådigste arvekonige se os og andre hans tro undersætter befriet fra».

Efter at have modtaget denne skrivelse greb stiftamtmand Løvenørn ind og fik Lütken befriet.

Det slesvigske Kyrassérregiment 1739-1758.

I 1734 sendtes Det holstenske Rytterregiment under oberst Frederik Eberhertz til Rhinen for at deltage i Den polske Arvefølgekrig (1733—1735).¹⁾ Det kom ikke i kamp, men gjorde sig forhadet ved at plyndre befolkningen, hvilket næppe har undret i Horsens! Tilbage i byen blev over 40 afskedigede soldater, som hævdede, at de efter loven var fritaget for alle skatter og borgerlig tyngde med undtagelse af told, accise [afgift på varer, der bringes til byen] og konsumtionsskat; men magistraten bestred, at dette gjaldt den borgerlige tyngde, når de afdankede tog arbejde på lige fod med byens andre borgere.²⁾

Tropperne vendte hjem i begyndelsen af 1736, men blev foreløbig indkvarteret i andre byer. Horsens betalte soulagementspenge til Vejle, Skanderborg, Århus og Randers i årene fra 1735 til 1739 ifølge kærnerregnskaberne.³⁾ Regimentschef var fra 1738 oberst *Ove Juul* til Ravnholt.⁴⁾

I disse år blev grundlaget for indkvarteringsskatten ændret med fremtiden for øje. I 1735 foreslog lodsejerne under henvisning til forholdene i Kolding, at de blev befriet for indkvarteringsskat af deres jorder, samtidig med, at de gjorde gældende, at disse var faldet så stærkt i værdi under landbrugskrisen, at det var umuligt at få en rimelig leje af dem. Man gjorde stiftamtmanden opmærksom på, at hverken gårdsavl eller toftejorder var henlagt til nogen bestemt bygning og ikke var medregnet i grundtaksten af 1682. Jorderne kunne købes og sælges frit. Det var derfor urigtigt, at magistraten i 1725 havde indrettet en takst over avlingerne. Det måtte være nok at beskatte udbyttet af jorderne.⁵⁾

Forslaget vakte naturligt nok stærk modstand blandt de borgere, der ikke havde jord, og hvis skat ville blive forhøjet, om lodsejerne fik deres vilje. Foreløbig lod man sagen hvile. Men i 1739 fik Horsens på ny indkvartere-

ring, nu af hele tre eskadroner af Det holstenske Rytterregiment, der fra 1748 benævntes *Det slesvigske Kyras-sérregiment*, og derved blev spørgsmålet aktuelt. De seks borgere, som sammen med magistraten skulle ligne skatten, gik ind for at fortsætte med den gamle ordning, som man havde haft i fjorten år uden klage. Magistraten ville derimod friholde jorderne og gav udtryk for sin harme over, at de seks takserborgere gennemførte den gamle ordning, inden der var truffet en afgørelse i tvisten. Magistraten fik støtte af kancelliråd Lichtenberg, som skrev til stiftamtmanden, og dermed var sagen afgjort. I sin indstilling til kongen⁶⁾ henviser stiftamtmanden til forholdene i Kolding og fremhæver det urimelige i, at en jordbruger ikke alene skal betale skat af sin bolig, sin næring og brug, men også af den jord, han dyrker. Derefter udgik markjorderne og tofterne som skattegrundlag for indkvarteringen.

Efter et reglement af 14. april 1733 skulle et rytterregiment bestå af 51 ryttere, hvortil kom maksimalt 15 koner. I 1747 reduceredes det til 46 + 12 koner, og således forblev det til 1755, da man vendte tilbage til den forrige styrke.⁷⁾

Horsens fik således i 1739 indkvarteret 153 ryttere + officerer og op til 45 koner; men det var mindstemålet. Fra tid til anden øgedes styrken. Som

kompagnichefer nævnes i regnskaberne indtil 1758 oberstløjtnant *Trappaud*⁸⁾ og major (ritmester) grev *Trampe*⁹⁾ som ledere af to kompagnier gennem hele perioden; det tredje kompagni har som chefer oberstløjtnant *Reichau*,¹⁰⁾ der i 1745 afløses af ritmester *Rosenkrantz*¹¹⁾, der igen erstattes af major *Rottern*¹²⁾ i 1750; han dør i Horsens i 1760. Kompagnierne afmarcherede fra Horsens den 29. september 1743 på grund af den truende krig med Sverige. Horsens måtte i den anledning levere 36 heste og 13 kuske,¹³⁾ hvortil kom en almindelig ekstraskat (hvis restancer blev inddrevet ved militær eksekution, d. v. s. tvungen indkvartering, indtil restancen er betalt). Men krigsfaren drev hurtigt over, og regimentet vendte tilbage for at blive i Horsens indtil 1758.

I 1740 blev der udsendt et »Reglement for Cavalleriets Indkvartering udi Kjøbstæderne i Danmark«. ¹⁴⁾ Det bestod af 17 artikler, hvoraf de vigtigste her skal anføres.

Byen skal som hidtil levere rytterne fri husværelse, varme og lys. Om deres logi hedder det: »Hvor det ellers så falder, at værten har afdelet et kammer hos sig selv til sin indkvartering, og derudi dog ingen skorsten eller ildsted findes, der skal rytteren have frihed at benytte sig af værtens varme og ildsted, dog ikke til tvæt eller marketenderi for andre at holde, og således, at værten bliver selv mester og husbonde af sin stue, og ham ikke sker nogen molest eller hindring af sin håndtering, og udi sådanne kvarterer

skal forskaffes rytteren til at affodre sin hest i stalden og at gå til sengs ved månedlig lys, en fjerdedel skålpund [et skålpund = 499,75 g] samt desforuden leveres rytteren en liden håndlygte«. (4)

»Den indkvarterte under-officer og gemene skal nøjes med de logementer dem af værten kan anvises, når de kun er tætte på tag og fag, vinduer og døre, og de senge, han kan anskaffe, som skal bestå udi et stand-sengested med en under-dyne, en over-dyne eller senge-dækken, en hovedpude og månedlig et par blågarnslagen, såvelsom og et blågarns håndklæde, hver måned rent leveret; hvor værten ellers ikke selv har under-dyne med fiederfyld, så må bruges under-dyne med halmfyld. Med hvilke senge- og linklæder, den indkvarterede sig tilbørlig skal forholde, at ey skulle befindes, det han forsætligvis samme har beskadiget eller ruineret, thi i slig fald bør han betale det af sin gage efter foregående billig vurdering«. (5)

Videre skal de indkvarterede, når de udi borgerens baraque forlægges, anskaffes af værten til hver baraque et bord, en bænk og en træstol samt et stand sengested til hver to personer af rytter og deres koner (men underofficerer eller trompeter nyder, ligesom foregående 2den art. formelder, hver en seng alene, enten han er gift eller ugift); der skal og være i hver baraque en kakkelovn, og til rytternes ildkar en jerngrøde, foruden og årlig ham leveres en lerpande og to lerpotter«. (6)

Hvis rytteren indtager sine måltider hos værten, skal denne hente sin betaling hver lønningdag hos kompagniets chef. Det er forbudt en rytter eller underofficer at holde marketenderi for andre, fordi dette må anses for borgerlig næring. Endelig skal værten sørge for, at rytteren er hjemme kl. 8 aften, eller når retræten blæses.

Hvor værten tager mod indkvartering af

heste, skal han sørge for et forsvarligt indrettet staldrum med spil-tov, hæk og krybbe og årligt levere rytteren for hver hest en træspand, en træskovl og to staldkoste. Til hvert kompagni skaffer byen hvert tredje år hakkelseskiste og hvert andet år en ny skærenkniv.

»Ober-officererne skal anvises convenable quarterer og derfor betales nemlig: Af en oberst fire rigsdaler, en oberstløjtnant eller major tre rigsdaler, en ritmester eller capitajn to rigsdaler og en løjtnant, cornet eller fænrík en rigsdaler månedlig til leje«. (17)

Endelig pålægges det byen at skaffe en bekvem eksercerplads, munderingskamre, plads til stabs- og brødvogne, fouragerum, Corps de Garde med varme og lys og — vist som noget nyt — en sygestue »såvel til farlige og smitsomme, som og til andre veneriske-sygdomme, udi hvilke tilfælde patienten må have fornøden tilsyn og pleje samt bestandig varme og fornøden lys, hvilket sidste, både varme og lys, endog af byen forskaffes«. (8)

Det er klart, at den øgede indkvartering stillede store krav til byens økonomi og førte til en intens udnyttelse af de forhåndenværende beboelser. Indkvarteringskassen (Rytterkassen), hvoraf byens udgifter til munderingskamre og fouragerum bl. a. blev betalt, steg til et beløb på mere end 250 rd., mens den i 1733 kunne nøjes med ca. 50. Hertil må lægges en fast ydelse fra Viborg fra 1741 på 204 rd., som man selv måtte hente. I 1741 skulle hvert kompagni have 408 læs hør og 204 læs halm;¹⁵⁾ selv de mindste rum blev taget i brug til opbevaring; der var i de to år fra 1739 til 1741 hele 18

udlejninger, hvoraf de fleste meget beskedne. Dertil kom tre munderingskamre og naturligvis staldrum hos borgerne til de mange heste. Hovedvagten (Corps de Garden) havde lokale på rådhuset; sygestuen var et værelse, som blev lejet hos en af byens borgere for 12 rd. årligt + 2 rd. til varme.

I en redegørelse¹⁶ for byens problemer i 1747 klager magistrat og borgere bittert over den store indkvarteringsbyrde:

»Siden de herværende 3de compagnier ved forstærkninger, fouragehuse, munderingskamre og sygestuer med videre, som falder mere kostbar end os er muligt her at melde, fornemmeligst da compagnierne, der er lige så mange her som i Aarhus, har været rekrutteret fra 45 til omtrent 80 mands stærke, og således her i byen kvarteret 240 mand med koner og heste efter tal, da Aarhus, (der) er mere end dobbelt større og af handel vel muligt fire gange overgår, hvad dette lidet sted ud af borgerskabet eller handel kan beregnes til, derimod alene erhholdet på den tid 153 mand«.

Klagen blev gentaget og uddybet i magistratens indberetning 1753.¹⁷) Her nævnes først de officerer, som da var indkvarteret i byen: oberstløjtnant Trappaud, major grev Trampe og major Rottern; dertil kommer løjtnanterne Ventin og Trappaud samt en kornet Knudt. Disse betalte dog for deres indkvartering; derimod

måtte man yde husleje for en søfficer, der tog sig af enrulleringen til flåden. Og man fortsætter:

»Her udi Horsens er indlagt udi kvarter 3de compagnier ryttere af velbårne hr. general Beenfeldts regiment, som i mangel af kongelige baraquer og stalde er indkvarteret hos borgerne, som derover har en stor byrde og bekostning, ønskedes gerne, at denne liden by igen kunne blive lindret og befriet med at holde 2de compagnier i steden for den nu må holde 3 compagnier og nyder alene 204 rd. i soulagement årlig af Viborg . . «

»Indkvarteringsbyrden lignes over indvånerne 2de gange om året, hver 10. maj og 10. okt. formedelst en del af indvånerne hvert halve år omflytter og dels deres næring, brug og omstændigheder foranderlig særdeles ved dødsfald.

Dens onera er således:

Byen er pålagt at kvartere 3de compagnier, hver 46 mand stærk, er 138 mand, som hver anslås årlig for 6 rd. — er 828 rd.

ved hvert compagni er 13 koner, tilsammen 39, anslås ligeledes årlig 6 rd. — er 234 rd. Munderingskammer for hvert compagni årlig 6 rd. — er 18 rd.

Fourageleje til hvert compagni årlig 20 à 24 rd. — er 72 rd.

Lys til Corps de Garden, kakkelovnsleje og renovation årlig 12 rd.

Hakkelsesknive for compagnierne årlig 4 rd. Sygestue og kakkelovnsleje 14 rd.

Papir til forretningerne og billetterne årlig til skriveren betales 10 rd.
er 1192 rd.

Og modtager eller besørger de af indvånerne kvarter for rytterne med deres koner og heste, som mest bør svare, og de som tilkommer mindre at betale giver dennem tillæg; de øvrige betaler, hvis de er pålagt efter lig-

ningen udi rede penge til byens kærner, som deraf efter magistratens anvisning udbetaler munderings, fourage og sygestueleje med videre som ovenmeldt.

De 1192 rd. er mindre end i 1725, da rytterne beregnedes til 12 rd. pro persona årligt. De ordinære udgifter for byens civile formål lå i disse år højst på 500 rd.

Som begrundelse for at indkvarteringen måtte indskrænkes til to kompagnier anføres, at mange store gårde beboes af gejstlige, kongl. betjente og privilegerede personer, der er fritaget for at svare indkvartering af deres iboende gårdes grundtakst. Og endelig nævner man som et af de største problemer for indkvarteringsværterne:

»Skønt kun såre lidet træ eller brændsel er at få for penge, er borgerne ligefuldt pligtig foruden andre ting at skaffe enhver rytter årlig 9 læs efter det kgl. reglement af dato 23. juni 1740; dog nyder byen ikke den dertil belovede og tillagte årlig udvisning af kongens skove som tilforn, men samme højt må savne, ihvorvel de som meldt skal forsyne byens 3de compagniers mandskab 138 ryttere og 37½ [sic] kone foruden børn med det dem tilkomne ildebrand, som falder dem heel besværlig. Det var derfor så meget ønskelig som højtrængende, om byen igen måtte forhjælpes at nyde den udvisning af hans maj.'s skove som til indkvarteringen forhen skulle svares, da byrden blev så meget lettere for de, som holder indkvarteringen, foruden at hele byen deraf kunne have gavn og nytte.

Menige kyrasserer ca. 1760. Carl Bertram: *Vorstellung der sämtlichen Kön. Dänischen Armee (København 1761), tavle 18.*

Dette ønske er dog næppe blevet opfyldt, det skanderborgske ryttergods solgtes i 1767.

Forholdet mellem garnison og borger-skab synes i øvrigt at have været tilfredsstillende. Rytterne bestod i hovedsagen af jyske bønderkarle,¹⁸⁾ og officererne var sikkert mere kultiverede end tidligere. I anledning af arrestationen af bødker Hans Kieldsted i 1755 prises major Trampe af de borgere, som støttede Kieldsted, for sit »ædle og christlige gemyt«. ¹⁹⁾ Et forbud i 1741, mod at rytterne gik håndværkerne i næringen, har sikkert også

haft gode virkninger, men der var dog 22 aftakkede ryttere i byen i 1748, som måtte leve af deres håndværk.²⁰⁾ En enkelt voldsom episode hører vi om i begyndelsen af garnisonens ophold. I 1739 overfaldt en korporal og to ryttere nogle borgere, da disse gik hjem fra et julegilde.²¹⁾ I 1740 klages der over tyverier, som man tilskrev garnisonen.²²⁾ Samme år skete en tragisk begivenhed, idet Kirsten Sørensen

datter kom til at skyde en korporal, der logerede hos hende. Der kan næppe være tvivl om, at det var et vådeskud; men hun blev dømt til at miste sit hoved ved sværdet, dog måtte hun begraves på kirkegården.²³⁾ Der har rimeligvis været flere sammenstød mellem borgere og militære, men sammenlignet med den første indkvartering er der åbenbart sket en ændring til det bedre i samværet.

Indkvarteringer fra 1758 til 1778.

I 1758 blev regimentet sendt til Holsten under kommando af general Ove Juel, der dog solgte det i 1761 for 12 000 rd. til oberstløjtnant *Wulff Diderich von Schulenburg*,¹⁾ som var dets chef indtil 1763. Anledningen til troppesamlingen i Holsten var, at man frygtede et indfald i hertugdømmet under Den preussiske Syvårskrig (1756–1763). I 1762 trak det op til krig med Rusland, hvor Paul III var blevet kejser. Han var af den gottorpske slægt og nærrede et fanatisk had til det danske kongehus, som han ønskede »at jage til Trankebar«; heldigvis for os blev han samme år styrtet af sin hustru, og hun besteg tronen som

kejserinde under navn af Katarina II. Dermed var krigsfaren drevet over, og hæren kunne igen fordeles over hele landet.

Horsens blev dog ikke fri for indkvarteringer i disse år. Flere soldaterkoner var blevet tilbage i byen, og de måtte indkvarteres og underholdes tillige med dem, der var fulgt med eskadronerne. Fra den 21. juni 1758 til den 26. maj 1763 fik de udbetalt 768 rd. 3 mk. 15 sk., hvoraf Horsens skulle af med de 501 rd. 1 mk. 7 sk.; resten fik byen refunderet af Varde og Ringkøbing.²⁾ Munderingskamrene skulle også betales, og i 1762 fik Horsens ordre til at stille 36 heste til artille-

riet; byen blev delt i 36 læg, som hver skulle betale 30 rd. til en hest.³⁾ Samme år kom der to kompagnier norske dragoner under oberst Sehested, som først forlod byen den 14. maj 1763 og kostede 663 rd. 2 mk. 4 sk.⁴⁾ Endelig må hertil føjes tunge krigsskatter, som var fælles for hele landet.

I 1762 var den berømte franske generalfeltmarskal grev Louis Saint Germain blevet hærchef. Han ønskede en felthær af lutter indfødte og kunne som argument for dette henvise til de talrige desertationer fra den danske hær under troppesamlingen 1758—1762; men regeringen frygtede, at landbruget ville forfalde, hvis det blev tappet for arbejdskraft. En ny hærordning af 3. august 1763 indebar dog store forbedringer.⁵⁾ Landmilitisen blev nu integreret med den hvervede hær ved, at et antal landmilitissoldater indlemmedes i den hvervede hærs kompagnier. Denne blanding skulle styrke hærens nationale pålidelighed, men krævede naturligvis, at det »nationale« mandskab måtte indkaldes til årlige øvelser nogle uger sammen med de hvervede. Hærens officerer blev nu sat på fast løn, alle sportler og leverancer in natura bortfaldt med enkelte undtagelser. I månedsløn fik en eskadronchef 49 rd., en sekondløjtnant og en vagtmester 16, eskadronens seks korporaler og to trompetere 13 pr. måned,

mens de 46 ryttere hver fik $7\frac{1}{4}$ sk. daglig, hvortil kom som før frit kvarter med lys, brænde, påklædning (over- og undermundering) og brød. Købstæderne skulle nu også sørge for frit kvarter til officererne tillige med staldrum.

Hærloven fik ikke lang levetid; allerede den 13. april 1767 kom en ny.⁶⁾ Regimentets navn ændredes til *Det slesvigske geworbene Regiment Dragoner* — forskellen mellem dragoner og kyrasserer ligger fornemmelig i, at kravene til rytternes og hestenes størrelse er mindre hos dragonerne. Eskadronen skulle nu bestå af 4 overofficerer, 7 underofficerer, 2 trompetere og 108 ryttere (i krigstid), hvoraf $\frac{1}{3}$ skulle være nationale; de sidste indkaldtes til 4 ugers tjeneste to gange årligt.

Hærreformen i 1763 blev fulgt op af et nyt indkvarteringsreglement af 21. april 1764,⁷⁾ der forbedrede officerernes kår. Deres logi skal nu som nævnt betales af byen, og der blev fastsat et mindstemål for kvaliteten af deres logi:

»For en subalterne [underordnet] officer skal anvises et kammer, og i fornøden fald for 2 subalterne ikkun et kammer med 2 senge. For en capitain et kammer med en alcove eller et lidet sove-kammer. For en major eller oberst-lieutnant et kammer mere, og for regiments-chefen endnu et stort kammer eller sahl mere. Herforuden skal obersten, såvel som de andre udi stæderne værende

officerer, når de er commanderende, have et køkken, spise-kammer og kælder. Og må i øvrigt ses derhen, at de gifte officerer anvises kvarter i sådanne huse, hvor de, for billig betaling, kunne erholde den mere end dette Vores allernådigste reglement dem bevilger udfordrende leylighed« (3).

»Officerernes senge skal forsynes med omhænge eller gardiner af silke, ulden eller linned, ligesom værtens omstændigheder det tillader, dog må de altid være hele og rene. Og skal en officers seng bestå af en strå-sæk, underdyne med feder, madrats, hoved-dyne og hoved-pude samt en overdyne med feder eller et ulden eller cattuns dekken. I fald værten ingen madrats haver, giver han i dets sted endnu en under-dyne. Lagenerne skal hver 4de uge leveres rene, og skal de subalterne officerer behjælpe sig med en underdyne, når værten ikke kan bringe flere til veje« (4).

»I hver officerers kammer skal være en kakkelovn med ildskuffe og ildtang, et bord og 3 stole samt gardiner i vinduerne efter værtens omstændigheder, dog rene og hele, en lysestage af tin, messing eller kåber og en stor kande og håndbekken af tin eller stentøj. Compagnichefen skal anvises leylighed til munderingskammer og ved cavalleriet ligeledes til at forvare deres heste-foder, dog må compagnichefen rette sig efter stedets leylighed, når han ikke kan have sådant separatim hos sig. Enhver officer skal gives rum til ildebrændsel i hans kvarter. En oberst af cavalleriet nyder staldrum for 4 til 6 heste, en stabs-officer for 2 til 3, en eskadron-chef for 2, og en secondritmester og lieutenant for 1 hest, og skal staldene så vidt muligt anvises ved kvartererne, fornemmelig for såvidt som behøves til de heste, som bruges til tjenesten; dog haver officererne ligeledes herudinden at rette sig efter stedernes beyleylighed. I øvrigt skal officererne ikke til-

ståes ildebrændsel og lys eller videre end hvis foran er meldet« (5).

»Officererne skal udi deres kvarterer anvises et kammer til deres tjenestefolk, hvorudi skal være en seng og udi det majoren eller oberstliutnanten anvisende kammer til hans folk skal være 2 senge, men obersten skal anvises 2 kamre med 3 à 4 senge til hans folk. Disse kamre skal være indrettede med kakkelovn, ildskuffe og ildtang, dog kan det tillades værten i stedet for stole at sætte 2 eller 3 bænke derind, så skal og ved sådan kammer være en jern-lyse-plade eller stage« (6).

Hvad de meniges indkvartering angår, er der ikke sket større ændringer; den vigtigste er, at der åbnes mulighed for en »chambrée« (belægningsstue?) på mindst 6 mand at koge i deres kvarter vekselvis en uge ad gangen. Hvert kompagni skal have en sygestue med tre senge, og feltskæren så vidt muligt indkvarteres ved sygestuen. Endelig anordnes en indkvarteringskommission på hvert sted, bestående af øvrigheden i byen, en officer og to af byens bedste borgere.

De tre slesvigske kompagnier vendte tilbage til Horsens i maj 1763. Regimentschef var kammerherre, oberst von *Lüttichau*, der dog kort efter blev fulgt af oberst *J. Fr. von Sehested*.⁸⁾ Der blev indkvarteret 138 ryttere med heste og 45 koner i ca. 125 kvarterer; men der skete mange omskiftelser i

de nærmest følgende år. I 1764 var der 2 kompagnier med 8 overofficerer, 2 eskadronfeltskærer, 190 underofficerer og menige, 52 koner og 190 heste. I 1765 var der kun 65 mand og 20 koner og i 1767 71 mand og 26 koner.⁹⁾

En generalligning af 30. juli 1768¹⁰⁾ over indkvarteringsbyrderne i Nørrejylland, siden regimenterne var kommet tilbage fra Holsten, viser, at magistraten har opgivet byens bekostninger fra den 28. september 1762 til den 26. maj 1766 til 5485 rd. 1 mk. 5 sk. Herfra trækkes udgifterne til de norske dragoner (på 663 rd. 2 mk. 4 sk.) som den ordinære indkvartering uvedkommende, og med visse rabatter kommer kommissionen til det resultat, at Horsens skal have 5315 rd. godtgjort, hvoraf byen dog selv skal betale 3174 rd., resten refunderes den af Mariager, Æbeltoft, Grenå og Sæby. Det bliver en udgift for Horsens for den ordinære indkvartering på ca. 900 rd. årligt — altså omtrent 300 rd. mindre end i 1753.

Men fra 1767 slap Horsens billigere ved kun at have én eskadron i fast indkvartering indtil 1778. Den angives i 1774 til 1 eskadronchef, 1 sekundritmester, 1 premierløjtnant, 1 sekundløjtnant, 1 vagtmester, 6 korporaler, 2 trompetere og 40 ryttere samt 49 heste; dertil kom konerne, som ikke anføres. Byens udgifter til indkvar-

teringen lå på 656½ rd. i 1768 og året efter på 861½. Der betaltes månedlig for en ugift underofficer 4 mk., en dragon 2 mk., en kone 3 mk. og for en hest 1 mk.¹¹⁾

Eskadronchefen var kammerjunker major *Berthold Hartvig Schack*.¹²⁾ Straks ved eskadronens ankomst til byen sendte han magistraten en skrivelse om, hvordan han agtede at forekomme al tvistighed mellem borgerskabet og garnisonen.¹³⁾ Med det formål opstillede han følgende poster, som han bad om måtte blive bekendtgjort for alle:

1. Ingen må købe eller tilhandle sig noget af den, som kan regnes til garnisonen, enten munderingssager eller og andre ting, der kunne være deres eller andres, (hvis) det falbydes af dragoner, deres koner eller børn, medmindre de ville forvente, at det købte igen må leveres tilbage uden betaling og siden efter for deres øvrighed at blive angivet til straf for ulovlig bedreven marskandiseri.
2. Såvel enhver, som i særdeleshed værthusmændene, advares ikke at give deres indkvarteret eller andre af garnisonen nogen kredit for drikkes varer lige så lidt som for andre ting, siden ingen derfor har at vente noget vederlag, men enhver dragon har straxen at betale, hvad han fortærer.
3. Så mange derimod, som af borgerskabet har ugifte dragoner til indkvartering og vil bevise den villighed og godhed imod samme, at de må nyde deres kost i deres huse for billig penge, kan være forsikret på, at jeg er dennem ansvarlig for deres betaling, dog med den condition, at de ikke krediterer

dragonen længere end fra den ene ottende dag til den anden, da de ikkuns har at angive det til den visiterende underofficer, som efter at det er meldet for mig, strax clarerer.

4. Da eskadronen endnu ikke er forsynet med tambourer og følgelig ikke kan høres nogen tappenstreg i byen, så vil det være fornødent at bekendtgøre, at klokken otte om aftenen enhver dragon er pligtig at være i sit kvarter for at blive visiteret og siden ikke må lade sig finde i noget værthus; hvoraf følger, at den som tillader ham efter forbemeldte klokkeslæt at sidde i sit hus at drikke, er lige så vel skyld i, at dragonen bliver udsvævende som han selv, og derfor kan være vis på, at jeg efter al mulighed skal vigilere for at straffe de skyldige på det, at ved min angivelse magistraten kunne hemme for garnisonen slige farlige sammenkomster.

5. Skulle nogen vært blive molesteret af sin indkvartering eller også mellem ham og dem forekomme nogen tvistighed, som i mindelighed ej kunne afgøres, da måtte værten ikke indlade sig i nogen trætte eller hårde talemåder, men ufortøvet enten til mig selv eller sin egen øvrighed anbringe, hvad han har at klage, da jeg alle tider skal findes redbon til at lade vederfares ham al billig justicie. Men bliver dragonen, ved at tage sig selv revange, offerteret [ærekærket] holder jeg hans parti til det yderste.

Herved formener jeg, alt det skal forebygges, som ellers måtte give anledning til misforståelse, når en eller anden kunne undskylde sig med uvidenhed. Og da jeg oprigtig ønsker, at borgerskabet og magistraten kunne leve med hverandre uden disputer og i god forståelse, hvortil jeg med fornøjelse vil contribuere, hvad muligt være kan, så forventer jeg og derimod herudi magistratens gunstige assistance og med al højagtelse

stedse forbliver velædle og velvise hr. borgmester og samtlig magistratens tjenstærbedige tjener.

Horsens d. 30. okt. 1767.

B. Schack.

Major Schack gav således udtryk for sin gode vilje til at etablere et godt forhold mellem borgerskab og garnison, men uden gnidninger forløb samværet ikke. Samme år rejste han sag mod Mette Jensdatter, der skulle have hjulpet en dragon til tyveri og desertation; hun blev dog frifundet.¹⁴⁾ Slagsmål mellem dragoner og borgere forekom naturligvis også, men værre var det, at borgerne beskyldte garnisonen for det tiltagende tyveri og indbrud — »det har aldrig været sådan i den forrige garnisons tid!«¹⁵⁾ Schack afviste beskyldningen og fremhævede, at man sendte patruljer ud hver nat. Også i 1768 forekom et par kedelige episoder. Købmand Stauning protesterede i marts mod, at man havde indkvarteret en dragon hos ham, som tidligere havde bestjålet ham,¹⁶⁾ og i april opstod en strid om en tjenestekarl hos etatsrådinde de Lichtenberg, som Schack ville tage til soldat. Byfogden Andreas Flensburg truede med sagsanlæg, og Schack opgav sit forehavende.¹⁷⁾

Under disse omstændigheder fandt Schack det ønskeligt, at der blev knyttet en fast kontakt mellem magistrat og garnison, og det blev aftalt, at løjtnant Schildknecht skulle mødes med

en magistratsperson hver mandag for at forekomme uoverensstemmelser.¹⁸⁾ Der har dog næppe været mange. Garnisonen klagede i 1769 over, at brødet var for dyrt og dårligt, og den overvejede at oprette et brødbageri for sig selv; bagerne protesterede naturligtvis, og magistraten fik planerne forpurret.¹⁹⁾ Den alvorligste sag var i 1774, da en skomagervend blev overfaldet af en korporal og tre ryttere, som ville slæbe ham til deres løjtnant for at hverve ham. Der blev taget tingsvidne, og byen betalte omkostningerne ved sagens afslutning i 1777.²⁰⁾

En pudsig strid opstod i 1769 om rådstuen som eksercitslokale.²¹⁾ Stiftamtmand Rosenørn havde i 1768 givet tilladelse til, at eskadronen måtte benytte rådstuen til dette formål i dårligt vejr, når magistraten ikke holdt møder. Efter et års forløb fandt borgerne det imidlertid nødvendigt at protestere. Magistraten henvendte sig derfor til Rosenørn i januar 1769 med en anmodning om, at tilladelsen blev trukket tilbage, idet rådhusets lofter og gulve blev ødelagt og byens sprøjter under rådhusalen blev sandet til af (gulv)sandet.

Schack gjorde indsigelse og blev støttet af sin regimentschef oberst Sehested. Der var alt for koldt udendørs til eksercits. Og foreløbig fortsatte

man. Men i marts tog de eligerede affære ved en indtrængende henstilling til stiftamtmanden, hvorunder de fremførte følgende poster:

»a) Gulvet i rådhuset befindes ved forrige års eksercering så stødt og forslidt, at ifald garnisonen dermed skulle tillades at continue, måtte samme strax omlægges, hvilken reparation ville efter det ved 2de kyndige mænd tagne overslag koste byen over 150 rd., og når samme på ny til exercerplass blev anvendt ville efter nogle få års forløb blive en vedvarende udgift for byen. b) Det falder så meget mere begribeligt, at rådhuset ved exerceringen tager største skade, da der langs hen under samme er værelser, dels til vagten, dels spøitehus, byens tjeneres bolig og arrestkammer, hvorfor bemeldte gulv bliver at anse som et loft, der ei så vel som et gulv, hvorunder der er opfyldt, kan imodstå den ødelæggelse, som stødet af geværer og anden exerceringer medfølgende bevægelse forårsager. c) Vi har ei tilforn vidst, at en exercerstue var et requisitum, som garnisonen af byen kunne påstå. d) Og endelig er det såvel magistraten som os bekendt, at endel af byens skatter i de sidst forbigangne åringer ved udpantning er fra mange af byens borgere inddrevne. Nye extraordinære udgifter forestår os strax og deriblandt landevejens reparation ved Hansted bro, som alene vil koste over 500 sletdaler, og hvilken bekostning næppe på et år af byen kan udredes, hvilket nøder os til at tænke mere på udgifternes formindskelse end formerelse.

Nådigste herre! Vi har set os af ovenanførte årsager nødtvungne til i dette tilfælde således at erklære os på samtlig borgerskabets vegne, at vi håber underdanigst, at Deres excellence her udi giver os nådigst bifald, ligesom vi og på det hele borgerskabs vegne under-

danigst beder, at ifald magistraten skulle fremdeles ville bevilge rådhuset til velbårne hr. cammerjunker major von Schack at exercere hans underhavende dragoner på, eller og det skulle blive underkastet Deres excellences høje decision; byen da nådigst for den deraf flydende uforbigængelige udgift måtte blive forskånet.

Efter denne skrivelse bestemte stiftamtmanden, at eksercitsen på rådstuen for fremtiden skulle ophøre.

I 1772 fik regimentet igen navneforandring, nu til *Det slesvigske Regiment Ryttere*. Af større betydning er det dog, at dansk fra 1772 blev kommandosprog i stedet for tysk, og at den nationale linie blev fulgt op ved en hærlov i 1774.²²⁾ Den forbød udenlandsk hvervning og bestemte, at befalingsmændene skulle være indenrigske. En eskadron skulle nu bestå af 58 udskrevne »nationale« og 33 hvervede menige. De sidste var fast indkvarterede, mens de nationale indkaldtes til øvelse hvert år op til 21 dage i juni.

Til dette kom et nyt reglement af 8. maj 1775, som dog ikke byder på væsentlige ændringer.²³⁾ Der indrettes en generalligning over, hvad hver købstad skal svare eller nyde i indkvartering og den såkaldte indkvarteringshjælpekast. Desuden sættes der nu faste beløb på, hvad der skal betales af byen til militæret. Det er i artikel 9:

»De, såvel ober- som underofficerer og gemene både af rytteriet og infanteriet, in natura anvisende quarterer beregnes årlig på følgende måde:

1. Obersten for sig og til munderings-kammer for det ham anbetroede compagni eller eskadron 72 rd. — 2. Oberstlieutnanten ligeledes 60 rd. — 3. Premiermajoren ligeledes 50 rd. — 4. Eskadrons- eller compagni-chef ligeledes 40 rd. — 5. Second-ritmester 24 rd. — 6. Premier- og second-lieutnant samt auditør 16 rd. — 7. Regiments-quartermester 24 rd. — 8. Regimentsfeltkærer for sig samt til medicin og barber-stue 30 rd. — 9. Compagni- og eskadrons-feltskærer 7 rd. 58 sk. — 10. Bøssesmed for sig og leylighed til værksted 11 rd. 58 sk. — 11. Eskadrons-sadelmager 7 rd. 58 sk. — 12. Vagtmestere, corporaler, paukere og trompetere med hest hver 7 rd. 39 sk. — 13. Commander-sergeanter, fourerer og corporaler hver 7 rd. 58 sk. — 14. Regiments-tambourer og hautboister hver 7 rd. 50 sk. — 15. Gevaldiger [bøddel] med stokkerknægt 7 rd. 39 sk. — 16. Ryttere og husarer med hest hver 7 rd. 58 sk. — 17. Constabler, underconstabler, tambourer og pibere hver 3 rd. 77 sk. — De udi 2de sidste poster benævntes koner hver 3 rd. 77 sk.«

Fra 1775 førtes en protokol for indkvarteringskommissionen.²⁴⁾ Dens første møde holdtes den 2. oktober 1775 og er meget oplysende for garnisoneringen på dette tidspunkt:

»^{2/10} 1775 møde på rådhuset med deltagelse af ritmester v. Gersdorff magistraten, by- og rådstueskriver Saabye og to eligerede. Eskadronens effective styrke er 1 ugift vagtmester, 4 gifte corporaler, 2 ugifte dito, 1 gift trompeter, 1 dito ugift, 1 eskadronsadelmager ledig, 10 gifte ryttere med koner, 20 ledige dito og 49 heste, hvortil fra dato an-

skaffes kvarter og derforuden kvarter for eskadronens feltskær. Derefter tilkaldtes byens øvrige eligerede (forordningens 25. post) for at bestemme de til sygehuset, fourage, loftrum og feltequipage medgivende bekostninger med forventet approbation af stiftamtmanden: leje af feltequipagen hos borgm. Flensburg 15 rd. årlig, hos byskriver Saabye magasin 20 rd., rådmand Bering, Saabye, Flensburg og hr. Henrik Partou om fornøden hø- og halmmagazin til 300 læs hø og 200 læs halm, i alt 95 rd. Thomas Flensburg vedbliver at forsyne såvel vagten som sygestuen med lys og ildebrand imod at oppebære det stk. brænde og tørv, som gives af hvert læs brænde og tørv, som føres til byen. For sygehusleje + kakkellovn Jørgen Lindberg efter accord 3 rd. 2 mk., da de derværende fire senge er indkøbt og vedligeholdes for byens regning. For leje af kakkellovn til corps de garden betales borgm. Flensburg den halve leje 3 mk.«.

Der er altså indkvarteret 30 ryttere, 9 underofficerer (+ en feltskærer), 15 koner, hvortil kommer 4 overofficerer. Det kostede byen omtrent 700 rd.²⁵⁾ Men Rosenørn mente åbenbart,

at lejen var sat for højt, og krævede offentlig licitation på en 5-års kontrakt om rum til fourage og feltrekvisitter.²⁶⁾

Fra 1776 skulle hæren i lejr skiftevis hvert tredje år. De nørrejyske afdelinger mødtes hvert år ved Horsens i »campement«. Det var en ordning, som borgerne ikke var glade for. Dels betød det en forøget indkvartering i de uger, campementet stod på, og dels gik det hårdt ud over græsset. Man bad sig fritaget på grund af byens ringe forsyning med græsning,²⁷⁾ men fik tilbudt erstatning. Avlerne forlangte derpå 150 rd. for tab af græsning til 600 høveder, men Rosenørn mente, at 80 måtte være nok. Skønt borgerne protesterede under henvisning til, at det især gik ud over de fattige, som havde ret til græsning af en ko, holdt cancelliet fast ved de 80 rd.²⁸⁾

Regimentets standkvarter fra 1779 til 1814.

I 1779 blev regimentet indkvarteret med stab og tre eskadroner i Horsens, som fra nu af er dets standkvarter til 1842. Måske er der en sammenhæng mellem denne omplacering af regimentets styrker og beslutningen om

at oprette et hof for de russiske prinsesser og prinsesser, enkedronning Juliane Maries broderbørn, i Horsens. Den ansete arkitekt K. F. Harsdorf byggede et palæ for dem på torvet, som de beboede fra 1780 til 1807. Det

var Ole Høgh Guldberg, som havde sørget for, at hans fødeby fik hoffet til byen, og han gør da også magistraten opmærksom på den store økonomiske fordel, det måtte være for Horsens at få et købedygtigt klientel på ca. 50 personer.¹⁾ For regimentet betød det daglig vagttjeneste ved palæet, som dog blev leveret af ti mand fra eskadronen i Vejle, en vagt, som blev betalt af Horsens.

Indkvarteringen²⁾ bestod i juni 1779 af liveskadronen med stab, anden og fjerde eskadron. Der blev sluttet akkorder om leje af lokaler til feltrekvisitter, magasiner til 1800 tønner havre, 900 læs hør og 600 læs halm. Dertil kom plads til en stabs- og tre brødvogne, to sygestuer med kakkellovn, tørv til disse samt lys og rue (rasp)olie og endelig tørv til vagten. Det hele beløb sig til omtrent 300 rd., hvortil må føjes tørv efter regning à 12 sk. tøndden til sygestuerne og hovedvagten. Nogen licitation ses ikke at være afholdt. Det var en lille kreds af velhavende borgere, som lejede ud: Anders Kruuse for 97 rd., borgmester Flensburg (62), etatsrådinde de Lichtenberg (46) og sr. Schiønning (44) for at nævne de største udlejere.

Med hensyn til indkvarteringen måtte officererne selv anskaffe sig bolig imod den i reglementet af 8. maj 1775 fastsatte godtgørelse. Indkvarteringen in natura beløb sig til 136

mand, 36 koner og 148 heste. I kærnerregnskabet er der for året 1780 opkrævet 2508 rd. 1 mk. 14 sk. i indkvarteringskat; heraf er til officerernes kvarter, munderings- og magasinrum, vagten og sygestuerne betalt 978 rd. 1 mk. 1 sk.³⁾

Den store indkvartering førte efterhånden til større bekostninger. Det var upraktisk og vel heller ikke forsvarligt med de to sygestuer i private hjem uden lægeligt tilsyn døgnet rundt. Allerede i 1778 havde man planlagt et militært sygehus på 5–6 værelser med 4–5 senge i hvert, og nu blev det til virkelighed. I december 1779 blev der skrevet kontrakt mellem byen og Rasmus Toxen om køb af en gård på Hestedamsgades vestre side til et militært sygehus.⁴⁾ Det kostede 650 rd., hvortil kom reparation og indretning ved Anders Kruuse for 240 rd. Driften af sygehuset blev betroet regimentsfeltskær justitsråd Lederer, der ansatte en sygevarter med kone, en ugift underofficer og en eskadronfeltskær til at betjene de syge. Det blev naturligvis dyrere end de to sygestuer, der havde kostet 26 rd. årligt; i 1786 beregnede magistraten omkostningerne til godt 376 rd., hvoraf de største poster var 12 sengesteder (48 rd.) med sengeklæder (240). Men det var ikke, fordi man ødslede med pengene. Indkvarteringsprotokollen har til 8. december 1790⁵⁾ føl-

gende bemærkning: »Der blev forevist fra sygestuen 3 par ubrugelige lagener, hvoraf commissionen skønnede, at det ene par kunne ved hjælp af de andre sættes i stand, og hvad mere af de gamle, som kunne blive tilovers, skulle anvendes til at bøde på de øvrige gamle lagener, som efterhånden kunne forfalde, og ifølge forestillinger fra sygestuen blev vedtaget at anskaffe 3 par nye lagener«.

Regimentets øvelsesplads måtte naturligvis udvides. Man lejede et stykke af den mark, som lå brak; men byen savnede græsning, og det var en overgang under overvejelse at rydde resterne af Lindskoven til militært brug. Det blev dog opgivet, fordi det ville koste ca. 1000 rd.⁶⁾ Dertil kom den skade på græsningen, som det årlige campement medførte. Hærordningen af 1785 bestemte,⁷⁾ at et rytterregiment skulle bestå af fire eskadroner, hver på 72 nationale og 72 hvervede ryttere. De nationale indkaldtes årligt til 28 dages øvelse; af de hvervede var der 128 frimænd ved hvert regiment, der ligeledes blev indkaldt sammen med de andre. I forårsekercitsens tid blev 216 mand og heste indkvarteret i Horsens; den øvrige del lå i kantonnement på landet.⁸⁾ Der blev givet erstatning til jordens ejere for den skade, som blev øvet på græsningen, bedømt af uvildige mænd; men regeringen fandt, at be-

løbene blev drevet alt for højt op og skærpede bedømmelsesgrundlaget.⁹⁾ Horsens fik dog årligt ca. 200 rd. for brug af markerne.¹⁰⁾

Det kan ikke undre, at de forhøjede udgifter førte til mange protester, ja ligefrem til skattenægtelse blandt borgerne. I 1782 fik magistraten en bøde for ikke at have indsendt regnskaberne, men den undskyldte sig med, at modvillige borgere ikke havde betalt deres indkvarteringsskat for 1781. Det samme var tilfældet i 1782.¹¹⁾ Borgerne afviste, at de var modvillige, men de kunne ikke forstå den store stigning i indkvarteringsudgifterne fra 2500 rd. i 1780 til 3100 rd. i 1781. De bad kongen om en kommissionsret, der skulle gennemgå kammerregnskaberne fra 1770 til 1783. Den blev også nedsat, men fandt ikke nogen uregelmæssigheder, og klagerne måtte betale et større beløb i sagsomkostninger.¹²⁾

I 1786 forsøgte magistraten ved en skrivelse til stiftamtmanden at få en lettelse i indkvarteringsbyrden.¹³⁾ Garnisonen bestod af liveskadronen med stab under general *Johan Schinkel*,¹⁴⁾ der overtog regimentet i 1785, anden eskadron under oberstløjtnant *Joh. Fr. von Bardenfleth*,¹⁵⁾ tredje eskadron under oberstløjtnant *von der Osten*,¹⁶⁾ hvortil kom 10 mand til palævagt fra Vejle garnisonen. I alt

var der 19(20) højere officerer, 41 underofficerer, 130 ryttere, 48 koner og 214 heste (som kort efter øgedes med 16). Det kostede byen 3 146 rd. 2 mk. 1 sk. (Byens budget inklusive indkvarteringen lå på 4 800 rd.).

Til denne opgørelse følger magistraten en underdanigst promemoria [andragende]:

»Herhos sendes underdanigst beregning over, hvad indkvarteringsbekostningen efter reglementet beregnet kommer Horsens by til besværing udi et år fra 1. juli 1785, da her til Horsens blev indlagt $\frac{3}{4}$ part af den eskadron, som før var indkvarteret i Skanderborg, beløbende sig til 3 146-2-1.

Derimod førend de her indkvarterede 3de eskadroner med stabet af det slesvigske regiment ryttere med den $\frac{3}{4}$ af eskadronen, som lå i Skanderborg, var sammes bekostning efter forhen underdanigst indsendte beregning ikkuns 2 498-2-9. Altså bekostningen nu mere end forhen fra 1. juli 1785 af årlig 657-5-8.

I den henseende beder underdanigst, at Deres excellence ved denne beregnings indsendelse til General indkvarteringscommissionen gør nådigst forestilling, at Horsens by for det første fritages for at svare de forhen pålagte 100 rd. årlig til Skanderborg og Vejle, og dernæst fra 1. juli 1785 bliver tillagt årlig i soulagement og hjælpe indkvarteringspenge som indkvarterings bekostningerne bedrager mere end forhen, nemlig 647 rd. 5 mk. 8 sk.

Horsens den 15. februari 1786.

A. Flensburg Daniel Grundahl
Jens Christian Fussing«.

Magistratens anmodning blev ikke

imødekommet, men hjælpeskatten sattes op fra 250 rd. til 290. Den kgl. indkvarteringskommission gjorde gældende, at Horsens måtte have fordel af den store indkvartering in natura på grund af det større forbrug og det arbejde, som rytterne og deres koner kunne yde.

Dertil svarer magistraten:¹⁷⁾

»Hvad en underofficer eller rytter fortærer kan dog ei beløbe sig højere end hans gage, og denne vil ikke skyde meget fra sig over det, som han på gaden og torvet må købe til underholdning af bonden, og det øvrige han hos borgerne køber, er så ubetydeligt, at samme ei kan komme i betragtning, da slige varer siden de sælges for de efter tidernes omstændigheder af øvrigheden fastsatte priser. Meget mindre kan rytternes eller underofficerernes arbejde komme i betragtning til nogen fordel for byen, thi lader de sig leje til noget arbejde, er de ligeså kostbare som andre daglejere, og endda følger der tab derved, at når ei er tilstrækkeligt arbejde for alle her i byen, borttager indkvarteringen denne liden næring for andre, som bor i byen og ei har andet at leve af end gå i dagleje, og begge disse fordele af garnisonens fortæring og arbejde falder bort, når man igen betragter, at om derved var nogen fordel, så er den alene for enkelte personer, men til tab for andre, som savner denne næring og dog må svare borgerlig tyng. At indkvarteringen her i Horsens frem for rige tider falder besværligt og kostbar at holde in natura, rejser sig af garnisonens forøgelse, der nu med staben, indkorporering og augmentation i det ringeste er 4re gange så stærk, som det forhen har været«.

»Man kan hertil lægge, at huslejen imidlertid og er voksen til en proportioneret for-

højet pris, så den boe, der forhen kunne lejes for 4 rd. til en braque, nu næppe kan fåes for 12 rd., hvilke omstændigheder vi underdanigst formoder måtte komme i betragtning imod andre købstæder, som kunne have lejlighed til at forskaffe sådanne kvarterer for ringe penge«.

Endelig kommenterer magistraten et forslag fra kommissionen om at forlægge indkvarteringen til barakker, der skulle bygges af byens egne eller lånte kapitaler — en mulighed, som i øvrigt nævnes i flere reglementer. Man anfører følgende vanskeligheder:

»1. at en stor del af borgerskabet allerede med en bekostning har oprettet og opbygget de fornødne stalde til de her i garnisonen behøvende heste, hvilket udlæg og bekostning således for dem var spildt. 2. at borgerskabet ligefuldt måtte anskaffe senge og behøvende rekvisita til indkvarteringen. 3. at det ville være vanskeligt at udfinde en plads til sådanne barakkers bygninger, hvilke bygninger i fremtiden af byen måtte vedligeholdes i hvad forandring derved skete med garnisonen, hvorpå Colding, men især Fredericia og flere steder tjener til eksempel, så vi ikke indser, at det for byen, som ikke ejer den dertil behøvende kapital, kan være tjenligt at bekoste og opføre sådan en bygning«.

Man foretrak altså den private indkvartering. I skattelisten for 1789¹⁸⁾ er anført 85 boliger med tilføjelsen: Indkvartering og uden angivelse af skat eller ejer. Det er i overensstemmelse med reglementet, som anbefaler boder eller små huse specielt for de gifte ryttere. Boligerne var især

samlet i Tomboegade(10), Borgergades nordre side(9), Kattesund(23) og Smedegade(6). Den stigende husleje har åbenbart gjort det til en god forretning for private at købe og indrette boliger for rytterne og deres koner. I kærnerregnskabet for 1790 anføres som udgift til underofficerer, gemene og heste 1985 rd. 1 mk. 5 sk. Det er nok rigtigt, at »de gemene« ikke var store kunder, men de købte da brød hos bagerne — og klagede hyppigt over, at priserne var for høje og kvaliteten ringe; mere betød leverancer til garnisonen fra byens handlende af rug, havre, hør og halm; dertil nævnes et par gange licitation på alentøj og støvler.¹⁹⁾

I 1796 blev det bestemt, at der ved hvert regiments standkvarter skulle være en eksercerskole og et ridehus knyttet til denne. De mange landrekrutter og frimænd fik jo kun en ringe uddannelse; nu skulle den forbedres ved en rekrutskole ved siden af de 4 ugers årlige eksercits. De egentlige hvervede og årets tilgang af landrekrutter (18 pr. regiment) skulle have en uddannelse på et år, og tilføjelse skulle remonterne tilrides ved skolerne under ledelse af en berider.²⁰⁾

Det var klart, at en eksercerskole ville medføre betydelige udgifter. Den krævede lokaler til undervisning, men

ikke mindst ville en indkvartering af mandskab med heste blive kostbar. Det er derfor forståeligt, at borgerne protesterede, men naturligvis forgæves.²¹⁾

Lettest gik det med en bygning til eksercerskolens undervisning. Den skulle rumme to lyse værelser med kakkelovn, hvert af en størrelse på 220 kvadratalen og med 4—5 alen til loftet. Bygmester Kruuse lavede tegning og overslag, som blev godkendt af kancelliet. Den blev opført på Bjerrekilde toft, skråt over for ridehuset, en avlsbygning, der tilhørte Anders Kruuse.²²⁾ Militæret betalte 1500 rd. for grund og bygning, men driften hørte under indkvarteringen. Dens første forstander var ritmester *von Wildenrath*.²³⁾

Militæret købte også en åben ridebane på 100 kvadratalen, efter at der var blevet afholdt et borgermøde om sagen.²⁴⁾ Derimod førtes der lange og seje forhandlinger om indkvarteringen af rekrutskolens mandskab, hvorunder borgmester Carøe stred en delvis forgæves kamp for at begrænse byens udgifter og få dem lagt over på regimentet eller de byer, som var fri for indkvartering.²⁵⁾

I april 1796 forespurgte regimentet på foranledning af Generalitets- og Commissariats Collegiet, om byen kunne skaffe plads til 1 officer, 2 underofficerer, 1 underberider og 9 à 10

ryttere samt stald- og fouragerum. Magistraten svarede, at der kunne blive plads i regimentskvartermester Fries' gård. Det ville koste 194 rd. 28 sk. årligt, som man forventede, at byen ikke skulle betale. Den nævnte udgift blev godkendt af kancelliet, som lovede at træffe en afgørelse om betalingsspørgsmålet. Samtidig forlangte man sagen ordnet inden den 1. april 1797.

Men efter at eksercerskolen var kommet i gang, indløb den 12. juli 1797 en ny anmodning fra regimentet. Det ønskede plads til eksercerskolens 36 heste med den begrundelse, at de benyttede stalde var ubrugelige, samt fouragerum sammesteds. Regimentet tilbød at skaffe en lejlighed på torvet (i prokurator Baggers gård nr. 15, nu Søndergade 48) imod et beløb på 4 rd. pr. hest, forurage à 1 tønne havre 4 sk., 1 læs hø 16 sk og halm 16 sk.; dertil kom kvarter for mandskabet, der nu opgives til 1 officer, 2 underofficerer og 9 ryttere. Det ville koste 353 rd. 29½ sk. — faktisk ⅓ mere, end hvad reglementet tillod.

Magistraten gjorde ophævelser. Den mente ikke, at den var befalet at deltage i denne bekostelige forandring eller skaffe andre staldrum end de bestående. Den klagede til kancelliet, men dette var irriteret over de »vanskeligheder«, der blev gjort fra byens side, og gav ordre til at slutte en kon-

trakt på regimentets betingelser. Det skete den 20. oktober 1797 i et møde mellem indkvarteringskommissionen og regimentskvartermester Fries som repræsentant for regimentet og som lejer af gården. Den årlige leje blev 353 rd. 291½ sk., og lejemålet sattes til 8 år fra 1. maj 1798. Foruden de 36 heste anbragtes 3 remonter fra Vejleskadronen for en betaling af 9 rd. Til dette kom senere 54 nationale rekrutter (hvoraf kun 36 boede på skolen) for 205 rd. I alt blev det til 567 rd. 891½ sk., hvorfra dog gik 81 rd. for de 27 heste, som toges fra de indkvarterede dragoner. Den forøgede udgift for byen blev således 486 rd. 891½ sk. En opgørelse fra regimentet over, hvad eksercerskolen havde kostet byens kærnerkasse fra 1. juli 1797 til 1. maj 1806 viser et beløb på 4 175 rd. 80 sk., årligt er det 507 rd. 28 sk. Af dette beløb burde Vejle, der havde haft ¼ af sit mandskab indkvarteret ved eksercerskolen, betale de 1 233 rd. 92 sk., så Horsens kun skulle af med 2 941 rd. 84 sk., men Vejle var stærkt svækket efter en storbrand i 1786, og den betalte ikke noget til Horsens.

Da man nærmede sig udløbet af lejemålet, foreslog regimentet kronprinsen i januar 1805, at regimentskvartermester Fries fik et lån på 8000 rd. af den militære pensions- og rentefond til at købe gården, imod at den blev udvidet til at rumme 48 ryttere

og 44 heste tillige med fourage. Det blev godkendt af kancelliet, som samtidig begærede en grundtegning af gården med de planlagte udvidelser. Lejekontrakten med byen skulle slutes på 30 år og bygningen vedligeholdes uden udgift for militærkassen. De 8000 rd. skulle tilbagebetales med 6 % årlig rente eller 480 rd. i 28 år, og der blev krævet kaution i 1. prioritet.²⁶⁾

Men magistraten gjorde indvendinger. Den beklagede sig over, at eksercerskolen havde kostet mere end anordnet i reglementet og over, at byen havde måttet betale Vejles andel. Kancelliet havde heller ikke opfyldt sit tilsagn af 24. december 1796 om, at udgifterne ikke skulle hvile på Horsens. Derfor ville magistraten indgå med en fornyet ansøgning om befrielse for udgifterne. Den bad derfor regimentet om at sende en opgørelse over, hvad eksercerskolen havde kostet byen til dato (jfr. ovenfor).

Der blev derefter holdt et møde i indkvarteringskommissionen om sagen den 15. maj. Regimentskvartermester Fries mødte op med en beregning over, hvad han mente, han skulle have i leje, men hans krav var så langt over regimentets satser, at magistraten måtte henvise til kancelliets afgørelse. Den gik dog ind på at leje bygningen til kaserne i 30 år, samtidig med at den udtrykte håbet om at få byens for-

skud til Vejle på de 1233 rd. 92 sk. og dens ekstraordinære udgifter, ved at regimentet havde overskredet de fastsatte satser med 680 rd. 60 sk., godtgjort.

Magistratens håb blev imidlertid beskæmmet. Kancelliet bestemte, at man ikke kunne forvente godtgørelse, men at regimentet for eftertiden skulle holde sig til den reglementerede betaling. Hjælpeskatten var blevet forhøjet fra året 1800 til 490 rd. 64 sk., hvorfor kancelliet var af den formening, »at byen derved er givet al den understøttelse, som den efter omstændighederne og deres forhold til andre byer kan tilkomme«. ²⁷⁾ På dette tidspunkt beløb indkvarteringsskatten sig i øvrigt til ca. 2864 rd. ud af et budget på 8577, en betydelig ringere procentdel end i 1785.

Napoleonskrigene førte til en omplacering af tropperne. I 1801 og 1803 opholdt regimentet sig en kortere tid i Holsten, men fra 1805 blev dets fravær permanent indtil 1815. I 1807 kom vi i krig med England. Det førte til, at regimentet i 1813 med hæder kæmpede sammen med franskmændene under kommando af marskal Davout syd for grænsen mod de allierede, bl. a. russiske kosakker. Efter freden i Kiel i januar 1814 måtte vi slutte os til Napoleons modstandere, og regimentet var en del af den hær,

som blev sendt mod Frankrig; men den nåede ikke længere end til Rhinen og kom ikke i kamp. Det er disse begivenheder, som danner baggrunden for Blichers fortællinger i E Bindstow. ²⁸⁾

Eksercerskolen fortsatte sin virksomhed i Horsens og dertil kom hyppige indkvarteringer, der som helhed er uden større interesse. Dog er der grund til at nævne begivenhederne i 1808. I marts dette år blev indkvarteret 26 officerer, 53 underofficerer, 492 gemene og 465 heste. ²⁹⁾ Det var i hovedsagen franske og spanske tropper under prinsen af Pontecorvos (Bernadottes) overkommando. Der blev oprettet slagteri i byen for de fremmede krigsfolk og nedsat en forplejningskommission. Desuden blev der afholdt katolsk gudstjeneste, dog ikke i kirkerne. Klosterkirken stod ellers ubenyttet (der var krudtdepot i den!), men en anvendelse af en luthersk kirke til katolsk gudstjeneste var utænkelig. ³⁰⁾

Et fransk(belgisk) kavaleriregiment, som kom i maj 1808, gjorde sig særdeles upopulært blandt borgerne, som klagede over dets opførsel og bad om at få det fjernet, hvilket også skete. Ved den lejlighed viste borgmester Carøe sin civilcourage, da korpset forlangte, at han skulle attestere dets gode opførsel. Han beretter, at han

»var tre timer i examen og en slags arrest i hertugen af Ahrenbergs kvarter for at aftvinges attest, som jeg ei kunne eller burde give, og for at prøve min standhaftighed«. ³¹⁾

Det slesvigske Kyrassérregiment 1815-1842.

Efter krigen kom en ny hærlov den 25. januar 1816. Den fastsatte en eskadron til 4 overofficerer, 11 underofficerer, 2 trompetere og 144 menige. Der skulle som før være fire eskadroner i et regiment, hvis fulde styrke således blev på 664 mand, hvortil kom 301 stamheste og 288 heste ude i distriktet, som kun blev indkaldt i øvelses-tiden. Regimentet fik sit gamle navn tilbage og kaldtes atter *Det slesvigske Kyrassérregiment*.¹⁾

Uniformen er naturligvis blevet ændret flere gange siden 1724, bl. a. forsvandt både kyrads og hårpisk i tidens løb. Nu består uniformen af en hvid kjole med lyseblå krave og ærmeopslag, blå epauletter med sølvstribe, hvide knapper og lyseblåt for, lange blå benklæder, bandoler med patron-taske, hjælm med en mægtig uldkam (raupehjælm), hvide kravehandsker og en livrem med to sabelbæreremme til rytterpallasken, som sammen med to pistoler udgjorde bevæbningen.²⁾

Spanierne var derimod vellidte. Mellem dem og franskmændene var der ofte skærmydsler, og det endte som bekendt med, at de spanske tropper deserterede i 1808.

Hestene blev indkøbt af en remonte-kommission i Kiel, der rejste landet rundt for at udvælge dem efter at have annonceret sin ankomst. Det fremgår af annoncen, at hestene skal måle 10 kvarter, to tommer (godt 1,61 m), være mellem 4–6 år gamle

Menig slesvigsk kyrassér 1822. Tegning af Preben Kannik 1936. Horsens Museum.

og »have et forholdsmæssigt hoved, der er godt forenet med en velrejt hals, en høj skarp manke, en velsluttet krop, flade fastliggende og kraftige bove, lige ryg og lænd samt et tilrundet og nogenlunde lige kryds, velstillede og stærke ben, et let, lige og kraftfuldt fodskifte«.³)

I 1833 fik regimentet en ny eskadronstandard. Den var lyseblå med et lille dannebrog i øverste hjørne ved stangen og Frederik VI's kronede og løvkransede initialer i hvert af de tre andre hjørner. I midten var de to blå slesvigske løver på et gyldent kronet skjold, omkranset af en egegren og en laurbærgren. Over skjoldet lå et bånd med regimentets motto: Pro rege et patria (For konge og fædreland).⁴)

Hærloven blev fulgt op af en ny Forordning angående den ordinaire indkvartering udi købstederne i Danmark, København undtagen, af 15. november 1816.⁵) Den indeholder ikke store ændringer. Kvarterpengene er reguleret, så de passer med tiden. De frie kvarterer beregnes årligt i sølvværdi: for en general eller regimentschef for sig og heste 160 rbdl., en oberstløjtnant 128, en eskadronchef 96 og derefter nedefter til en eskadronschirurg 38 rbdl. Hver af disse officerer får desuden udbetalt 16 rbdl., når han ikke forlanger en seng udleveret, eller hvis han selv

lejer kvarter. En underofficer får 12 rbdl. 16 sk. og en kyrassér 6 rbdl. 8 sk. samt for sin hest 4 rbdl. 77 sk. For de gemene hvervedes koner beregnes for hver 6 rbdl. 8 sk. Beløbene er det dobbelte af, hvad de var sat til i rigsdaler i 1785, men købekraften er vel den samme. En rigsbankdalers sølvværdi er det halve af en specie-dalers.⁶)

I reglementets sidste paragraf meddeles majestæten: »I øvrigt forbeholder Vi Os nærmere allernådigst at bestemme, hvorvidt de, der for fremtiden komme i nogen af de stillinger, hvilke efter de hidtil giældende love hiemle frihed for ordinair indkvartering in natura, skulle beholde denne frihed«. Det vakte naturligvis nogen bekymring hos de privilegerede, men de slap med skrækken. I en placat af 16. august 1816 blev det bestemt, at de, der havde privilegiet før forordningens udstedelse, måtte beholde det; men for fremtiden kunne ingen fritages.⁷) I Horsens var i 1816 20 familier fritaget.⁸)

Horsens fortsatte som standkvarter for regimentet med stab og 3 eskadroner indkvarteret. I en skrivelse⁹) til indkvarteringskommissær ritmester von Balle af 21. juni 1814 om den kommende indkvartering (hvori er indbefattet en del af garnisonen i Vejle) ønskes staldrum til 212 heste, maga-

siner til 3 154 tønder havre, ca. 1 573 læs hør og 1 050 læs halm, der dog modtages i flere omgange. Ved hver eskadron er der, så længe frifolkene er ude, 1 vagtmester, 1 kvartermester, 9 korporaler, 2 trompetere, 1 sadelmager og 36 ryttere, desuden ved første eskadron 1 depotvagtimester, 1 stabstrompeter og 1 profos. Endelig stilles der af fjerde eskadron 1 underofficer og 9 ryttere til vagttjeneste ved palæet. Kommer der over 38 rekrutter til eksercerskolen, indkvarteres de hos borgerne.

En beregning over indkvarteringen i 1819¹⁰⁾ anfører 22 officerer (inklusive dyrlæge og kirurger) og fordeler underofficerer og menige på 158 husstande. Udgifterne er i alt 3 391 rbdl. 34 sk. sølv værdi. Men til dette kom et beløb til eksercerskolen, som efter en opgørelse fra 1829¹¹⁾ er på 545 rbdl. 68 sk sølvværdi. Pengene gik her til fourage til 36 heste, kvarterer for 1 officer, 2 underofficerer og 36 kyrasierer samt staldrum for 44 heste.¹¹⁾

I kærnerregnskabet for 1820 opkræves 6 927 rbdl. 85 sk. sedler og tegn i indkvarteringskat.¹²⁾ I 1824 var skatten på 3 964 rbdl. 75 sk. sedler og tegn; dertil kom en hjælpeskat på 698 rbdl. 85 sk. Byens indtægter lå da på 12 300 rbdl. 76 $\frac{3}{4}$ sk., udgifterne på 11 301 rbdl. 57 $\frac{7}{8}$ sk. sedler og tegn.¹³⁾ I 1835 opkræves 3 358 rbdl. 59 sk. sølvværdi, hjælpegodtgørelsen var på 655

rbdl. 20 sk., hvortil kom godtgørelse for brug af eksercerplads 126, men de samlede omkostninger til kvarterer, magasiner etc. til det garnisonerede regiment var på 5 298 rbdl. 88 sk. Kærnerregnskabet balance-rede da med 8 417 rbdl. 10 sk.¹⁴⁾ Endelig angiver Horsens Avis kærnerregnskabet for 1838 til: Indtægt 14 051-24, udgift 13 497-12 rbdl. »Omkostninger til kvarter o. s. v. for regimentet beløber sig til den betydelige sum af 5 331 rbdl. 61 sk., hvorfor kun erholdes i erstatning 774 rbdl. 61 sk.«¹⁵⁾ Folketallet i Horsens var i 1840 4 933, hvoraf militæret udgjorde de 208 personer.¹⁶⁾

Det er store beløb i forhold til de øvrige kommunale udgifter, men som tidligere nævnt blev pengene jo i byen. Munderingskamre og fouragerum udbydes (på borgmester Ræders initiativ) i licitation, efter at det var ordnet underhånden i en længere periode; det samme gælder leverancer af korn, fourage m. m., og indkvarteringsværterne har haft en sikker indtægt af deres logerende. Den almindelige beklagelse i 1842 over, at garnisonen skulle forlade byen, tyder også på, at man har indrettet sig på indkvarteringen og mener at have fordel af den.

I denne periode er der to regimentschefer. Den første var generalmajor

Iver Kristian von Lasson fra 1809, til han døde den 16. januar 1823.¹⁷⁾ Han var af gammel officersslægt og blev tidligt bestemt for en karriere i hæren. Allerede 7 år gammel blev han benådet med cornets character! Virkelig sekondløjtnant blev han dog først i 1772, 17 år gammel. I 1803 blev han premiermajor i det slesvigske rytterregiment under kommando af hans svoger og fætter generalmajor Bardenfleth. I 1812 fik han betroet generalkommandoen over Nørrejylland og tog ophold i Randers, men allerede i juni 1813 måtte han overtage kommandoen over første brigade af det i Holsten stående korps, der var bestemt til at være hjælpetropper for det i Hamburg og Lübeck indrykkede franske korps under prinsen af Eckmühls kommando (marskal Davout), en post, der dog hurtigt med kongens bifald blev ændret til kommando over anden brigade, hvis chef ikke kunne enes med de franske, »da Vi håbe Lasson bedre vil vide at betage sig«. Det kunne han. For øvrigt udmærkede han sig i de mange træfninger med fjenden og blev benådet med ridderordenen af dannebrog.

Efter krigen boede Lasson i Horsens, hvor han ikke alene var chef for regimentet, men også kommanderende general over samtlige tropper i Nørrejylland. Han var åbenbart en særdeles dygtig officer og meget pligtro.

Generalmajor Iver Kristian von Lasson. Foto i Horsens Museum.

Hans indstilling til konge og hær kommer klart til udtryk i hans optegnelse, da han blev udnævnt til generalkommandant: »Med sandeste iver og nidkierhed har jeg i denne vidt omfattende og betydelige post efter bedste evner og med mueligste flid stræbt at opfylde mine pligter og at svare så meget mueligt til den allernådigste tillid min konge viste mig ved at betro mig som dengang yngste generalmajor det største og meget vidtomfattende commando i riget. Jeg tør smigre mig med det håb ey ganske at have forfeylet min hensigt, da jeg med frimodighed kan sige, at jeg i al

den tid, jeg havde den ære at foreståe dette commando, aldrig har imodtaget noget bevis på min allernådigste konges misnøye med mit embedsførelse, men tværimod erholdt approbation på ethvert allerhøyst samme forelagt forslag«.

Mens Lasson synes at have været ret reserveret i sin optræden, var det anderledes med hans efterfølger generalmajor *Jacob von Flindt*,¹⁸⁾ der blev chef den 25. januar 1823 og var det til sin død den 12. maj 1842. Han blev generalmajor i 1831 og fik i 1838 ligesom Lasson kommandoen over samtlige armékorps i Nørrejylland. 1841 nåede han den næsthøjeste rang i militæret som generalløjtnant.

Jacob Flindt boede i gård nr. 487 på Smedegade, nu nr. 91, der efter ham kaldes »Generalsgården«. Skønt enke-mand førte han et meget selskabeligt hus og blev særdeles populær blandt borgerne. Han deltog i byens liv og gjorde en stor indsats for at skabe et godt forhold mellem borgerskab og garnison. »Den gamle« var også meget afholdt af sine underordnede på grund af sit humane sindelag. Da han fejrede sit 50-års officersjubilæum i 1838, hædrede byen ham ved at gøre ham til æresborger, byens første. Det originale borgerbrev er gået tabt. Det var ellers meget fint, ifølge Horsens Avis var »diplomet gennemtrukket af to udmærket smukke cordoner og

Generalløjtnant Jacob Flindt. Foto i Horsens Museum.

skrevet med en fortrinlig, næsten kunstnerisk skjønhed af hr. trompeter Andersen ved det slesvigske regiment«.¹⁹⁾ Indholdet kendes fra borgerskabsprotokollen:²⁰⁾

»Aar 1838 den 24de December blev høivelbårne hr. generalmajor og kammerherre Jakob von Flindt, commandeur af Dannebroggen, Dannebrogsmænd og Ridder af den franske Orden pour le merité militaire, for Tiden commanderende General i Nørre Jylland samt Chef for Det slesvigske Cuirasseer Regiment, i Anledning af hans i Dag feirede Jubilæum som 50 Aars Officer i hans Majestæts Kongens Tjeneste, og som et Beviis på denne Byes Borgeres Høiagtelse og Hengivenhed for ham efter Magistratens og Borgerrepræsentanternes enstemmige Beslutning

samt i Kraft af den disse ved hans Majestæt Kongens Resolution af 15de dennes allernådigst forundte Bemyndigelse, optaget som Æresborger i Horsens og indføres han herved som sådan i nærværende Protocol.

C. W. Høyer. H. Nielsen. Knud Monberg. C. Holst. Kielsen. Th. Bang. M. G. Nitschke. D. Hüsing. N. Jochumsen. Dolberg«.

Ved hans død i 1842 skrev Horsens Avis (17. maj) — kort efter at stads-hauptmand major for borgervæbnin-gen Jacob Blumer var død —:

»Atter har vor by mistet en af sine hæderligste mænd, idet døden natten til sidste torsdag hjemkaldte chefen for det herværende slesvigske cuirasserregiment, hans excellence generalløjtnant, kammerherre Jacob v. Flindt, storkors af Danebroge og danebrogsmand samt ridder af den franske orden Pour le mérite militaire. Regimentet har ved hans bortgang mistet en brav, human og kærlig chef, thi lige fra officererne til den simple mand ydede han enhver retfærdighed og fandt sin største glæde i, hvor omstændighederne tillod det, at lade nåde gå for ret. Mangen tabte i ham en ærlig og trofast ven, og den fattige en hjælper i nødens time. Hædret blev han af sin konge, idet han havde næsten nået det højeste trin i militaeretaten, hædret blev han af sine medborgere, idet de have udvalgt ham til æresborger — og længe vil mindet om Jacob Flindt leve blandt Horsens borgere og indvånere.«²¹⁾

Eskadroncheferne var nær knyttet til byen gennem lang tjeneste og familieforbindelser. Oberstløjtnant *Bernhard Carl von Bibow* (død 1834), der tjente i regimentet ikke mindre end 52 år,

var gift med Lucie Magdalene Leunbach, en søster til oberstløjtnant *Chr. Henrik Leunbach*.²²⁾ Ritmester major *Peter Hansen von Balle*, søn af den kendte biskop (»Balles katekisme«), var gift med en datter af distriktskirurg Flock. Han havde ønsket at blive begravet på den nye Assistentskirkegård ved Kildegade, så da han døde i 1835, måtte kisten henstå i godt 5 måneder, inden den blev nedsat som den første på kirkegården. I 1946 skænkede stenhuggermester L. Laursen en smuk sten til graven.²³⁾

Major *Frederik Carl von Schmidten*, der blev eskadronchef i 1826, var en sønnesøn af den kendte horsensapoteker Gottfried Schmidt.²⁴⁾ Oberstløjtnant kammerherre *Christian Henrik Leunbach* (død 1826)²⁵⁾ var gift med Anna Christine Lillienschiold, en søster til oberst kammerherre *Anton Christian von Lillienschiold*, der også var eskadronchef.²⁶⁾ De var børn af kammerherre Hans Gustav de Lillienschiold, som i mange år var knyttet til det russiske fyrstehof som hofchef. Endelig kan nævnes oberst, kammerherre, baron *Jens Carl Krag-Juel-Vind Arenfeldt*, der ejede Stensballegaard og Værholm.²⁷⁾ Som man ser, er disse eskadronchefer knyttet nøje sammen gennem familieforbindelser.

En særpræget person var regimentsadjudanten, premierløjtnant *Adolph*

Frederik von Harbord (død 1878), der en tid var overlærer ved eksercerskolen. »Han var meget hidsig, pirrelig, stolt og temmelig ubehagelig ved mange lejligheder, men en kundskabsrig og ivrig lærer og til sine tider også meget behagelig« (Bøggalle).²⁸⁾ Hans gravsten på Horsens kirkegård bærer den ejendommelige indskrift: »Kjendt af Mange. Miskendt af Flere. Forstået af få«. Det må formodes, at disse officerer ikke blot har dyrket familielivet, men også haft omgang med byens bedre borgerskab. Derimod indtog de en reserveret holdning til det nye hof i byen.

Efter at den sidste russiske prinsesse Catharina var død i 1807, stod palæet tomt, en overgang blev det dog brugt som lazaret. Men i 1810 blev det beboet af prinsesse Charlotte Frederikke, efter at hun var blevet skilt fra prins Christian (VIII) på grund af utroskab.²⁹⁾ Hun beholdt titlen »Højhed« og retten til militære æresbevisninger: to honnørposter ved gemakdøren og to uden for palæet, der blev leveret fra garnisonen i Vejle.

Prinsesse Charlotte Frederikke var en meget livlig dame, der elskede selskabelighed, som hun dog måtte søge blandt byens lavere embedsmænd, enkelte borgerfamilier – som hun lånte penge af, for hun var altid i penge trang – og blandt de yngre officerer.

De højere militære holdt sig som nævnt borte, men kunne vel ikke undslå sig for at deltage i den officielle »souple«, der foregik i stueetagen med udfoldelse af al ceremoniel, men med daglig kost og jævne vine. Den blev nemlig betalt af hoffets kasse, som hofchefen kammerherre Roepstorff havde kontrol med. Morsommere var det på »Salen«, hvor prinsessen betragtede sig som privatperson; her var der god mad og fine vine. Prinsessen yndede også frokostgilder i sovegemakket, hvor gæsterne opvartede hende, mens hun selv blev liggende i sengen. Hendes »ven« var en løjtnant Carl Frederik von Schoppe fra prins Ferdinands lette dragoner. I 1829 forlod Charlotte Frederikke Horsens som »fru von Gothen« for at tage kur i Karlsbad; men derfra drog hun til Rom, hvor hun døde i 1840 og blev (som katolik) begravet på kirkegården i den nuværende Vatikanstat. Hendes søn Frederik VII lod sætte et smukt minde på graven, et billedhuggerarbejde af J. A. Jerichau. Hoffet i Horsens blev ophævet i 1830.

Garnisonens mandskab bestod af bønderkarle fra de jyske amter. Det var solide folk, selv om der naturligvis kunne være uheldige elementer imellem. I 1820 arresteredes en korporal Jørgen (Jens?) Jørgensen og en trompeter Jens Hansen Carleby for seddel-

forfalskning og tyveri. Også enkelte civile var indblandet.³⁰⁾ Jens Hansen Carleby tilstod at have udgivet en falsk seddel og blev i 1821 dømt til slaveri i Rendsborg,³¹⁾ men korporalen var en hårdnakket benægter og blev frikendt ved højesteret. Kort efter tilstod han dog både seddelforfalskning og tyveri i et krigsforhør og blev i 1823 halshugget og fik hovedet på stage. De civile aflagde også bekendelse under krigsforhøret og blev på dette grundlag idømt hårde straffe af underretten, men da de hævdede at være blevet mishandlet under forhøret, blev de frikendt ved overretten. Generalauditøren lod foretage en undersøgelse af de militære forhør, men åbenbart uden at træffe en afgørelse. Det er imidlertid klart, at de civile domstole (og kancelliet) ikke havde større tillid til lovligheden af de militære forhørsmetoder.

Af stambogen for anden eskadron 1826–1841³²⁾ fremgår, at der endnu kunne forekomme hårde straffe som spidsrod og krumslutning, det sidste for at være mødt beskænket på vagten ved palæet. Det var for det meste fuldskab, man straffede for, med mørk eller lys arrest på vand og brød.

Underofficererne havde trange økonomiske kår. Lønnen var ringe og slog næppe til for en familie, det var nødvendigt, at konen tog arbejde uden for hjemmet. Et lille billede af forholdene får vi gennem Owstrups gave til

underofficerens kone for at få Messingjens overladt: »Et Faasloer aa et bette-kon Flæsk . . . en Snes Æg aa en fi Marker Smør, saa raa mi Movr komme herud« (Et fårelår og en smule flæsk, en snes æg og en fire marker smør (- kilo), så snart min mor kommer herud). En kyrassér har i mange tilfælde været bedre forsynet med faldtøj fra sit hjem end underofficererne. Disse kunne søge hjælp til børnenes opdragelse fra »Det Beenfeldtske legat« og fik i øvrigt selv undervisning i skrivning og regning på eksercerskolen, afsluttet med en eksamen, desuden fik de tilbudt uddannelse til gymnastiklærere.³³⁾

For den menige kyrassér gik dagen med at røgte hesten, røre den og ride remonter til – også her kan Blichers novelle illustrere det nære forhold mellem hest og rytter i beretningen om Messingjens. Dertil kom naturligvis øvelser i hugning og skiveskydning, svømning og eksercits på eksercerpladsen. Ved udskiftningen af byens jorder blev pladsen lagt hen på Lovby mark; før denne tid blev den udmålt på den mark, som lå brak: 44½ tønder land i Langmarken, 49½ i Sundmarken, og regimentet betalte 4 rd. pr. tønne i leje.³⁴⁾

I maj holdtes øvelser med deltagelse af fjerde eskadron fra Vejle, hvortil kom fra 1824 troppesamlinger hvert

andet år ved Århus. Desuden var der parader ved større nationale begivenheder bl. a. på kongens fødselsdag.³⁵⁾ Hvert år mødte ordinært 36 rekrutter til eksercerskolen. De blev indkvarteret i kasernegården og undervistes på skolen i regning og skrivning foruden de specielle militære discipliner. Undervisningen blev afsluttet med en eksamen. Forstanderen fik 50 rbdL., hvoraf de 30 skulle udbetales i præmier, og de 20 gik til aftenspisning for de lærere, der havde uddannet rekrutterne.³⁶⁾

Regimentets forhold til byens borgerkab synes at have været godt; der er kun få klager over indkvarteringsbesværligheder. Håndværkssvendene følte nok kyrassererne som konkurrenter til pigernes gunst. I 1822 klagede regimentet over, at en del håndværkssvende søndag den 15. september overfaldt nogle kyrasserer i Bygholm skov. En spækhøker havde her indrettet et etablissement med dans og udskænkning af brændevin, kaffe m. m. Magistraten antydede, at det måske ikke var håndværkernes skyld; men søndagen efter indfandt 60–80 kyrasserer sig i skoven, og det resulterede i et større slagsmål, som fortsatte helt ind i byen, og der måtte nedsættes en blandet domstol for at rede trådene ud.³⁷⁾

Bedre blev det i 1830'erne, da stabs-trompeter Johan Heinrich Streibig

arrangerede koncerter i Bygholm skov imod entré. Det var naturligvis hornmusik. Trompeter N. P. Bøggalle nævner Es-klaphorn, primo B-klaphorn, 2den B-klaphorn samt tre trækbasuner. Af Horsens Avis (6. juli 1832) fremgår, at koncerterne fandt sted i sommertiden hver anden onsdag og hver anden søndag.³⁸⁾

Ved en ny hærordning i 1842 blev regimentet opløst og mandskabet fordelt på 3die, 5te og 6te dragonregiment.³⁹⁾ Det skete den 1. juli, et par måneder efter generalløjtnant Flindts død. Opløsningen omtales som et rygte i Horsens Avis (29. april), og bladet skriver i denne anledning:

»Til de mange relationer om reductionen i det militaire, som i denne tid går landet rundt, hører også, at det herværende slesvigske cuirasserregiment skulle være bestemt til at reduceres. I over 100 år har dette regiment bestået, og vi tør formene, at neppe noget steds ville efterretningen om stadfæstelsen af denne relation modtages med smerteligere deeltagelse og fremkalde en ubehageligere stemning end her, hvor et ualmindeligt velviligt forhold mellem militaire og borgere har grundfæstet sig igjennem en lang række af år. Må vi derfor i det hele ansee alle relationer i ovennævnte retning for upålidelige, så troe vi også især, at det må gælde denne,

da det for 12 uger siden er communi- ceret regimentet, at det i mai eller juni d. å. vil blive remonteret for de ved samme tid havende udsætterheste; en foranstaltning, der neppe vilde være tænkelig, om ovennævnte rela- tion havde nogen grund«.

Men det havde den altså. Den 19. maj skrev bladet:

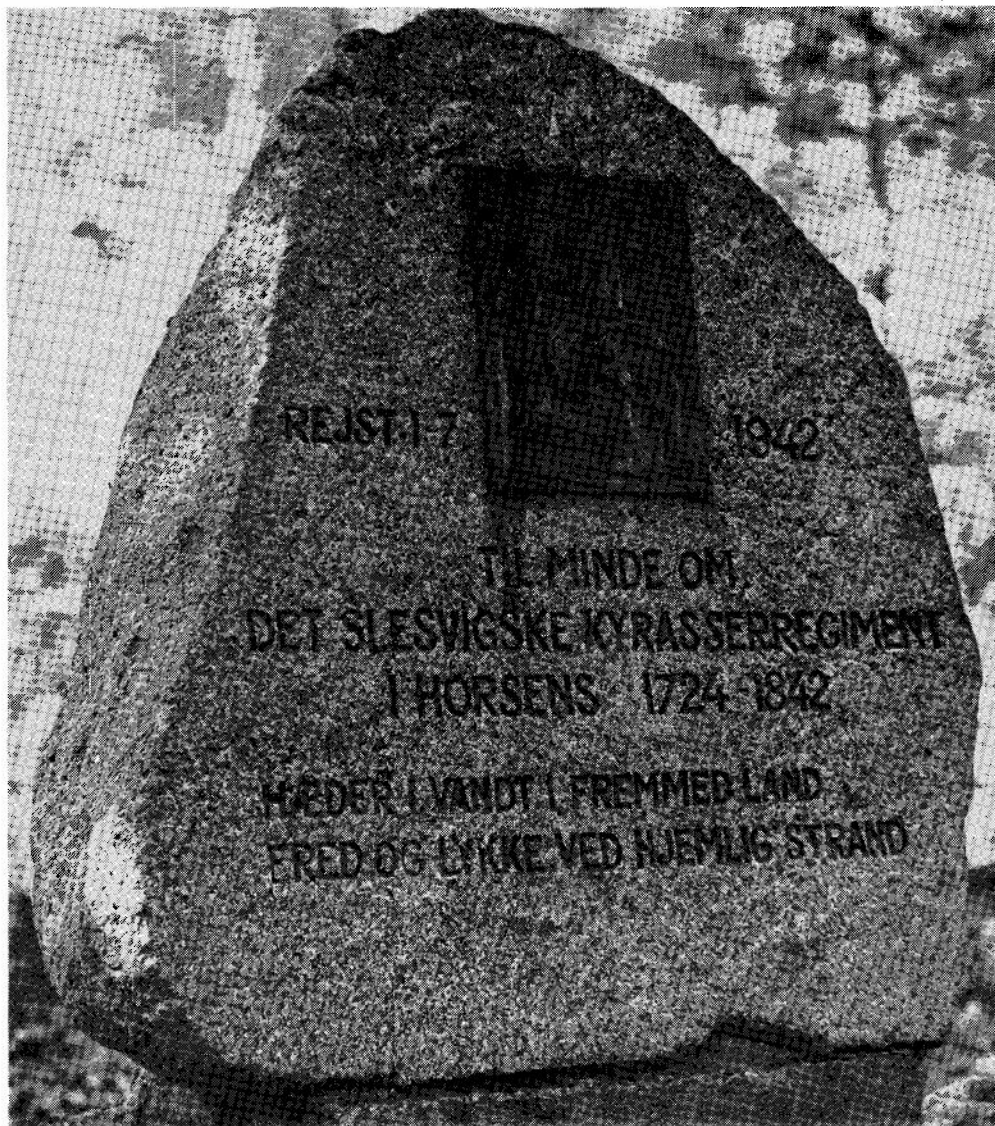
»Vi kunne ved forestående beretning kun udtale med dyb smerte, at det herværende slesvigske cuirasser regi- ment er opløst. Det regiment, som i den spanske successionskrig efter gam- melt sagn har erhvervet trophæer, som formodentlig endnu pryde det danske arsenal; det regiment, hvis chef var æresborger, det eneste tilfælde i den danske armee, og som stod lige så yn- det som agtet i garnisonen; det regi- ment, som i borgerlig færd og krige- risk holdning og dygtighed søgte sin lige i det danske cavalleri — er ikke mere! Om den herværende smukke og velindrettede caserne, som, så vidt vi vide mangler ved garnisonerne i Aar- hus og Randers som offentlig bygning, ridehuset, skolehuset med læse- og fægtesal, og de fuldstændige bequem- meligheder, som her i øvrigt haves for et cavalleri-regiment, ville blive ned- brudte og flyttede til Aarhus eller Randers, vides endnu ikke, men fra Aarhus og til Slesvig, en afstand af 30 mile gennem landets frugtbareste egne, vil intet cavalleri blive garniso-

neret, såvidt armee-organisationen hidtil har omtalt«.

Det er unægtelig andre toner end dem, vi har hørt gennem hele det 18. århundrede. Men det er også en anden hær. Den er nu udelukkende national og har et officerskorps af høj standard. Den nationale vækkelse i år- hundredets begyndelse havde gjort hæren populær (hvilket også de nyop- rettede borgervæbninger er udtryk for), og dertil kommer for Horsens vedkommende de nære familie- og venskabsbånd mellem militæret og borgerne.

Foreløbig beholdt hæren sine bygning- ger, og der blev god brug for dem i de følgende år. Under Treårskrigen (1848—1850) var der indkvarteret så- vel fjendtlige som danske tropper i byen, og det fortsatte op til 1865.⁴⁰⁾ Skolehuset (Kildegade 11) blev solgt før 1850, kasernegården i 1873, begge til private, mens kommunen købte det nedbrudte ridehus' grund i 1870 og her opførte et gymnastikhus i 1878.

Enkelte navne i Horsens minder end- nu om garnisonstiden: Kyradsérvej, Kasernegården, Kompagnihuset på Aaboulevarden 107—117, hvor regi- mentets sadelmagere boede, og Gene- ralsgården Smedegade 91. Museet har flere effekter fra regimentet. I 1942 blev der på godsinspektør P. F. Parups initiativ rejst en mindesten over kyras- sererne i hundredåret for regimentets

opløsning. Den står i Musikskoven i Bygholm skov og er bekostet af Soldaterforeningen for Horsens og Omegn m. fl. bidragydere. Stenhuggermester L. Laursen har forarbejdet stenen; re-

Mindesten over kyrassererne. »Musikskoven«, Bygholm skov. Foto: Horsens Folkeblad.

lieffet er støbt af bronzestøber Evan Jensen i København.⁴¹⁾

Kilder.

Markeringerne i kursiv viser forkortelser anvendt i noterne.

Trykte kilder.

Bauditz: Kaptajn O. Bauditz: Horsens kyrassér-regimentets historie 1679—1842 (Jul i by. Horsens 1927).

H. A.: Horsens Avis.

Jakobsen: Erik Jakobsen: Slesvigske kyrassér-regimentets historie 1675—1842. Eget forlag. Helsingør 1979.

Johansen: Jens Johansen: Frederik VI's hær. Kbh. 1948.

Klint: Helge Klint: Den danske hær I—II. Kbh. 1977.

Parup: P. F. Parup: Det slesvigske kyrassér-regiment (i Blade af Horsens historie, red. Carl Th. Jørgensen. Horsens 1942).

V: Otto Vaupell: Den dansk-norske hærs historie I—II. Kbh. 1972 ff.

Hirsch: Officerernes data er givet på grundlag af I. C. V. Hirsch: Fortegnelse over danske og norske officerer i landetaten 1648—1814 (Film i Landsarkivet for Nørrejylland).

Utrykte kilder i Landsarkivet for Nørrejylland.

B5A: Aarhus stiftamt. Havreballegaard og Stjernholm amter: Breve fra Horsens.

D. 13: Horsens rådstuearkiv, i hvilket følgende numre er anvendt:

96: Horsens bys befalingsbog 1666—1727.

97: Horsens erindringsbog ved rådstuen 1728—1752.

98—101: Copibøger over udgæede breve 1727—1810.

110—130: Indkomne breve til magistraten 1653—1808.

169—172: Horsens kærnerregnskaber 1733—1769.

476 ff: Horsens kærnerregnskaber 1771—1824.

364: Horsens indkvarterings kommissions protokol 1775—1814.

366: Indkvarteringsprotokol 1823—1842.

371: Dokumenter vedrørende indkvarteringen (1660, 1716—1810).

372: Dokumenter vedrørende indkvarteringen 1818—1876.

B 66: Byfogedarkivet, i hvilket følgende numre er anvendt:

387—393: Copibøger 1808—1827.

Utrykte kilder i Hærens Arkiv.

Ældre rytterregimenter pakke 3 og 5.

Noter.

Det holstenske Rytterregiment 1724—1734.

- 1) Bauditz og Jakobsen.
- 2) V. II, 15—20.
- 3) Christian Rantzau(-Frijs) 1682(84?)—1731, chef for regimentet $\frac{22}{4}$ 1716— $\frac{1}{10}$ 1722.
- 4) Georg Balthasar Samitz 1686—1732, chef for regimentet $\frac{9}{2}$ 1722— $\frac{2}{1}$ 1731, begravet i Barrit.
- 5) V. II, 40 ff og 577.
- 6) Johan Kneyl, premiermajor 1725, død i Horsens $\frac{2}{6}$ 1729.
- 7) Albrecht Wilhelm Uslar, ritmester 1732, afsked 1736.
- 8) B5A — 150, $\frac{27}{3}$ og $\frac{18}{5}$.
- 9) B5A — 150, $\frac{1}{11}$ 1729.
- 10) B5A — 150, D. 13—110.
- 11) O. Fabricius: Horsens Kjøbstads beskrivelse og historie (1878), side 43.
- 12) D. 13—169.

- 13) Sammesteds.
- 14) Frederik Puls 1694—1766, secondmajor 20/11 1730.
- 15) Havneregnskabet D. 13—379.
- 16) B5A — 150 22/11 1728.
- 17) V. II, 52.
- 18) Rosenstand Goiske: Reskripter, resolutioner og collegiebreve den danske krigsmagt til lands angående I. 1670—1746 (Kbh. 1803), side 271.
- 19) D. 13—110, 13/9 1727.
- 20) V. II, 3.
- 21) Jfr. P. Rist: Fra Støvletiden, Kbh. 1884.
- 22) D. 13—97.
- 23) D. 13—110, 5/1 1733.
- 24) Til det flg. se Hans Knudsen i Aarhus Stifts Aarbøger 1922.
- 25) D. 13—97.
- 26) Hans Knudsen anf. sted, side 146—154.
- 10) Charles(Carl) Reichau 1689—1755, oberstløjtnant 1737, garnisoneret i Horsens fra 1741 til sin afsked 6/12 1745.
- 11) Christian Rosenkrantz, ritmester, garnisoneret i Horsens fra 6/12 1745 til sin død 16/7 1750.
- 12) Franz Henrik Rottern, oberst 5/6 1752, garnisoneret i Horsens fra 5/8 1750, død 1760.
- 13) D. 13—110, 14/2 og 27/9 1743.
- 14) Det kgl. Bibliotek.
- 15) D. 13—110, 22/9, kæmneregnskabet D. 13—166.
- 16) B5A — 152, D. 13—99.
- 17) B5A — 153, 18/9 og D. 13—99.
- 18) Hærens arkiv pk. 3, 1760.
- 19) Vejle amts Årbog 1979, side 44.
- 20) D. 13—111.
- 21) Knudsens anf. arbejde.
- 22) Sammesteds.
- 23) B. 66—7. Justitsprotokollen fol. 555.

Det slesvigske Kyrassérregiment 1739—1758.

- 1) V. II, 40 ff, Jakobsen.
- 2) V. II, 36, D. 13—98 30/4 1733.
- 3) D. 13—169 ff.
- 4) Ove Juul 1700—1766, chef 27/1 1738—januar 1761; men i 1753 siger magistraten, at de tre eskadroner hører til general Beenfeldts regiment, og det må den vel vide. Herman Friedrich Beenfeldt (1688—1761) var general i 1751 og iflg. Hirsch garnisoneret i Fredericia fra 1741 til 1759.
- 5) B5A — 151, 3/8 1735.
- 6) B5A — 150, 13/11 1739.
- 7) V. II, 57 f.
- 8) Gustav Ditlev Trappaud (født 1717) ritmester 1754, garnisoneret i Horsens fra 3/7 1749 til 3/4 1759.
- 9) Frederik Christian(Christoff?) Trampe, greve og ejer af Hovedgaard (1714—1779), major 1750, oberst 1756, garnisoneret i Horsens fra 1741 til 25/4 1759.

Indkvarteringer fra 1758 til 1778.

- 1) Jakobsen — Wulff Diderich von Schulenburg 1731—1803, oberst og chef for regimentet fra 25/1 1761 til 28/9 1763.
- 2) D. 13—371. Ligning og repartition 30/7 1768.
- 3) D. 13—112, 8/7.
- 4) D. 13—171.
- 5) V. II, 107 f, Jakobsen.
- 6) Jakobsen.
- 7) Det kgl. Bibliotek.
- 8) Johan Frederik Sehested 1725—1785, chef fra 28/7 1763 til 10/6 1785. Hans Helmuth Lüttichau 1734—1801. Hos Hirsch anføres han som regimentschef for det slesvigske dragonregiment fra 31/5 1767.
- 9) D. 13—171, 172 og 371.
- 10) Se note 2.

- 11) D. 13—172.
- 12) Berthold Hartvig Schack, major, eskadronchef fra $\frac{8}{2}$ 1764, død 1800.
- 13) D. 13—113.
- 14) D. 13—113, $\frac{24}{11}$ 1767 og $\frac{23}{12}$ 1767.
- 15) D. 13—113, $\frac{22}{12}$ 1767.
- 16) D. 13—113.
- 17) B5A — 154.
- 18) D. 13—113.
- 19) D. 13—101.
- 20) B5A — 155.
- 21) D. 13—113, B5A — 154, $\frac{16}{1}$ 1769.
- 22) V. II, 167 ff, Jakobsen.
- 23) Det kgl. Bibliotek.
- 24) D. 13—364.
- 25) Fabricius anf. arbejde, side 329.
- 36) D. 13—115, $\frac{14}{11}$ 1775.
- 27) D. 13—115, juni 1775.
- 28) D. 13—116, 117, $\frac{24}{3}$.
- 15) Johan Frederik Bardenfleth 1740—1811. chef fra $\frac{11}{12}$ 1789 til $\frac{4}{1}$ 1809, generalmajor $\frac{12}{12}$ 1794, afsked som generalløjtnant $\frac{4}{1}$ 1809.
- 16) Otto(Carl) Balthasar von der Osten 1734—1792, major i regimentet 1772, oberst 1785.
- 17) D. 13—119, $\frac{12}{10}$.
- 18) D. 13—66.
- 19) D. 13—101 og 121.
- 20) Johansen.
- 21) D. 13—101, $\frac{24}{12}$ 1796.
- 22) D. 13—364, $\frac{8}{4}$, $\frac{24}{12}$ 1796, B. 66—SP 5, Skøde- og pantebrevsprotokol 1794—1811 den $\frac{27}{2}$ 1798 fol. 196 f.
- 23) Johan Peter Fürchtegott von Wildenrath 1769—1845, secondritmester $\frac{5}{1}$ 1798, eskadronchef 1808, premiermajor i regimentet fra $\frac{5}{2}$ 1816 til $\frac{25}{1}$ 1823.
- 24) D. 13—128, $\frac{23}{12}$ 1796.
- 25) D. 13—364.
- 26) Samstedes, jfr. D. 13—129.
- 27) D. 13—128.
- 28) Generalmajor von Lassons optegnelser indtil 1813 (venligst meddelt mig af hr. Peter Schow i Skive). Premierløjtnant Jens Fr. v. Lassons optegnelser fra krigen i 1813, udgivet af bogtrykker Axel Sørensen, Horsens, med indledning af Sv. Aage Bay (1970).
- 29) D. 13—101 og 130, $\frac{24}{8}$.
- 30) Århus bispearkiv C. 621—16, $\frac{4}{9}$ 1823.
- 31) Kristian Carøe: Etatsråd borgm. N. Chr. Carøe og hans slægt (Kbh. 1905), side 66.

Regimentets standkvarter fra 1779 til 1814.

- 1) B5A — 157, $\frac{9}{9}$ 1780.
- 2) D. 13—364, $\frac{24}{6}$ 1779.
- 3) D. 13—480.
- 4) D. 13—116, $\frac{19}{5}$, B5A — 155, $\frac{10}{12}$, D. 13—371, $\frac{14}{10}$ 1780.
- 5) D. 13—364.
- 6) D. 13—101, $\frac{15}{12}$ 1794.
- 7) V. II, 220. Et nyt indkvarteringsregl. af $\frac{4}{8}$ 1788 (Det kgl. Bibliotek) bringer ikke væsentligt nyt.
- 8) D. 13—101, meddelelse fra 1807.
- 9) D. 13—117, $\frac{3}{3}$ 1780, D. 13—371.
- 10) Kæmnerregnskab.
- 11) D. 13—118 og 119.
- 12) B5A — 156, $\frac{17}{5}$, $\frac{12}{9}$ 1782 og 157, $\frac{1}{2}$ 1785.
- 13) D. 13—120, jfr. D. 13—364.
- 14) Johan Schinkel 1733—1790, generalmajor 1780, chef fra $\frac{17}{6}$ 1785 til $\frac{22}{2}$ 1788.

Det slesvigske Kyrassérregiment 1815—1842.

- 1) V. II, 404, Jakobsen.
- 2) Jakobsen.
- 3) H. A. $\frac{10}{5}$ 1832.
- 4) Jakobsen.
- 5) Det kgl. Bibliotek.

- 6) Kirsten Bendixen: Danmarks mønt (1967) side 86.
- 7) D. 13—372.
- 8) B. 66—388.
- 9) D. 13—364.
- 10) D. 13—372.
- 11) Hærens arkiv pk. 5.
- 12) D. 13—516.
- 13) D. 13—520.
- 14) Ræder: Beretning om Horsens Byes oeconomiske Tilstand efter Regnskaberne for Aaret 1835 (Horsens 1836).
- 15) H. A. $24/1$ 1840.
- 16) H. A. $22/5$ 1840.
- 17) Jfr. kap. 4 note 28.
- 18) Parup.
- 19) H. A. $1/1$ 1839.
- 20) Faksimile hos Parup.
- 21) Taler ved Hans excellence Hr. General-lieutenant Jacob v. Flindts Jordefærd i Horsens den 20de Maj 1842; tilligemed Cantaten ved Sørgehøitiden og hans Auto-biographi. Udgivne af hans Efterladte (Horsens).
- 22) Parups optegnelser i Horsens bibliotek. Hans død omtales i H. A. $14/10$ 1834.
- 23) Peter Hansen von Balle (1777—1835), ritmester $2/12$ 1813, eskadronchef $25/1$ 1813(?) premiermajor $12/6$ 1830, død $10/1$ 1835, begravet $9/6$ (Parups papirer). Horsens Folkeblad $11/6$ 1946.
- 24) Fr. Carl von Schmidten, eskadronchef $1/7$ 1826, afsked $20/9$ 1842 fra $1/7$ at regne. A. Helms: Helms Apothek (Horsens 1938).
- 25) Christian Henrik von Leunbach (1772—1826), eskadronchef $5/11$ 1809, premiermajor og karakt. oberstløjtnant 1823.
- 26) Horsens Museums årsskrift 1957/58.
- 27) Jens Carl Krag-Juel-Vind-Arenfeldt: Danmarks Adels Årbog 1941 II, side 68 f.
- 28) (H. F. Bøggalle): Ungdomserindringer af en gammel musiker (Horsens 1887).
- 29) Robert Neiendam: Ungdom og Galskab, prinsesse Charlotte Frederike og Edouard Du Puy (Kbh. 1923).
- 30) B. 66—389/91.
- 31) Parup.
- 32) Hærens arkiv pk. 3.
- 33) H. A. $30/9$ 1831. Hærens arkiv pk. 3.
- 34) B. 66—393, $8/7$ 1827.
- 35) Jakobsen.
- 36) Bøggalle.
- 37) B. 66—391.
- 38) Bøggalle.
- 39) Parup.
- 40) D. 13—372. Horsens Vejviser 1850. Meddelelse fra Landsarkivet for Nørrejylland. Skødet på ridehusets grund blev dog først udstedt den 13. januar 1880.
- 41) Parups samling. Horsens-bladene $2/7$ 1942.

Lidt om Hjarup præstegård.

Af Aksel Nellemann.

Præstegården i Hjarup sydvest for Kolding rangerer blandt de smukkeste og bedst bevarede bindingsværksbygninger i Danmark. Den blev fredet i klasse A i 1950 og restaureret af Nationalmuseet i 1965–1966. Her skal fortælles lidt om forholdene i forbindelse med dens tilblivelse.

I 1690 udarbejdede sognepræst *Jens Pedersen Welling* i Hjarup en indberetning om sine embedsforhold. Heri oplyste han, at præstegårdens bygninger i Hjarup var blevet afbrændt af polske krigsfolk i 1659, og at både hans forgænger og han selv havde måttet bo i en »halv krongård i Hjarup«. Fra den blev der tidligere »kontribueret til Koldinghus«, men »nu til rytterhold«.

Den halve krongård, Jens Pedersen Welling omtalte, blev ryttergård, da første jyske rytterregiments gods etableredes omkring 1680. Generalmajor Herman Frantz von Schwanewedes projektkrigsbordebog fra 1692 viser, at den ryttergård i Hjarup, som præ-

sten »hr. Jens Pedersen« beboede, i hartkorn stod til 3 tønder, 1 fjerdingkar og 1 album, reduceret til 2 tønder og 6 skæpper.

Jens Pedersen Welling fortalte videre i sin indberetning, at kongen i 1681 havde bevilget én rigsdaler af hver kirke i Ribe stift til præstegårdens genopbygning, og at der heraf kun var indkommet 28 rigsdaler og 2 mark. For disse penge samt »præsten egne ringe middel« var der blevet bygget et ladehus.

Jens Pedersen Welling døde i 1696 uden at have fået genopført præstegårdens stuehus. Hans embede som sognepræst til Hjarup og Vamdrup var fire år tidligere blevet overtaget af hans søn *Peder Bering*.

I tiden efter enevældens indførelse havde regeringen dekretet, at en præstegårds bygninger skulle være præstens private ejendom. Det medførte, at de da fungerende præster måtte købe præstegårdsbygningerne

Hjarup præstegård. Foto: Søren Laursen. Maj 1981.

af staten, og at enhver præst, som derefter udnævntes, var nødsaget til at købe præstegårdsbygningerne af sin formand eller dennes arvinger. Ordningen betød også, at en præst skulle sørge for genopførelsen, hvis bygningerne gik til grunde som følge af ildebrand — en pligt, der dog mildnedes noget ved, at Danske Lov og senere forordninger tildelte en brandlidt præst én rigsdaler fra hver kirke i stiftet.

I 1707 oplyste Peder Bering i en indberetning om sit embedes »visse og uvisse indkomster«, at han »med store bekostninger og besværinger Hjarup præstegård haver måt opbygge, som siden år 1659 havde været øde, efter at dend af de polniske krigsfolk var blevet afbrændt«.

Peder Berings originale indberetning eksisterer stadig (1981). Den ligger i Ribe bispearkiv, der er deponeret i Landsarkivet for Nørrejylland.

Trap Danmark (femte udgave, bind IX) anfører, at Hjarup præstegård antagelig opførtes ca. 1660–1670, og bogen Gamle danske Præstegårde i Tekst og Billeder (1978) fortæller, at det var Jens Pedersen Welling, der genopbyggede Hjarup præstegård. Sandheden er — som her påvist — at Hjarup præstegård byggedes af Peder Bering engang mellem 1692 og 1707.

Noter.

Jens Pedersen Wellings data.

Født ca. 1639, discipel i Viborg latinskole, immatrikuleret ved Københavns Universitet i september 1660, kaldtes til sognepræst for Hjarup og Vamdrup sogne den 14. juni 1664, aflagde præsteeden den 7. juli samme år, døde den 29. marts 1696. Skifte efter ham i oktober 1708 viste, at hans efterladenskaber var 246 rigsdaler, 4 mark og 6 skilling værd (sammenlign Johs. Jørgensens bog Skifter og Testamenter, 1968, side 63 f.). Hans hustru *Mette Pedersdatter Bering*, datter af sognepræsten i Øster Snede Peder Pedersen Bering og sønnedatter af købmand og borgmester i Viborg Peder Pedersen Bering, døde den 19. oktober 1709. Ifølge en efterslægtstavle over Beringske familier, som Vitus Bering, sognepræst i Ollerup, fik trykt i 1749, fødte hun femten børn i ægteskabet med Jens Pedersen Welling. De samtidige kilder indeholder sikre dokumentationer om fjorten børn og har desuden nogle notater, som ret overbevisende indicerer, at børnetallet faktisk var femten. Seks børn gik bort, inden skifteforretningen efter Jens Pedersen Welling gennemførtes; af dem døde fem som spæde — to endda kun få dage gamle.

Peder Berings data.

Fødselsdato ukendt, discipel i Kolding lærde Skole, immatrikuleret ved Københavns Universitet i juli 1684, kaldtes til sognepræst for Hjarup og Vamdrup sogne den 1. oktober 1692, aflagde præsteeden den 26. november samme år, magister i juli 1716, valgtes til provst over Anst herred, aflagde provsteeden den 19. juni 1720, blev blind og måtte afstå sit kald i 1732, døde i juli måned 1740. Hans hustru *Elisabeth Magdalene Christophersdatter Schrøder*, præstedatter fra Vonsbæk i Sønderjylland, hvor forfædre til hende

havde siddet som sognepræster siden 1525, døde den 12. maj 1727, skifte efter hende i 1730. Hun og Peder Bering fik fem sønner og syv døtre sammen; af dem døde en datter som otteårig og en søn, inden han var fyldt tre år.

Trykte kilder.

Vitus Berings skrift, der tryktes i København i 1749, var en pjece uden titelblad med følgende indhold: En fortegnelse over provsterne i Sunds herred siden reformationen, fortegnelse over de i året 1749 levende præster i Sunds herred, fortegnelse over præsterne i Ollerup siden reformationen og Delineatio stirpis Beringianæ eller De Beringske Families og Paarørendes Slegt-Register fra 3die hundrede Aar af at regne til den Iste Maji Anno 1749. — Skriftet genoptryktes in extenso i Kirkehistoriske Samlinger, tredje række (1887—1889). — Delineatio stirpis Beringianæ alene tryktes i Arkiv for Genealogi og Heraldik, 4. hæfte (ca. 1908) og udkom i særtryk i 1910.

Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie. Udgivne af Chr. Bruun, O. Nielsen og A. Petersen. Tredje bind. 1867—1868. (Heri artiklen: Ribe Stifts Gejstliges Edsbog 1643—1682. Af J. Kinch).

S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie. 1870—1873, genoptrykt 1959—1960.

Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 2. række, 1. bind. 1886—1888. (Heri artiklen: Præsternes Indtægter i Andst Herred 1690. Ved Vilhelm Bang).

Københavns Universitets Matrikel. Udgivet af S. Birket Smith. Første bind 1611—1667 (1890). Andet bind 1667—1740 (1894).

Fra Ribe Amt 1918. (Heri artiklen: Fra Vamdrup Sogn. Af J. H. Byriel).

Personalhistorisk Tidsskrift. 11. række, 3. bind. 1942. (Heri artiklen: Slægten Bering paa Viborg-Egnen i Tiden indtil Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Af Chr. Bokkenheuser).

August F. Schmidt: Fra Koldingegnen I. 1956.

J. Chr. Sixhøj: Viborg Katedralskoles Dimittender 1630—1879. Ved Carl E. Jørgensen. 1962. (Side 41).

Trap Danmark. 5. udgave, bind IX. 1965.

Flemming Jerk: Gamle danske Præstegårde i Tekst og Billeder. 1978.

Utrykte kilder.

I den følgende fortegnelse er Rigsarkivet betegnet (Ra), Landsarkivet for Nørrejylland (LaN).

Kirkebog for Hjarup-Vamdrup sogne 1664—1734. (LaN).

Kirkebog for Borup-Hald sogne 1676—1712. (LaN).

Gejstlig skifteprotokol for Anst herred 1687—1778. (LaN).

Konsumptions-, familie- og folkeskatte-regnskab for Koldinghus amt 1671—1682 og 1683—1698. (Ra).

Prætekaldsbog for Jylland 1660—1790. Danske Kancelli A 17. (Ra).

Indberetninger om præstegårdens beskaffenhed 1707—1708. Ribe bispearkiv. (LaN).

Indberetninger om præstekaldens beskaffenhed 1731—1744. Ribe bispearkiv. (LaN).

Edsbog for Ribe stift 1643—1682 og 1682—1768. Ribe bispearkiv. (LaN).

Projektkrigsjørdebog ved generalmajor Herman Frantz von Schwanewedes forrige jyske nationalregiment til hest. 1692. Rentekammeret. (Ra).

Hvordan kommer den lokalhistoriske interesse til udtryk?

En oversigt.

Af Erik With-Pedersen.

Før 1900 var den lokalhistoriske interesse sparsom. Sporadiske beskrivelser af en egn eller et bysamfund forekom, men forfatteren stod gerne alene med sit arbejde, og resultatet forblev derfor ofte i skrivebordsskuffen for i heldigste fald at blive fremdraget af glemselen et godt stykke op imod vor egen tid.

Befolkningens historiske interesse dengang lå vel nok overvejende inden for den nationale historie, rigets historie, især aktualiseret ved de slesvigske krige — en interesse og et historiesyn, der blev næsten enerådende århundredet ud. Medvirkende hertil var hovedsagelig den for os danske uafklarede situation efter 1864 — håbet om genforening måtte ikke dø — kraftigt opbakket af dels skolens ofte tørre historieundervisning, dels den grundtvigske højskoles særdeles levende nationalbegejstring.

Efter 1900 skiftede billedet. Den almindelige folkeoplysning var nu trængt ud i egne og miljøer, der for-

hen på grund af manglende boglig lærdom stod uden mulighed for at beskæftige sig selvstændigt med egen fortid, og interessen for det nære samfund, sognets eller byens historie blev vakt.

Over hele landet har vi i dag foreninger og institutioner, der varetager lokalhistoriske interesser, og ældst blandt disse er de historiske »samfund«, der fra begyndelsen dækkede et amt eller et stift. Som eksempler kan nævnes Historisk Samfund for Ribe Amt, der som landets ældste skriver sin historie fra 1902, og Historisk Samfund for Århus Stift, som med biskoppelig bistand så dagens lys i 1907. Disse samfund har indtil i dag vist deres eksistensberettigelse derved, at de på et historisk sagligt grundlag dækker den historieinteresse, der findes i vide kredse uden for de egentlige historikers snævre cirkler.

Hovedhjørnestene for de historiske samfund blev foredragsvirksomhed og årbog. Hvad førstnævnte angår:

— det levende ord er flygtigt, det undrager sig som oftest eftertidens kontrol — alt, hvad der er efterladt os, er en overskrift, en titel. Hvad sidstnævnte, årbøgerne, angår: her har vi det skrevne ords dokumentation, og hvilken rigdom i emnevalg, hele spektret rundt: politisk historie, social historie, økonomisk historie, personalthistorie, kulturhistorie — alt sammen genspejlende den kendte egn, den kendte by, kort sagt, det lokale samfunds liv og virke.

Så vidt så godt. I 1937 fik vi det første lokalhistoriske arkiv, arkivet i Fåborg, og siden har bevægelsen vundet en sådan udbredelse, at vi i dag har omkring 250 arkiver jævnt fordelt over det ganske land.

Arkivernes tilhørsforhold og opbygning er forskellig. Især er det måden, hvorpå de er begyndt, der har været afgørende for indretningen; nogle er opstået som underafdeling af det stedlige bibliotek og drives således af en bibliotekar, der enten kan være fuld- eller deltidsbeskæftiget i arkivets tjeneste. Disse biblioteksarkiver benævnes ofte Lokalhistorisk Samling. Andre henhører under det lokale museum og drives i nær økonomisk og faglig tilknytning til dette. En tredje form er det selvstændige arkiv, der drives af en større eller mindre kreds af interesserede og ofte med kommunalt tilskud.

Det faglige sigte kan variere, prioriteringen af det indsamlede materiale er ikke den samme overalt. Nogle steder specialiserer man sig i sognebeskrivelse, gårdenes historie, sognets udvikling, andre arkiver er udpræget slægtshistoriske, atter andre gør en stor indsats for billedbevaringen, og således får hvert arkiv sit speciale, sit helt personlige »ansigt«.

Denne brede vifte af arbejdsfelter af føder et ofte frugtbart samarbejde arkiverne imellem; man bliver nysgerrig efter at se, hvad naboen har — måske føler man, at det er noget, der mangler hos en selv — og således opstår der forbindelser fra sogn til sogn, fra amt til amt, med tråde helt op til landsarkiverne og Rigsarkivet og — ikke at forglemme — til Københavns Universitets Lokalhistoriske Institut, hvorfra megen inspiration og ekspertise udgår.

Ligesom de lokalhistoriske arkiver i 1949 sluttede sig sammen i Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver (SLA), fulgte »samfundene« eksempel nogle år senere og dannede i 1967 S sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger (SLF). Disse to landsdækkende organisationer danner sammen med Dansk kulturhistorisk Museumsforening grundstammen i Dansk Historisk Fællesforening (DHF), en paraplyorganisation, der har som mål at

fremme og udbygge den lokalhistoriske forskning og interesse i Danmark. En yderligere udbygning af samarbejdet mellem arkiverne udgør de såkaldte »amtskredse«, sammenslutninger til fremme af kursusvirksomhed m. m. inden for det enkelte amt. Disse kredse fungerer som underafdelinger under SLA med selvstændige bestyrelser, generalforsamlinger m. v.

SLF og SLA udgiver i fællesskab Lokalhistorisk Journal, som udkommer fire gange årligt; heri findes faglige artikler, referater af lokale aktiviteter, foreningsmeddelelser og personalia.

Endelig kan det nævnes, at arkiverne kan foretage indkøb hos Museums-tjenesten i Viborg, hvilket til en vis grad sikrer ensartede registreringsformer, kartoteker, blanketter m. m.

Som det fremgår af ovenstående, er det lokalhistoriske arbejde ydre rammer afstukket ganske nøje. Det er da blot at håbe, at rammernes indhold stadig må vokse i kraft af de tre for arbejdet så nødvendige forudsætninger: stigende medlemstilgang, frivillig arbejdskraft og gode økonomiske forhold.

Fra museerne.

De følgende fem beretninger om Museet på Koldinghus, Fredericia Museum, Glud Museum, Vejle kulturhistoriske Museum og Arbejder-, Håndværker- og Industrimuseet, Horsens, i året 1980 er udarbejdet af

museernes ledere, henholdsvis museumsinspektør *Poul Dedenroth-Schou*, museumsinspektør *Søren Kyed Jakobsen*, købmand *Anders Bager*, museumsinspektør *Steen Hvass* og museumsinspektør *Jacob B. Jensen*.

Museet på Koldinghus.

Første etape af slottets genopbygning er afsluttet med restaurering af slotskirken.

Slotskirken indrettedes i årene 1598–1606 efter nordtysk forbillede: et bredt midtskib med tre store stjernehvælve omgivet på tre sider af et smalt galleri, der i to etager har åbnet sig mod midtskibet med arkader. På den fjerde side – nordsiden – var et højt, rundbuet vindue; foran dette stod kirkens alter. Gulvet var lagt med sorte og hvide marmorfliser, altertavle og prædikestol var af marmor og ala-

bast. Prædikestolen blev båret af en løve, der holdt kongens våbenskjold, og langs arkaden har stået syv billeder, sandsynligvis statuer, forestillende Marcus, Christus, Lucas, Paulus, Johannes, Peter og Matthæus. Pillerne, der bar galleri og arkader, har rimeligvis været udsmykket med søjler i sandsten, alt forsynet med renessancens foretrukne dekorationer, kasetteværk og arabesker. Dekorationerne har indfattet latinske bibelciter og har været stærkt bemalede og forgyldte. Det var en prægtigt udstyret

Slotskirken efter restaureringen. Foto: Ernst Kallesøe, Åbyhøj.

kirke, der ødelagdes ved slottets brand i 1808.

Kirken er ikke søgt rekonstrueret. Rummets fire vægge er i realiteten de eneste rester af fordums pragt. Vi kender rummets opbygning i store træk, men vi er uden viden om de mange detaljer i konstruktion og dekoration, som helheden har bestået af. I stedet har arkitekt Johannes Exner ved restaureringen søgt at antyde rummets oprindelige arkitektur. Hovedskibet er markeret med stengulv og med tre store stjerneformede lysekroner, medens gallerier og arkader er markeret med trægulv langs de tre vægge; »gadelygter« i støbejern antyder de murepiller, der bar hvælv og galleri, sidstnævnte er yderligere antydet med et træpulpitur langs sydvæggen. Det store vindue bag alteret tilmuredes efter alt at dømme omkring 1726, og det er endnu et åbent spørgsmål, om dette vindue skal genåbnes.

Slotskirken på Koldinghus vil ikke blive genindviet som kirke, men rummet vil fra tid til anden danne ramme om udstillinger og koncerter. Kirken blev første gang taget i anvendelse til udstilling i tiden 14. september—4. oktober 1980 med Kolding Kunstforenings udstilling »To med korpus«, sølv af Karl Gustav Hansen og grafik af Bent Thoft Nielsen. Den officielle genåbning af kirkesalen fandt sted den 18. november med opførelse af

Henning Christiansens komposition »Grønt-multi-musik-sjov«, hvor en lang række af Koldings amatørmusikere medvirkede under ledelse af Frans Rasmussen, Det kgl. danske Musikkonservatorium.

Koldinghusmuseet markerede 60-året for genforeningen med en særudstilling »Sønderjylland — tabt og vundet« i tiden 10. februar—31. oktober; hovedvægten var lagt på afstemningen og sindelagskampen forud for denne. 28. marts—4. maj vistes udstillingen »Jydske dynetøjer«, en enestående samling af jyske landsbyværvers arbejde samlet af børnehaveleder Esther Sørensen, Viborg. Endelig vistes 16.—31. oktober udstillingen »Slavekrigen 1848«. En episode omkring krigsudbruddet i 1848 med spontan mobilisering af hele den mandlige jyske befolkning har 50 år senere inspireret maleren Hans Smidt til en række billeder, der sammen med våben og samtidige beretninger tegnede et billede af en bevæget tid med mangelfuld nyhedsformidling.

Museet har fortsat undersøgelsen i 1979 af de middelalderlige jordværker omkring Koldinghus. Vinkelret på slottets sydmur gravedes med redegrover en søgegrøft ca. 30 meter ud fra muren. Herved konstateredes det, at den voldgrav, der i 1979 påvistes

under slottets sydfløj, var henved 25 meter bred, at den har været vandfyldt, og at der har været opkastet en vold mellem denne indre grav og den grav, der endnu ses i terrænet ved Markdanersgade. Desuden konstateredes det, at borgbankens sydøstlige del er kunstigt opbygget, efter at de indre jordværker var nedlagt. I forbindelse med funderingsarbejdet i slottets østfløj opmåltet også her den midlalderslige voldgrav, og der iagttoges

piloteringer tilhørende Christian III's byggevirksomhed.

I forbindelse med nyindretning af forretningen Østergade 12–14 observeredes bygningsrester fra 1700- og 1800-årene. I haven bag huset foretoges en arkæologisk undersøgelse, hvorved fremkom bebyggelsesspor og kulturrester. De ældste fund kan dateres til 1200-årene.

Fredericia Museum.

I det forløbne år var det 50 år siden, at Fredericia Museumsforening tog de første to museumsbygninger (hovedbygning og tobakslade) i brug på området ved Jernbanegade, og denne begivenhed blev markeret med indvielsen af endnu en »ny« museumsbygning: Brøchners Pakhus.

Indvielsen var slutstenen på en lang flytteproces, der for museumsforeningens vedkommende begyndte allerede i 1975, hvor bestyrelsen første gang udtrykte interesse for at »redde« den nedrivningsstruede bygning. Affæren var ikke helt problemfri, og først i efteråret 1978 foregik nedtagningen af pakhuset på havnen. Omkring årsskiftet 1979–1980 blev det første bin-

dingsværk genrejst på sokkelen på museumsområdet. Der blev holdt rejsegilde den 26. juni, og indvielsen fandt sted den 15. december.

Genopførelsen af Brøchners Pakhus har været et projekt, som i årets løb har præget arbejdet i museets bestyrelse og ikke mindst lagt beslag på museets personale. Selve byggearbejdet er udført som meningsfyldt beskæftigelsesarbejde for ufaglærte langtidsledige ledet af uddannede bygningshåndværkere og under tilsyn af en arkitekt. Visse specielle dele af arbejdet er dog udført af håndværksmestre. Et længe næret ønske om at gøre museumsområdet til »bilfri zone« er blevet effektueret, og de videre bestræ-

belser på at gøre museumsområdet attraktivt for fodgængere har taget sin begyndelse med anlæggelse af naturstensbelagte gangarealer. Endvidere er der gjort en indsats for at skaffe et antal originale gamle gasgadelygter og kupler til anvendelse som uden-dørs belysning på museumsområdet. Anstrengelserne har endnu ikke båret tilfredsstillende frugt, og der vil fortsat blive appelleret til offentligheden om at være på udkig efter egne gamle gadelygter.

Som sædvanligt har der været tobaksplanter i museets forhave i sommer-

Et udsnit af Fredericia Museums bygninger. November 1980.

sæsonen. Med henblik på indførelse af en slags »vekseldrift«, er forhavens sydlige del blevet ryddet for gamle rosenbuske, og området kan fremover anvendes til dyrkning af tobaksplanter.

Fredericia Museum har i 1980 forøget sine samlinger med i alt ca. 300 genstande, hvoraf specielt kan nævnes maskindele, værktøj, billedmateriale, opskriftbøger, stofprøver, brandslukningsmateriel m. m. fra Bloch & Andresens nedlagte tekstilfabrik, brandforsikringsprotokol for Fredericia 1817–1824, diverse stykker sølvtøj udført af lokale mestre, bl. a. nogle spiseskeer og et alterbæger.

En stor samling af ca. 850 enestående fotografiske glasnegativer med lokale Fredericia-motiver optaget omkring 1900 af stabssergent W. Storm har i bevaringsøjemed gennemgået en konservering. Tuborg-fondet har skænket kr. 20 000 til dette arbejde, som endvidere indbefattede fremstilling af kopier af samtlige negativer.

I forhold til 1979 har Fredericia Museum i 1980 haft en samlet publikumsfremgang på 24 %, idet i alt 6 234 personer besøgte museet. Museets permanente udstilling har fortløbende været genstand for mindre justeringer og suppleringer. I den forbindelse bør nævnes, at den 2,80 meter høje kakkelovn, som blev erhvervet i 1979 efter en grundig restaurering, nu er blevet genopstillet side om side med museets øvrige ovne.

Foruden udstillingen »Fra havnepakhus til museumsbygning«, der åbnede sammen med indvielsen af Brøchners Pakhus i december måned, havde året tidligere budt på to andre særudstillinger: I perioden 5.—20. januar vistes en plancheudstilling med gamle postkort. Foranlediget af de seneste års mange arkæologiske aktiviteter i Erritsø holdtes i tidsrummet 29. marts—26. maj en velbesøgt udstilling »Erritsø i jernalderen«, hvor kort- og billedmateriale samt nogle markante jordfund belyste denne epoke i vor lokale historie. Udstillingen var arran-

geret i samarbejde med Vejle kulturhistoriske Museum.

Ud over specielle omvisninger af skoleklasser har museet løbende haft faglig kontakt med skolemyndigheder og historielærere om museets anvendelse i historieundervisningen. Der er udarbejdet et sæt elevopgaver til museets samling af brandslukningsmateriel.

Et årsskrift, som forsøgsvis blev udarbejdet i 1980, synes at være faldet i læsernes smag og ventes at ville fortsætte for fremtiden. Publikationsvirksomheden har ellers indskrænket sig til udgivelse af et hæfte om forfatteren Carit Etlar med tekst af A. Engelbrecht Jensen og tegninger af A. Funder Markussen.

Som led i varetagelsen af generelle antikvariske opgaver inden for kommunen har museet foretaget besigtigelser og fotooptagelser af landskabs- og/eller gademiljøer, der står foran større ændringer. Hvor museet har fundet det berettiget, er der rettet henvendelse til kommunens tekniske forvaltning, fredningsmyndighederne m. fl. i et forsøg på at påvirke forestående beslutninger. Eksempelvis er der protesteret mod fjernelsen af brostene på Ryes Plads i Fredericia.

Fredericia Museum forestår ikke arkæologiske udgravninger, men bl. a. via en løbende gensidig kontakt med nogle seriøst arbejdende amatørarkæo-

loger holder museet sig orienteret om feltmæssige undersøgelser inden for sit geografiske virkeområde, ligesom man i nogen udstrækning kan være behjælpelig med formidling af kontakt til de rette arkæologiske myndigheder. Fredericia Museum har i årets løb været involveret i arkæologiske forundersøgelser i bl. a. Skærbæk, Snoghøj, Erritsø og Gårsløv. Endelig er man blevet orienteret om forunder-

søgelserne forud for naturgasledningens linieføring gennem Fredericia kommune.

Et tiltagende behov for øget vedligeholdelse samt sikkerhedsmæssigt mere forsvarligt opsyn har i årets løb ført til overvejelser om en ændret personalestruktur. Overvejelserne indgår i den arbejdsplan, som er udarbejdet for museets drift i årene 1981–1984.

Glud Museum.

Et gammelt ord siger, at hos præsten og hos smeden kan man få sandheden at vide.

Det vidner om, at de to personer har været estimerede i bysamfundet. Dog selvfølgelig hver på sin måde. Hos smeden kunne man vel få sandheden at vide ved, at man dér traf andre bymænd, og var de gået, havde smeden vel lyttet godt, så han kunne fortælle nyankomne om de sidste nyheder. Endelig var smeden ofte en autoritet, der kunne sige sin mening om forholdene, selv om det ikke altid passede godtfolk.

Der er sagt, at smedene ofte var hid-sige eller hastige, som det hedder på jysk, og det kan være rimeligt nok, da deres arbejde var af den beskaffenhed,

at der skulle handles hurtigt og ofte var »varme på«. Det har sikkert ikke altid været let for læredrengene at klare sig for mester, når han blev for ivrig. Dertil kom, at den, som var med i arbejdet, skulle »passe på som en smed«. Der tåltes ikke sjuskeri. Alene det at passe blæsebælgen kunne være vanskeligt. Skulle der »hits« på, nyttede det ikke, at luften blev pustet ud i stød (undtagen i begyndelsen), der skulle trækkes jævnt og omhyggeligt. Om forholdene for læredrengene ved man fra visse steder, at lønnen ikke var særlig stor. Læredrengene fik ikke andet, end hvad de selv kunne fortjene ved at lave træskoringe. De fik udleveret kul og gammelt jern og kunne så i fritiden smede træskoringe

og træskosøm. Et sæt træskoringe kunne omkring århundredskiftet sælges for 10 øre pr. sæt.

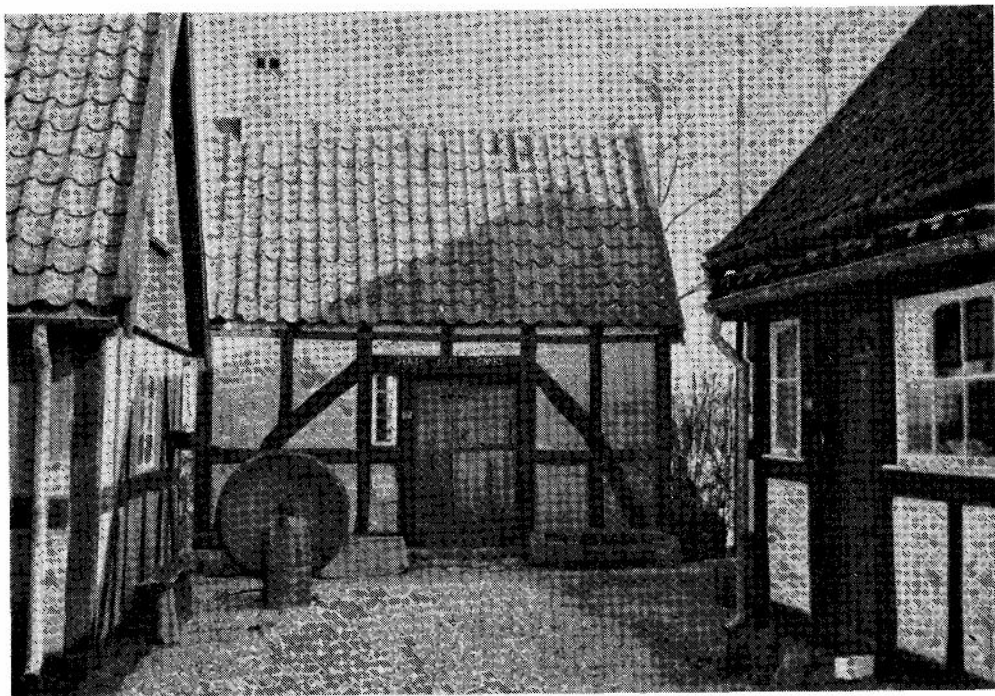
Arbejdsdagen var lang. Klokken 5 om morgenen begyndte ambolten at klinge og manede omboende naboer til at vågne op til dåd. Der kunne så foreligge mange gøremål i løbet af dagen. Næsten alle bøndernes redskaber blev før århundredskiftet lavet hos smeden — harver, plove, vogne og mange slags beslag til værktøj og bygninger. Smeden var egentlig en tusindkunstner. Undertiden tog han sig på at kurere både mennesker og dyr. Han kunne årelade såvel heste som mennesker, og undertiden (hvis han havde de rigtige tænger) kunne han trække tænder ud på folk. Så det var ikke mærkeligt, at der stod respekt om hans person.

Forholdene for smeden var for ca. 75 år tilbage noget anderledes end nu. Timelønnen var ikke stor, og smedene blev sjældent velhavende. Hvor der var en bysmedje, som ejedes af bymændene, var det skik flere steder, at mændene havde en fastsat dag at få deres smedearbejde klaret. Så kom de fra morgenstunden med kul i en kurv og havde mad og drikke med til sig selv og smeden — undertiden også jern. De måtte så hjælpe til med arbejdet i smedjen, f. eks. slå hestesko. De kunne selvfølgelig ikke udrette det samme arbejde som en udlært smede-

svend. To svende kunne smede 12 hestesko i timen og kunne derved på en dag nå op på en 125 stykker. Svendelønnen var heller ikke ret stor; før 1914 fik en svend 4 kroner om ugen plus kost og logi. Og kosten kunne vel være temmelig ensidig. En gammel smed fra forrige århundrede fortæller, at han arbejdede som svend et sted, hvor de fik øllebrød hver dag, og gryden, den blev kogt i, blev aldrig gjort ren, så der var dygtig med »skover« i den. En dag tog han en krydsmejsel og huggede gryden ren med den. Og så var den ren et stykke tid.

Det er interessant at lægge mærke til de forskellige navne, man gav redskaber og værktøj. Den jernbøjle, der klamrer sig om hammelstokken fra en harve, hed på gammel dansk en Hol, på jysk er det en Forkast, på sjællandsk en Klyve. En smedesvend fra Jylland arbejdede på Fyn. En mand kom en dag og bestilte en krampe, og svenden gav sig i lag med at lave, hvad vi i Jylland kalder en krampe, et ombøjjet tyndt stykke jern. Da mester kom, spurgte han: Hvad er det, du laver? Ja, det er da en krampe. Nej en krampe er sådan en, og han viste ham en haspe (krog), det andet er en Man.

Redskaberne, smeden skulle bruge, lavede han ofte selv, både boremaskine og bakker såvel som hamre og tænger. En dygtig smed kunne også lave leer,

Glud Museum. Smedje fra Jensgaard. 1753.

men det blev efterhånden specialister, der tog sig af dette arbejde.

På Glud Museum er der en gammel herregårdssmedje, nemlig den gamle smedje fra Jensgaard; den daterer sig fra 1753. Den er fuldt monteret, og dér kan man se en mangfoldighed af de hjemmegjorte redskaber og meget andet af, hvad smeden lavede.

I påsken havde amtsmuseumsrådets vandreudstilling premiere på Glud Museum. Det er en omfattende plancheudstilling, der giver beskueren en fornemmelse af, hvad museerne i Vejle amt har at byde på. Desuden

var der en opstilling af en del skønne, gamle kakkelovne og ovnplader fra museets magasiner, en omfattende og interessant ophængning af gamle matrikelkort fra 1890, omfattende hele Bjerre herred og en del af Hatting herred. Og endelig udstilledes ved denne lejlighed »Marienlundsfundet«, der er udgravet ved gården Marienlund i Glud sogn i 1923; det skriver sig fra den romerske jernalder og er af Nationalmuseet blevet deponeret på Glud Museum.

I september havde Dansk Husflidselskab arrangeret en udstilling på

museet. Udstillingen var »arbejdende«, der demonstreredes de gamle systemer med husflid, og udstillingen vakte stor interesse.

Vejle Amts historiske Samfunds jubilæumsudstilling var opstillet på museet i efterårsferien. Den viser i tekst og billeder træk fra livet i Vejle amt fra de 75 år, samfundet har bestået, bl. a. fra den nedlagte Juelsmindebane. Efter ti af de udstillede billeder

er der fremstillet en postkortserie, som kan købes på museet.

I årets løb har Glud Museum været flittigt brugt af skolerne i undervisningsøjemed, det er selvsagt mest skoler fra Vejle amt, men også adskillige fjernere beliggende skoler har gæstet museet.

Glud Museum har i det forløbne år været gæstet af 11 362 besøgende.

Vejle kulturhistoriske Museum.

1980 har været et meget travlt år for museet med stor aktivitet, der har givet sig udslag i mange ny erhvervelser, flere store undersøgelser, seks større særudstillinger og tolv mindre rundt omkring.

Der er indgået ca. 500 genstande fra nyere tid dækkende næsten alle kategorier. Alle genstandene stammer fra Vejle eller har tilknytning til byen. Blandt erhvervelserne kan fremhæves en meget stor samling snedker- og tømrerværktøj fra århundredskiftet fra tømrermester Chr. Riishede, Vejle, en fin samling rekvisitter, halvfabrikata og færdige hatte fra modist Holger Maaetofts hatteforretning, og ved årets slutning blev det muligt at erhverve hele inventaret fra en broderi-

forretning i Vejle, stående næsten komplet fra århundredskiftet. Ved køb er erhvervet to sølvbægre af Vejlemestre, et af Friderich Julius Christopher Hogrefe (1778—1826) og et af Christen Olesen, der fik borgerskab i Vejle i 1706.

Der er i årets løb foretaget 70 besigtigelser af fundanmeldelser. Nogle af disse har afstedkommet større undersøgelser, hvoraf blot de vigtigste skal omtales:

I forbindelse med Egtved kommunes reetablering af området omkring Egtvedpigens gravhøj blev der foretaget en arkæologisk undersøgelse af højresten. Hele højen blev udgravet, og man fandt rester af de stenkredse, der

har omgivet den oprindelige høj. Undersøgelsen bevirkede, at det gamle fund fra 1921 er taget op til fornyet vurdering, og resultaterne heraf vil fremkomme i en selvstændig publikation.

På et areal lige syd for Nørre Snede, som skal byggemodnes, har museet via Fredningsstyrelsen foretaget fire måneders udgravning af en stor bebyggelse fra 4. og 5. århundrede efter Kristi fødsel. I alt er der udgravet 25 000 m², som omfatter størsteparten af landsbyen. Der blev udgravet 83 større og mindre huse. De kan grupperes i en række store gårde, og det kan ses, at der har eksisteret 18 samtidige gårde i den udgravede del af landsbyen. Den totale udgravning i Nørre Snede blev muliggjort ved en bevilling fra NOVO's Humaniorafond.

Også i Vorbasse er undersøgelserne fortsat. I 1980 blev der på grund af det dårlige vejr ikke mulighed for at foretage større undersøgelser, men der blev trukket en række søgegrøfter for at lokalisere de resterende bebyggelser og gravpladser. I alt er der siden 1974 totalt udgravet 130 000 m². Årets undersøgelser har vist, at der inden for 1 km² har eksisteret seks landsbyer. Den ældste begynder omkring Kristi fødsel, og bebyggelsen kan kontinuert følges til den landsby, der danner begyndelsen til det nuværende Vor-

basse 1000 år senere. Ligesom tidligere år blev der også i 1980 fundet et gravfelt til en af bebyggelserne.

I forbindelse med nedlægningen af det danske naturgasnet foretager museet alle arkæologiske undersøgelser inden for Vejle amt i samarbejde med Fredningsstyrelsen. I 1980 er der foretaget gravninger på strækningen fra Egtved mod syd til Store Andst i Ribe amt. Den vigtigste undersøgelse fandt sted ved Bulagergaard ved Veerst, hvor der blev udgravet dele af en bebyggelse fra tidlig middelalder, 11.—12. århundrede. Der fandtes her i alt ti huse, rester af hegn samt en brønd. Husene danner et meget værdifuldt supplement til vor viden om husbygning på dette tidlige tidspunkt i middelalderen. De arkæologiske udgravninger i forbindelse med naturgasnettet vil blive udvidet meget i løbet af 1981, og museet planlægger ved årsskiftet 1981/82 at vise en udstilling om resultaterne fra disse undersøgelser.

Også i selve Vejle by er der foretaget flere undersøgelser, f. eks. ved Kirketorvet, hvor der ved fundamentering af Det gamle Sygehus blev fundet flere grave samt gravsten under bygningen; det er rester af kirkegården til Sct. Nicolai kirke, der lå helt ned til Mølleåens bred ved Dæmningen. En af de

mere spændende undersøgelser blev foretaget under Den Smithske Gård, Søndergade 14, hvor fundamentering af murene gav mulighed for at grave et 10 m langt og ca. 2 m dybt snit igennem jordlagene. Snittet viser, at den overflade, som den ældste del af Vejle er bygget på, her findes i 2 m's dybde med urørte kulturlag, der dækker 800 år. Det kan ses, at der på dette sted har stået seks bygninger før den

Udgravning af skibsvrag på grunden til kontorhus, Hafniahus II, i Vejle i november 1980.

eksisterende, der er opført i 1799. Udgravningen gav et rigt fundmateriale, der illustrerer livet i middelalderens Vejle.

Den sidste udgravning blev foretaget i november måned, da der ved grundudgravning til kontorhuset Hafnia-

hus II fandtes rester af et oprindelig 18 m langt søgående handelsskib formentlig fra slutningen af 1500-tallet eller begyndelsen af 1600-tallet. På grund af at byggearbejdet var standset, blev skibet udgravet i løbet af ti dage. Der blev samtidig foretaget en del undersøgelser af jordlagene omkring skibet. Skibsfundet bringer en del ny viden om de tidligere havneforhold i Vejle. Det viser, at der på stedet har været en havn med åbent fjordvand helt ind til selve bykernen, hvor store søgående handelsskibe har kunnet lægge til helt op til slutningen af 1600-tallet. Skibet blev taget op, og agterstaven vil blive konserveret med senere udstilling for øje. Undersøgelsen foregik i samarbejde med Skibshistorisk Laboratorium i Roskilde.

I løbet af 1980 har der været seks større særudstillinger på museet. Den første, »Naturen kom før teknikken«, var en vandredstilling udført af Naturhistorisk Museum i Århus, Opfinderkontoret samt Teknologisk Institut i København. Udstillingen behandlede det velkendte fænomen, at naturen i mange tilfælde har løst tekniske opgaver, som mennesket først for nylig har klaret. Derefter vist udstillingen »Jacob A. Riis«, fotograf i New York i 1890'erne. Det var mennesket og dets levevilkår, der dannede baggrund for de billeder, den danske

fotograf optog i New Yorks slum. Så fulgte udstillingen »Hvad vejlensere hjembragte fra det fremmede«, etnografica fra næsten hele verden, alt sammen ting, som rejsende har taget med hjem som et minde og vidnesbyrd om andre menneskers levevis og kultur. Genstandene var alle hjembragt af mennesker med tilknytning til Vejle.

I anledning af indvielsen af broen over Vejle fjord den 27. juni arrangerede museet en større udstilling med materiale fra det byhistoriske arkiv om »Broen og den gamle Hovedvej«. Den bestod af billeder fra de forskellige stærkt trafikerede hovedveje igennem Vejles centrum gennem tiderne. Et stort materiale var udlånt af Brokonsortiet, der illustrerede, hvordan den nye bro var bygget. Den næste udstilling var »Jens Worsaae og hans børn« — en familie i Vejle 1780–1880. Udstillingen var lavet i samarbejde med Sydsjællands Museum i Vordingborg og gav et kulturhistorisk billede af Vejle i 1800-årene, bl. a. gav den et indtryk af, hvilke muligheder der var for børn af købstadmiljø til at opnå embeder i den tids Danmark. Den sidste særudstilling, som også var den største, var »Verdens Kvinder — Kvinders Verden«, udarbejdet af Nationalmuseets Etnografiske Samling. Udstillingen gav et klart indblik i kvinders livsvilkår jorden over og på

viste såvel de store kulturelle forskelle som de mange fælles træk, ved arbejde, fødsler, omsorg for børnene o. s. v. Materialet var inddelt i tre afsnit. Det ene bestod af syv huse i næsten naturlig størrelse, som førte os på en rejse gennem fremmede samfund verden over, det andet fremlagde kvindeproblematikkens forskellige aspekter, og det tredje viste kvindens stilling i dag. Udstillingen var den største publikumssucces blandt årets udstillinger.

I Vejles Festdage blev der kørt non-stop forevisning af gamle byhistoriske film: »Vejle omkring første verdenskrig«, »Vejle i tyverne«, »Udflugt på Vejle fjord« og »Vejle omkring anden verdenskrig«. Filmene blev i løbet af en uge set af næsten 2000. Også i efterårsferien lavede museet et særligt arrangement, hvor »Flintsmøden« Harm Paulsen fra Gottorp slot viste, hvordan man huggede flint i stenalderen. Samtidig blev der vist film: »Stenalderen«, »Bronzealderen«, »Jernalderen« og »14 dage i jernalderen«, og nogle

af dagene blev der igen vist gamle byhistoriske film.

Museet har i 1980 lavet flere mindre udstillinger om de undersøgelsesaktiviteter, der er foregået. I samarbejde med Fredericia Museum blev lavet en udstilling, der viste jernalderssamfundene med baggrund i det materiale, der er kommet frem i Erritsø gennem de senere år. Der blev ligeledes lavet en mindre udstilling til Højbjergens Egnsmuseum i Nørre Snede med udgravningsresultaterne fra landsbyundersøgelsen, som er nævnt ovenfor. Endvidere blev museets udstilling om jernalderlandsbyerne ved Vorbasse sidst på året flyttet til Vorbasse museum, hvor den var opstillet til foråret 1981. I forbindelse med åbningen af Strøget i Vejle som gågade arrangerede museet syv vinduesudstillinger i samarbejde med Strøgföreningen. Emnet var gamle håndværk.

Museets forskellige udstillinger og øvrige aktiviteter blev i 1980 besøgt af 20 400 mennesker, en fremgang på 50 % i forhold til 1979.

Arbejder-, Håndværker- og Industrimuseet i Horsens.

Industrimuseets gæster har i det sidste årstid måttet bære over med, at en del af museet har henligget som bygge-

plads. Det tidligere kedelrum til elværket bliver nu inddraget, men da det er meget omfattende arbejder, må

gæsterne endnu nogen tid gå gennem byggerodet for at komme til de fjernere dele af museet. Arbejderne vil give yderligere ca. 600 m² udstillingsareal, men det er sket på bekostning af værdifuld lagerplads. Den største forandring er flytningen af den kulturhistoriske udstilling fra maskinhallen til et lokale på første sal. Maskinhallen kan således nu opleves i hele sin længde. I den nu ledige del bliver opstillet en maskinfabrik.

De nye lokaler skal bruges til udvidelse af den grafiske afdeling, så der bliver arbejdssteder for fotografi, bogtryk og bogbinderi foruden stentrykkeriet, som allerede er opstillet. Tilrettelægningsarbejdet sker i nært samarbejde med branchens organisationer. Magasinplads har altid været et stort problem, da museets genstande er meget store. Nu er imidlertid fundet en løsning, idet museet har lejet en del af Crome & Goldschmidts tidligere vævehaller som magasin. Det er en karakteristisk shed-tagsbygning fra 1890'erne, som på denne måde får en museal funktion.

Blandt museets nyheder er særlig grund til at nævne en 4-cyl. dieselmotor, som er modtaget fra elværket på Vonge Mølle, hvor motoren har stået siden 1943. Den sad oprindeligt i en tysk u-båd, som under besættelsen blev ophugget i Danmark. Nu er den opstillet i Industrimuseets motorafde-

ling, hvor den trækker en gammel kompressor, hvis luftstrøm driver en lille dampmaskine.

En anden erhvervelse har også tilknytning til besættelsen. En kreds af mennesker i Gedved under ledelse af læge O. Høegh-Guldberg og seminarielærer G. Dam Jeppesen tilbragte aftenen med at lave et reliefkort over Danmark. Siden tog de patent på en metode til massefremstilling af reliefkort. Selv om der aldrig blev tale om storproduktion, er metoden industriel og hører hjemme på Industrimuseet, som har modtaget de 30 gipsplader.

Den 1. april 1980 rykkede en projektgruppe ind på Industrimuseet. Den består af tre historikere, som i et år skal indsamle erindringer fra industriarbejdere i Horsens. Projektet finansieres af undervisningsministeriet, Vejle amt og Horsens kommune. Gruppen vil især opsøge smede- og maskinarbejdere, slagteriarbejdere, tobaksarbejdere og grafiske arbejdere. Det indsamlede materiale vil senere blive opbevaret i byarkivet.

Den stigende forståelse for industriens betydning som forudsætning for vor egen tid viser sig også i forøget interesse for de faste industriminder. Industrimuseet mærker dette gennem et voksende antal forespørgsler og ønsker om råd ved bevaring. På initiativ af Horsens Avis forestod museet en

omvisning på Horsens Dampmølle, som står foran nedrivning. Sammen med de øvrige museer i Vejle amt har

Industrimuseet deltaget i møder med amtets miljøforvaltning om de kommende års fredningsplanlægning.

Vejle Amts historiske Samfunds aktiviteter 1980-1981.

Lørdag den 20. september 1980 markerede *Vejle Amts historiske Samfund* 75-året for sin beståen ved en reception på Vejle amts-gård, der med velvilje fra amtsrådets side var stillet til rådighed for arrangementet.

Mange gæster viste os den glæde at møde op. Det gjaldt samfundets tidligere bestyrelses-medlemmer med formanden gennem 26 år, *A. M. Wamberg*, i spidsen. Amtsborgmester *Erling Tiedemann* og Vejles borgmester, *Karl Johan Mortensen*, var blandt gæsterne sammen med amts- og byrådsmedlemmer, repræsentanter for kommunernes kulturelle udvalg og for amtskommunens forvaltning. Lederne af amtets museer og andre af vore samarbejdspartnere havde i stor udstrækning efterkommet indbydelsen sammen med repræsentanter for de institutioner, der støtter vort arbejde.

En særlig velkomst rettede formanden til *fru Wamberg*, idet han mindedes alle de mange gange i årenes løb, hvor *fru Wamberg* havde været bestyrelsesmødernes omsorgsfulde værtinde i amtsgården i Vedels-gade. En varm tak og velkomst blev rettet til de gæster, der var kommet udenamtsfra. Til professor *Vagn Skovgaard-Petersen*, der repræsenterede *Dansk historisk Fællesfor-ening*, til formanden for *Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger*, *Ole Warthoe-Hansen*, til seminarielektor *Verner Bruhn*,

konsulent for de lokalhistoriske foreninger og formand for det *Ribe Amts historiske Samfund*, der i 1905 var eksemplet for stifterne af *Vejle Amts historiske Samfund*, og til formændene for nabosamfundene i *Søn-derjylland* og på *Fyn*.

Formanden mindedes den kreds af mænd, med folkemindesamleren *Evald Tang Kri-stensen* i spidsen, der i 1904 udsendte en op-fordring til dannelsen af et amtshistorisk samfund for *Vejle amt*. De udtrykte i dette opråb den opfattelse, at historisk sans er noget, der er mennesket givet, og som kan vækkes og næres. Trods alle forskelle kan vi i dag gøre dette gamle opråbs ord til vore.

Formanden præsenterede *Peder Herschends bog: Fra min Silkeborg-tid*. Bestyrelsen havde ønsket at udgive denne bog som en marke-ring af jubilæet og havde fundet, at udgi-velsen var i overensstemmelse med samfun-dets formål og traditioner.

Redaktøren af årbogen, *Aksel Nellemann*, foretog en gennemgang af årbog 1980, hvis indhold i væsentlig grad var præget af jubi-læet. I alle 75 år har årbogen været frem-stillet på *Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i Kolding*.

Samfundets næstformand, *Kamma Varming*, præsenterede en plancheudstilling, der rum-mede fotografier fra begyndelsen af det tyvende århundrede, og fortalte om den post-

kortserie, der var fremstillet som led i jubilæumsarrangementet.

En lang række talere havde herefter ordet for at lykønske det jubilerende samfund.

Amtsborgmester Erling Tiedemann bragte en hilsen fra amtsrådet og sagde, at man var taknemmelige over at kunne støtte samfundets arbejde.

Professor *Vagn Skovgaard-Petersen* bragte en lykønskning fra Dansk historisk Fællesforening.

Lokalhistorikeren, forhenværende skoleinspektør *T. Bundgaard Lassen*, Brande, hilste fra Brande kommunalbestyrelse.

Ole Warthoe-Hansen hyldede den tidligere formand, *A. M. Wamberg*, for hans store indsats.

Verner Bruhn sluttede sin lykønskning med at udtrykke sin glæde over, at Vejle Amts historiske Samfund havde artet sig så vel som lærling af Ribe Amts historiske Samfund.

A. M. Wamberg gratulerede og hilste fra Sparekassen Sydjylland.

Formanden for Sønderjyllands historiske Samfund, gårdejer *Poul Andersen*, og formanden for Historisk Samfund for Fyns Stift, konsulent *Aage Lauritsen*, bragte hilsener og lykønskninger fra deres samfund.

Museumsinspektør ved Fredericia Museum, *Søren Jacobsen*, lykønskede fra »Fæstningsbyen«.

Formanden for Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Vejle amt, *Ulla Qvortrup*, Ejstrupholm, bragte arkivernes hilsen.

Som nuværende formand for det jubilerende samfund takkede *Peder Eg Jensen* sin forgænger, *A. M. Wamberg*, hvis indsats havde været helt afgørende for den fremgang, Vejle Amts historiske Samfund har haft.

Formanden overrakte en gave til forhenværende museumsinspektør magister *Sigvard Skov*, Kolding, der trak sig tilbage efter 25

år i bestyrelsen. Magister *Sigvard Skov* mindedes senere i en munter og vittig tale samarbejdet med bestyrelsesmedlemmer og redaktionsudvalg i Vejle Amts historiske Samfund gennem 25 år.

I dagens løb fik Vejle Amts historiske Samfund mange gaver, dels overrakt af de fremmødte gæster, dels fremsendt på anden måde. Det drejede sig om betydelige pengegaver fra kommuner, foreninger og institutioner. Desuden boggaver, blomsterhilsener og andre hilsener, der afspejlede interesse for Vejle Amts historiske Samfund og dets virksomhed.

På bestyrelsens vegne sluttede formanden jubilæumsdagen med en tak for den opmærksomhed, der fra så mange sider var vist, og med en særlig tak til alle, der havde betænkt samfundet med gaver.

Telegrafens før telegrafens var emnet for vinterarrangementet i Fredericia, der blev afholdt i Trinitatis sognegård den 12. februar 1981. 60 personer var mødt op for at høre, hvad pensioneret overassistent *A. J. Larsen* havde skjult bag den kryptiske titel. Det viste sig at være et interessant lysbilledforedrag om et emne, som lokalhistorisk ikke før har været behandlet, nemlig den optiske telegrafs femten måneders levetid i Fredericia under treårskrigen.

A. J. Larsen indledte med at gøre rede for den optiske telegrafs historie med hovedvægten på tiden fra 1800 til 1854, hvor dens fire systemer blev brugt i Danmark. Sidste del af foredraget drejede sig om telegrafens tid i Fredericia. Som afslutning fik vi et par fornøjelige anekdoter fra den elektriske telegrafs barndom. Man gik hjem med følelsen af at have hørt noget nyt.

Tirsdag den 3. marts 1981 afholdtes møde på Sct. Jørgens Gård i Kolding. Forskningsstipen-

diat ved Mejeriernes Fællesudvalg, cand. phil. Jørgen Dieckmann Rasmussen, holdt foredrag over emnet: *Udskiftningen og de store landboreformer*. Foredraget gav et levende indtryk af de kolossale omvæltninger i sidste halvdel af 1700-årene, som de store landboreformer (stavnsbåndets ophævelse, overgang til livsfæste m. m.) og den samtidige ophævelse af landsbyernes dyrkningsfællesskab og den dermed forbundne udskiftning af landsbyernes jorder betød for samfundet og landskabets udseende. Ny jord blev taget under plov, således at alle overdrevene kom under dyrkning, det nuværende system af landeveje, sogneveje og biveje begyndte at tage form. Det landskab, som vi i dag betragter som det typiske danske kulurlandskab, dannedes netop i denne periode.

45 af samfundets medlemmer deltog i mødet.

Tirsdag den 10. marts 1981 afholdtes møde på Horsens Statsskole. På statsskolen findes en ret upåagtet samling af malerier, portrætter forestillende hovedsagelig betydende personer med tilknytning til statsskolen og til Horsens. Samlingen kaldes *Den Wormske Portrætsamling* efter donatoren af størstedelen af billederne.

Samlingen, der daterer sig helt fra 1700-tallet, blev gennemgået og forklaret af lektor Ernst Wilson, Horsens, der har haft sit virke på statsskolen. Gennemgangen formede sig som en rundgang, hvor lektor Wilson fortalte interessant og spændende om hvert billede. Aftenen, der sluttede med kaffebord i statsskolens kantine, havde samlet ca. 35 deltagere.

Onsdag den 18. marts 1981 afholdtes møde i Skyttehuset, Vejle. Overlærer N. C. Rahbek, som er bosat i Skibet, fortalte om *vandkraftudnyttelsen i Vejle å systemet*. Overlæreren knyttede kommentarer til en række lysbille-

der, taget gennem de sidste otte år. Tilhørerne — ca. 80 i tal — fik en god orientering om såvel mølleteknik som andre kuriositeter, der knytter sig til de mange møller. Efter kaffebordet besvarede hr. Rahbek spørgsmål. Mødet sluttede kl. 22.30.

Søndag den 21. juni 1981 afholdtes *sommerudflugt og årsmøde*. Turen gik til »de stærke jydere land« gennem Bjerre herred. Den var begunstiget af et rimelig godt sommervejr. Tilslutningen var næsten overvældende. For de godt 250 deltagere blev det til mange smukke naturindtryk fra den egn, om hvilken Achton Friis engang har sagt, at aldrig nogen sinde er jyder så stolte over at være jyder, som når de færdes her.

Turen var tilrettelagt, så der blev gjort holdt ved steder, der rummede minder om de stærke jydere virksomhed.

Efter at kaffen var indtaget på Gramrode cafeteria, holdt lærer og præst Hans Borup Jacobsen et foredrag med lysbilleder om bevægelsen og dens ledende skikkelser.

Efter at Jens Pedersen, Rårup, var valgt til ordstyrer, afvikledes årsmødet.

Formanden, Peder Eg Jensen, aflagde beretning. Herunder omtaltes markeringen af samfundets 75-års jubilæum i 1980 og den mødevirksomhed, der havde fundet sted i årets løb.

Beretningen indeholdt endvidere omtale af udgivervirksomheden. Herschend-bogen var blevet udsendt til medlemmerne som led i jubilæumsarrangementerne, men eksemplarer kan stadig fås til købs i boghandelen eller ved direkte henvendelse til Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i Kolding. Tredje og sidste bind af bogen om Kolding i det tyvende århundrede forventes at udkomme inden årets udgang. Af nye opgaver omtaltes den planlagte udgivelse af et genoptryk af Hugo Matthiessens bog: *Fredericia 1650—*

1760. Planen forudsætter, at bogen skal udkomme i december 1981 i forbindelse med Hugo Matthiessens hundredårsdag.

Formanden sluttede sin beretning med at rette en tak til kommuner og pengeinstitutter for økonomisk støtte til samfundet, ligesom der blev rettet en tak til Jens Pedersen for dennes tilrettelæggelse af turen gennem Bjerre herred.

Da kassereren var forhindret, blev regnskabet forelagt af E. With-Pedersen. Det balancerede med 311 275 kr. og sluttede med en kassebeholdning på 42 166 kr.

Beretning og regnskab blev enstemmigt godkendt.

Genvalgt til bestyrelsen blev købmand A. Bager, Glud, lektor O. Herskind-Jørgensen, Fredericia, og magister Aksel Nellemann, Kolding. Pastor Rudolf Volf, Horsens, ønskede ikke genvalg til bestyrelsen. I hans sted valgtes pastor Birgitte Arffmann, Vejle.

Fru Gudrun Hemmingsen, Fredericia, ønskede ikke at fortsætte som revisor, i stedet valgtes museumsassistent Anders Engelbrecht Jensen, Fredericia.

Formanden takkede pastor Volf for mangeårigt medlemsskab af Vejle Amts historiske Samfunds bestyrelse og for hans arbejde i redaktionsudvalget.

Rudolf Volf kvitterede med at udtrykke sin glæde over at have været med i arbejdet, idet han fremhævede den store indsats, der ydes af redaktøren af Vejle Amts Årbog.

Samfundets bestyrelse består af følgende personer:

Birgitte Arffmann, præst, Vejle.

Anders Bager, købmand, Glud.

Poul Dedenroth-Schou, museumsinspektør, Kolding.

Steen Hvass, museumsinspektør, Vejle.

Peder Eg Jensen, viceskoleinspektør, Give.

Marius Wellner Jensen, gårdejer, Gedved.

O. Herskind Jørgensen, lektor, Fredericia.

Aksel Nellemann, magister, Kolding.

Leo Nourup, konservator, Bredballe.

B. Ousager, museumsinspektør, Horsens.

Knud Erik Reddersen, civilingeniør, Kolding.

Kamma Varming, viceskoleinspektør, Fredericia.

Erik With-Pedersen, overlærer, Vejle.

Det årlige medlemskontingent er 50,00 kr., og kontingentet for livsvarigt medlemsskab 1000,00 kr. Indmeldelse i samfundet kan ske til et af bestyrelsens medlemmer eller til ekspeditionen, hvis adresse er: Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle.

Samtidig med denne årbogs udsendelse fratrådte Aksel Nellemann efter eget ønske som årbogsredaktør og afløstes af Poul Dedenroth-Schou. Kamma Varming er fortsat medlem af redaktionsudvalget, hvor Erik With-Pedersen har afløst pastor Volf.

Ekstrakt af årsregnskab fra 1. januar til 31. december 1980.

INDTÆGTER.

1. Ministeriet for kulturelle anliggender		7 200,00
Kommuner:		
Brødstrup	200,00	
Egtved	300,00	
Fredericia kommune og havn	2 003,70	
Give	400,00	
Horsens	2 000,00	
Jelling	500,00	
Juelsminde	250,00	
Kolding	1 958,75	
Vejle	1 600,00	
Vejle amtskommune 1979	3 000,00	
Vejle amtskommune 1980	8 000,00	20 212,45
Banker og sparekasser:		
Aktivbanken, Vejle	300,00	
Andelsbanken, Vejle	300,00	
Bikuben, Kolding	300,00	
Egnssparekassen, Horsens	200,00	
Pengeinstitutterne i Give	600,00	
Horsens Landbobank	1 000,00	
Sparekassen Sydjylland	5 000,00	7 700,00
2. Kontingent (+ porto)		171 172,53
3. Salg af årbøger		8 392,99
4. Renter af grundfonden		917,50
4. Renter af indskud		10 730,80
5. Annoncer		1 145,00
6. Tilskud fra Sparekassen Sydjyllands gavfond til disposition for Herschends erindringer		10 000,00
Jubilæumsgaver		6 750,00
Diverse		500,00
Kassebeholdning overført fra 1979		14 854,62
Til disposition for Herschends erindringer		51 700,00
		<u>311 275,89</u>

UDGIFTER.

7. Årbogen 1980	104 170,00
Herschend-bogen	77 705,25
Postkort	9 508,15
Diverse	692,65
8. Årbogens udsendelse	16 674,50
9. Møder	18 871,42
10. Dansk Historisk Fællesforening, årsmøde og abonnement	913,10
11. Afgift til S sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger	6 502,50
12. Administration	19 735,89
13. Hvervning af medlemmer	8 821,68
14. Andre udgifter	5 514,18
Kassebeholdning at overføre til 1981	42 166,57
	<u>311 275,89</u>

Grundfonden.

INDTÆGTER.

Overført obligationsbeholdning	13 500,00
Obligation Jysk Grundejer, 4. afd., udtrukket	500,00
Indvundne renter ÷ gebyr	917,50
	<u>14 917,50</u>

UDGIFTER.

Obligationsbeholdning	13 000,00
Obligation Jysk Grundejer, 3. afd.	1 000,00
Overført til driftskontoen	917,50
	<u>14 917,50</u>

Status pr. 31. december 1980.

AKTIVER.

Obligation: Jysk Kreditforening, 14. serie	5 500,00.
— — — 12. serie	500,00
— — — 9. serie	2 000,00
— Jysk Grundejer Kreditforening 1-2001	5 000,00
— — — 3. afd.	1 000,00
Beholdning af årbøger	25 000,00
Kontant beholdning	42 166,57
	<u>81 166,57</u>

PASSIVER.

Legatkapital	14 000,00
Anden kapital	67 166,57
	<u>81 166,57</u>

Vejle, den 11. juni 1981.

Steen Hvass,
kasserer.

Regnskabet er revideret efter de os forelagte bilag og fundet rigtigt. Kassebeholdningen pr. 31. december 1980 forefandtes.

Fredericia, den 17. juni 1981.

G. Hemmingsen.   *Søren Kyed Jakobsen.*

Bøger til salg.

Ældre årgange af Vejle Amts Årbog kan fås ved henvendelse til Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S, Slotsgade 10, 6000 Kolding, telefon (05) 52 14 88, girokonto 6 00 54 70.

For medlemmer: For ikke-medlemmer:

	kr.	kr.
1908—1949	7,00	10,00
1950—1960	13,00	19,00
1955	7,00	10,00
1961—1968	16,00	23,00
1969—1972	21,00	29,50
1973	26,00	36,00
1974	36,00	51,00
1975	41,00	56,00
1976	41,00	56,00
1977	41,00	56,00
1978	47,00	64,00
1979	47,00	64,00
1980	52,00	70,00
1981	55,00	78,00
Realregister for årgangene 1905—1960....	8,00	11,00
Register til Vejle Amts Årbog 1961—1975	25,00	35,00

Ved forsendelse tillægges porto.

Udsolgt er årgangene:

1905—1907	1934
1917—1919	1935
1920 bd. II	1936
1921	1944
1923	1951
1924	1959

Desuden sælges følgende bøger, ligeledes fra Konrad Jørgensens Bogtrykkeri:

For medlemmer: For ikke-medlemmer.

	kr.	kr.
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle amt.	6,00	8,00
Jakob Jakobsen: Thalia i provinsen. (Vejle teaters historie).	16,00	21,00
Orla Lehmann: Den græske Thronfølgesag 1863. (1970).	21,00	29,50
Anton Berntsen 1873—1973. Liv og digtning. (1973).	26,00	36,00
Marius Sørensen & Frands Johan Ring: Jelling nyere historie. (1974). (Sælges fra kommune-kontoret i Jelling).	28,75	28,75
Træk af Vejle bys historie. (1977).	41,00	56,00
Peder Herschend: Fra min Silkeborg-tid (1980).	35,00	60,00

Årbogens udgivelse støttes af følgende annoncører:

Vejle Amts Folkeblad

DET FORETRUKNE DAGBLAD
I VEJLE AMT

 GORI®
træ-
restaurering

Birkemosevej 1
6000 Kolding
Tlf.: (05) 52 77 22

Få mere at vide om, hvad der er værd at investere i.

Ny gratis håndbog

Nu har vi samlet nogle
af vore erfaringer i en håndbog
om investering og opsparing.

Kom ind og få den. Den er
gratis.

I Sparekassen har vi
eksperter indenfor alle
grene af økonomien.

Det kommer vore
kunder til gode.

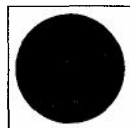
Vi køber og sælger
værdipapirer hver dag.

Aktier, obligationer og
pantebreve. Derfor ved vi
noget om, hvad der er
værd at investere i, og hvad
man skal holde sig fra.

FM 2. Copenhagen press

- Det billede er i år betalt med 30.000 kroner, da maleren levede
solgte han det for 5 kroner - og det blev i sin tid solgt for
30.000 kroner, nu er det ikke 5 kroner værd!

Sparekassen
Syddjylland

stedet hvor man handler

GADE kontorsystemer

Sdr. Ringvej 44 · 6000 Kolding · Tlf. 05 - 52 07 77

JYLLANDS CLICHÉFABRIK A/S

Kolding

Telefon 52 06 11

PATENTTAVLER

Telefon (05) 52 40 00* · 6000 Kolding

Alt i TAVLER - KORTSKINNE-SYSTEMER - FILMLÆRREDER - BØRNEBORDE

Til skoler, sygehuse, kontorer, konferencerum, hoteller, etc.

CHARLES HINDBORG A/S

Papir en gros — Papirvarefabrik — Bogtrykkeri

Vejle, telf. 82 84 11

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S

Telefon 52 14 88

KOLDING

Vore medlemmer

bedes hver især agitere stærkt for tilgang af nye medlemmer på land og i by. Den, der ikke kender sin egn's skæbne gennem tiderne, bliver aldrig rigtig hjemme, selv om hun eller han er født på stedet.